

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

ALUSTATUD 1893. a

VIHİK 108 ВЫПУСК

ОСНОВАНЫ В 1893 г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

III

TARTU 1961

TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕННЫЕ ЗАПИСКИ
ТАРТУСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
ALUSTATUD 1893. a. VIHK 108 ВЫПУСК ОСНОВАНЫ В 1893 Г.

MAJANDUSTEADUSLIKKE TÖID
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ
НАУКАМ

III

Pühendatud Nõukogude Liidu
Kommunistliku Partei XXII kongressile

Посвящены XXII съезду
Коммунистической партии Советского Союза

TARTU 1961

Toimetuskolleegium:

M. Bronštein, R. Hagelberg, A. Kadak, A. Kõörna, U. Mereste (toimetaja),
E. Rannak, F. Sauks.

Редакционная коллегия:

М. Бронштейн, А. Кадак, А. Кээрна, У. Мересте (редактор), Э. Раннак,
Ф. Саукс, Р. Хагельберг

Тартуский государственный университет
ЭССР, г. Тарту, ул. Юликооли, 18
ТРУДЫ ПО ЭКОНОМИЧЕСКИМ НАУКАМ III
На эстонском, русском и немецком языках

Toimetaja U. Mereste
Korrektorid E. Janson ja A. Pravdin.

Ladumisele antud 2. VIII 1961. Trükkimisele antud 17. X 1961. Paber 60×92, 1/16. Trükipoog-
naid 6,25. Trükiarv 500. MB-07925. Tellimise nr. 6987.

Hans Heidemann'i nim. trükikoda, Tartu, Olikooli 17/19 III.

Hind 38 kop.

RAHVAMAJANDUSLIKUD PROPORTSIOONID KOMMUNISMI LAIAHAARDELISE ÜLESEHITAMISE PERIOODIL

Majandustead. kand. H. Müür

Raamatupidamise kateeder

Sotsialistliku majanduse plaaniline areng eeldab sotsialismi objektiivsete majandusseaduste nõudeile vastavate proportsioonide teadlikku kehtestamist taastootmise sfääride, rahvamajandusharude ja sotsiaalsete sektorite vahel ning nende arengutempode kooskõlastamist. Majanduslike proportsioonide all mõistame laiendatud taastootmise protsessis kujunevaid kindlaid vahekordi üksikute taastootmise sfääride ja tootmisharude vahel.

Proportsionaalsus tähendab kõigi rahvamajandusharude ja elualade harmoonilist, kooskõlastatud arengut, mis peab saama alguse juba majanduse algrakkudest — ettevõttest. Põhilisteks, otsustavaiks vahekordadeks on siinjuures proportsioonid ühiskondlike vajaduste ja ühiskondliku tootmise vahel. Tootmine peab kõigis rahvamajandusharudes oma mahult, sortimendilt ja kvaliteedilt vastama elanikkonna, teiste ettevõtete ja asutuste optimaalsetele vajadustele. Proportsionaalsuse mõiste hõlmab ka ühiskondlikke vajadusi tööjõule ja nende katmist, samuti tootmisuhete täiustamist.

Ühiskondliku tööjaotuse mastaap määrab temale vastavate proportsioonide ulatuse ja rahvamajandusliku tähenduse. K. Marxi järgi «... võib nimetada üldiseks tööjaotuseks ühiskondliku tootmise lahutamist suurteks tootmisharudeks, nagu põllumajandus, tööstus jne.; spetsiaalseks tööjaotuseks võib nimetada nende tootmisharude jagunemist liikideks ja alaliikideks; lõpuks, üksiktööjaotuseks võib nimetada tööjaotust töökojas»¹. Lähtudes nimetatud seisukohast, on üldisteks rahvamajanduslikeks proportsioonideks vahekorrad ühiskondliku tootmise esemelite ja väärtuseliste koostisosade vahel, tööstuse ning põllumajanduse vahel, tootmise ja transpordi vahel jne. Majandusharudesiseks proportsioonideks on vahekorrad hankiva ja töötleva tööstuse, metallurgia ja

¹ K. Marx, Kapital I, Tallinn 1953, lk. 306.

masinaehituse, ketramise ja kudumise, taime- ning loomakasvatuse vahel jne. Üksik- ehk ettevõttesiseseiks proportsioonideks võivad olla vahekorrad põhi- ja abitsehhide, ettevalmistus- ja töötlemistsehhide, seadmete üksikute rühmade jne. vahel. Eristatakse samuti vabariikide- ja rajoonidevahelisi ning rajoonisiseseid proportsioone, mis iseloomustavad tootmise territoriaalset paigutust ja seoseid.

Kapitalistlikus ühiskonnas kujunevad proportsioonid välja stiihiliselt, tootmise anarhia ja konkurentsivõitluse tingimustes, sealjuures suurte ühiskondliku töö kadude hinnaga. Kõik majanduslikud seosed ja vahekorrad on allutatud seal kapitalismi põhilise majandusseaduse nõudeile — võimalikult suurema lisaväärtuse tootmisele ja omastamisele. Sotsialismi tingimustes areneb ühiskondlik tootmine plaanipäraselt. Plaanipärasus tagatakse vajalike proportsioonide pideva kujundamise, säilitamise ja muutmisega Nõukogude riigi kui rahvamajanduse juhtiva keskuse poolt. «Pidev, teadlikult säilitatav proportsionaalsus tähendaks töepoolest plaanipärasust,»² ütles Lenin. Sotsialistliku majanduse plaanipärane areng tugineb rahvamajanduse plaanipärase, proportsionaalse arengu seaduse nõuete põhjalikule tundmaõppimisele ja teadlikule arvestamisele, õigete proportsioonide kehtestamisele plaaniorganite poolt plaanide koostamisel.

Majanduslikud proportsioonid muutuvad pidevalt vastavalt ühiskonna vajaduste kasvule, tootlike jõudude saavutatud arengutasemele, sotsialistliku tootmise ja tootmissuhete täiustumisele ning konkreetsele ajaloolisele olukorrale. Teaduse saavutused ja tehniline progress, tööviljakuse pidev kasv kõigis rahvamajandusharudes, ühiskonna vajaduste kasv ja muutumine tingivad erinevate rahvamajandusharude arengutempode muutumise, eeldavad üksikute majandusharude kiiremat kasvu, väheefektiivsete ja väheefektiivsete energiaallikate kasutamise asendamist efektiivsemate energiaallikate kasutamisega jne.

Rahvamajanduse arengu marksistlik käsitlus tugineb materialistlikule dialektikale, mille kohaselt arenguprotsess kujutab endast liikumisprotsessi. Liikumine, areng saavutatakse proportsioonide muutumisega, mis omakorda eeldab kasvutempode muutumist. Ühesuguste tempode säilitamine tähendaks endiste proportsioonide säilitamist, see aga eitaks arengut.

Ei ole arengut ilma vastuoludeta. Majanduselus vastuolud esinevad disproportsioonide näol. Disproportsionaalsus sotsialistlikus ühiskonnas väljendub üksikute majandusharude mahajäämuses majanduse üldisest arengust ja tähendab ajutist mittevastavust teatud konkreetsete vajaduste ning nende katmise vahel. Sotsialismi tingimustes disproportsioonid ei kajasta antagonistlikke vastuolusid, vaid vastuolusid, mis oma enamikus on tingitud ühiskonna arengust enesest, tootlike jõudude arengutaseme ja tehni-

² V. I. Lenin, Ebakriitiline kriitika. Teosed, 3. kd., Tallinn 1950, lk. 521.

lise progressi ajutistest erinevustest rahvamajandusharude vahel, nende üksikute tootmisharude vahel ning isegi üksikute ettevõtete all-lülide vahel. Võib esineda ka subjektiivseist põhjustest tingitud disproportsioone. Nii näiteks oli tööstuse ja põllumajanduse arengu vahel kujunenud disproportsioon olulises osas tingitud väärtus-seaduse põhinõude (ekvivalentse vahetuse nõude) ignoreerimisest ning vähesest tähelepanust põllumajanduse arendamise küsimuste sisulise lahendamise vastu. Üksikuis majandusharudes või toot-mislõikudes ajutiselt esinevate disproportsioonide väljaselgitamine ning abinõude väljatöötamine nende likvideerimiseks ja eriti nende ärahoidmiseks on plaaniorganite tähtsaimaks ülesandeks.

Oluline ja üha kasvav koht rahvamajanduslike proportsioonide kindlustamisel kuulub rahvamajanduse bilansile, mis on rahva-majandusliku planeerimise tähtsaks vahendiks, hõlmates sotsia-listliku laiendatud taastootmise kõiki külgi: ühiskondliku kogu-produkti, tööjõu ja sotsialistlike tootmissuhete taastootmist. Bilansi abil saab teha kindlaks, kas plaaniga on tagatud vajalikud pro-portsioonid tootmisvahendite ja tarbeesemete tootmise, tööstuse ning põllumajanduse arengu, akumulatsiooni ja tarbimise vahel jne.

Rahvamajanduse bilanss kajastab laiendatud taastootmise protsessi, s. o. sotsialistlikku tootmist ning sellele järgnevat jaotust, vahetust ja tarbimist üha laienevas mahus ja mastaabis. Marksistliku dialektika seisukohalt on teatud perioodi aruandeline või plaaniline bilanss liikumisprotsessi peegeldus, mitte aga staa-tilisena antud tasakaal, nagu teda kodanlikud teadlased metafüü-siliselt mõnikord püüavad tõlgendada.

Põhiliste rahvamajanduslike proportsioonide kehtestamisel läh-tutakse marksistlik-leninliku taastootmise teooria põhiseisukohta-dest: ühiskondliku tootmise ja ühiskondliku koguprodukti jaota-misest materiaalse koostise järgi kahte alajaotusse, tootmisvahen-dite tootmise kiiremast kasvust, ühiskondliku koguprodukti jaota-misest väärtuselise koostise järgi reaks fondideks jne. Kui K. Marxi poolt «Kapitali» II köites esitatud taastootmise skeemid omasid kapitalistlikus ühiskonnas ainult tunnetuslikku tähendust (võimal-dasid selgitada välja taastootmise võimalust õigete vahekorjade alusel), siis sotsialismi tingimustes on nad kujunenud tähtsamate rahvamajanduslike proportsioonide teadusliku kujundamise meto-doloogiliseks aluseks.

NSV Liit on astunud oma ajaloo uude perioodi — kommunist-liku ühiskonna laiahaardelise ülesehitamise perioodi. Selle peri-oodi põhiülesandeiks on kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomine, meie kodumaa majandusliku võimsuse edasine tugevda-mine ning nõukogude rahva kasvavate materiaalsete ja vaimsete

vajaduste üha täielikum rahuldamine. Nõukogude riik lahendab sel perioodil oma põhilise majandusliku ülesande: saavutab maailmas esikoha mitte üksnes toodangu üldmahu poolest, vaid ka toodangu hulga poolest ühe elaniku kohta. Luuakse kommunismi materiaalne tehniline baas, saavutatakse kõige kõrgem elatustase maailmas, tullakse seega võitjaks rahulikus majanduslikus võistluses kõige arenenumate kapitalistlike maadega. Praegu koostatav NSV Liidu rahvamajanduse arendamise generaalplaani lähema 20 aasta kohta (aastaks 1961—1980) on kommunismi ülesehitamise majanduslikuks programmiks meie maal.

Nimetatud perspektiivplaani koostisosaks on NSV Liidu rahvamajanduse arendamise seitsme aasta plaan aastaks 1959—1965, mille kohta kinnitati kontrollarvud NLKP XXI kongressil. Pärast seitseaastaku ülesannete täitmist ületab NSV Liidu tööstustoodang ühe elaniku kohta vastava näitaja Inglismaal ja Saksa Föderatiivses Vabariigis. Rea tähtsamate tooteliikide tootmise absoluutse mahu poolest läheneb meie maa 1965. aastal Ameerika Ühendriikide kaasaegsele tootmistasemele, aga mõningate osas isegi ületab selle. Tähtsamate põllumajandussaaduste osas täidetakse põhiline majanduslik ülesanne seitseaastaku jooksul. Olulised saavutused selles osas on juba olemas. Nii jõudis NSV Liit või tootmises iga elaniku kohta Ameerika Ühendriikidest ette juba 1959. aastal: meil toodeti 4 kg võid iga elaniku kohta 3,7 kg vastu Ameerika Ühendriikides.³ Ka ületati samal aastal sealne piima tootmise absoluutne maht (meil 61,7 milj. tonni nende 56,4 milj. tonni vastu).

Tähtsaks teetähiseks kommunismi laiahaardelisel ülesehitamisel kujuneb Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei XXII kongress. Kongress arutab kriitiliselt läbi senised töötulemused ja kavandab rahvamajanduse arengu uued grandioossed perspektiivid.

Uued perspektiivplaanid on rahvamajanduse arendamise teaduslikult põhjendatud programmideks, mis tuginevad sotsialismi objektiivsete majandusseaduste tunnetamisele ning teadlikule kasutamisele.

Kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomine tähendab ühiskondliku tööjaotuse edasist süvenemist nii materiaalses tootmises, ringlussfääris kui ka mittetootmislikus tegevuses. Seega suureneb kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodil oluliselt majanduslike seoste ja proportsioonide hulk rahvamajanduses; samuti muutuvad nad tunduvalt komplitseeritumaks. Seda suuremat tähelepanu tuleb meie plaaniorganeil pühendada rahvamajanduses esinevate seoste ja vahekordade tundmaõppimisele ja õigete rahvamajanduslike proportsioonide kehtestamisele. Neis tingimustes kasvab veelgi ühtse rahvamajanduse arendamise

³ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1959. aasta riikliku plaani täitmise tulemustest. NSV Liidu Ministrite Nõukogu Statistika Keskvalitsuse teadaanne. «Rahva Hääle» 22. jaanuarist 1960.

plaani osa vajalike proportsioonide kindlustamisel ning kõigi majandusharude ja -rajoonide kompleksse arengu tagamisel.

* *
*

Kõige tähtsamaiks rahvamajanduslikeks proportsioonideks on vahekorrad sotsialistliku laiendatud taastootmise materiaalsete ja väärtuselistest koostisosade vahel. Nende proportsioonide kehtestamisel lähtutakse marksistlik-leninliku taastootmise teooria üld-sotsioloogilise iseloomuga põhiseisukohast ühiskondliku tootmise jaotamise kohta tema esemelise koostise järgi tootmisvahendite tootmiseks (I alajaotus) ja tarbeesemete tootmiseks (II alajaotus) ning laiendatud taastootmise majandusseadusest tootmisvahendite tootmise kiirema kasvu kohta.

V. I. Lenin näitas, et Marxi valem I ja II alajaotuse vahekorra kohta kehtib ka sotsialismi ning kommunismi tingimustes, kuigi seejuures muutuvad täielikult selle valemiga iseloomustatavad majanduslikud vahekorrad. Kapitalistlikus ühiskonnas tekivad vältimatult antagonistlikud vastuolud alajaotuste vahel, mis lõpptulemusena viivad ületootmise kriisidele. Sotsialismi tingimustes I ja II alajaotus arenevad plaanipäraselt ning tihedas vastastikusises seoses. Koos ühiskondliku tootmise kasvuga kasvab ka elanikkonna tarbimine, sest tootmisvahendite tootmise kõrgem kasvutempo loob materiaalsed tingimused ka rahva elatustaseme kiireks tõusuks.

Arusaadavalt võivad ühel või teisel perioodil leida aset erinevad vahekorrad I ja II alajaotuse toodangu kasvutempode vahel. Millised need vahekorrad aga ka oleksid, tootmisvahendite tootmise eelisarengu seadus toimib alati. Tootmisvahendite tootmise kõrgemad kasvutempod tingivad seaduspäraselt I alajaotuse toodangu osatähtsuse kasvu ühiskondlikus koguproduktis. Kui 1953. aastal moodustasid tootmisvahendid NSV Liidu ühiskondlikus koguproduktis veidi üle 57%, siis 1957. aastal ulatus nende osatähtsus juba ca 60%.⁴

Valdava osa põhilistest tootmisvahenditest annab tööstus. Orienteeruvate arvutuste kohaselt loodi 1958. aastal 54% kõigist tootmisvahenditest tööstuses.⁵ Seetõttu määrab vahekord tööstuses toodetavate tootmisvahendite ja tarbeesemete vahel (A- ning B-rühma vahel) olulises osas kindlaks ka I ja II alajaotuse vahelise proportsiooni kogu rahvamajanduses tervikuna. Tööstustoodangu tegelik kasv NSV Liidus tõendab tootmisvahendite tootmise eelisarengu majandusseaduse nõudeist kinnipidamist (tabel 1). Aastail 1952—1958 kasvas tööstuses tootmisvahendite tootmine 124%, tarbeesemete tootmine aga 90%.⁶ Käesoleval seitseaastakul kas-

⁴ Г. Перов, Социалистическое воспроизводство в период осуществления семилетнего плана. «Плановое хозяйство» 1959, № 3, lk. 8.

⁵ *op. cit.*, lk. 8.

⁶ Ю. Белик, Народнoхoзяйственные пропорции в семилетнем плане. «Промышленно-Экономическая Газета» от 13 февраля 1959 г.

vab A-rühma tööstustoodang 85—88%, B-rühma toodang 62—65%.⁷

Tabel 1

NSV Liidu tööstustoodangu aastased juurdekasvud (%%)⁸

Periood	Kogu tööstus	A-rühm	B-rühm	A- ja B-rühma juurdekasvude vahekord
1952—1958 (keskmine)	11,5	12,4	10,1	1,23 : 1,0
1958	10	11	7	1,57 : 1,0
1959	11	12	10,3	1,16 : 1,0
1960	10	11	7	1,57 : 1,0
1959—1965 (keskmine)	8,6	9,3	7,3	1,27 : 1,0

Tootmisvahendeid tootvas tööstuses kuulub otsustav osa tööriistade tootmisele, mis aastail 1959—1965 kasvab kõige kiiremas tempos. See nähtub eelkõige A-rühma kui terviku ja masinaehituse toodangu kasvutempode võrdlemisel: kogu A-rühma toodangu aastakeskmine kasvutempo on seitseaastakul 109,3%, masinaehituses ja metallitöötlemises aga ca 110%.⁹

Eeloleval perioodil torkab silma uus iseärasus A- ja B-rühma kasvutempode vahekorras, mis on seletatav tööstusliku tootmise mastaabi olulise laienemisega. Piisab, kui mainida, et seitsme aasta jooksul saab meie maa niisama palju tööstustoodangut, kui valmistati seda Nõukogude riigi eksisteerimise kõigi aastate vältel. Eeloleval seitseaastakul leiab aset tootmisvahendite ja tarbeesemete tootmise kasvutempode mõningane lähenemine, võrreldes analoogilise eelneva perioodiga: nende omavaheline suhe alaneb 1,18-lt 1,14-le. See tähendab nii riigi tehnilis-majanduslikku potentsiaali kui ka elanikkonna elutaset määravate tähtsamate tooteliikide tootmise mahu edasist tunduvat kasvu. Paralleelselt tootmisvahendeid valmistavate tööstusharude toodangu kiirendatud kasvuga laieneb tunduvalt ka tarbeesemete tootmine.

Tootmisvahendite tootmise eelisarengu majandusseaduse tegevuse iseloomustamiseks ei piisa muidugi ainult tööstusliku tootmise tendentside jälgimisest. Nimetatud majandusseadus toimib

⁷ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 23.

⁸ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 23; NSV Liidu Ministrite Nõukogu Statistika Keskvalituse teadaanded NSV Liidu rahvamajanduse arendamise riiklike aastaplaanide täitmise tulemustest 1958—1960; Ю. Белик, Народнoхoзяйственные пропорции в семилетнем плане, «Промышленно-Экономическая Газета» от 13 февраля 1959.

⁹ Г. Перов, Социалистическое воспроизводство в период осуществления семилетнего плана. «Плановое Хозяйство» 1959, № 3, lk. 8.

kogu materiaalse tootmise sfääris. Tuleb aga mainida, et meie planeerimise ja statistika praktikas ei tehta süstemaatilisi arvutusi ega avaldata seetõttu täpseid andmeid alajaotustevaheliste proportsioonide kohta teistes rahvamajandusharudes. Seetõttu esineb vahel ebaselgust ka taastootmise protsessi põhiseisukohtades (näiteks vaadeldakse põllumajandust mõnikord kui II alajaotuse tootmisharu jne.).

Ehituses väljendub tootmisvahendite tootmise eelistatud kasv tootmispõhifondide kiiremas kasvutempos, võrreldes mittetootmislike põhifondidega. Põllumajanduses, mis oma valdavas osas annab tootmisvahendeid (töösemeid) tooraine näol toiduainete- ja kergetööstusele, väheneb veelgi toodangu osatähtsus, mis realiseeritakse tarbijaile vahetult, ilma eelneva tööstusliku töötlemiseta. Tootmisvahendite tootmise kiirema kasvu tõttu rahvamajandusharudes, kus luuakse vahetult uusi materiaalseid hüvesid, kasvab transpordis tootmisvahendite vedude osatähtsus, võrreldes tarbeseemete veoga. Seega kasvab ka teistes rahvamajandusharudes (peale tööstuse) I alajaotuse toodang kiiremini kui II alajaotuse toodang.

Väärtuseliselt jaguneb ühiskondlik koguprodukt asendusfondiks (mis vastab tootmisprotsessis kulutatud tootmisvahendite väärtusele) ja rahvatuluks; viimasest moodustatakse tema lõpliku jaotuse korras tarbimis- ja akumulatsioonifondid. Tootmise esemliste komponentide ja väärtuseliste koostisosade vahelised proportsioonid on omavahel tihedasti seotud.

Marx oma taastootmise skeemide analüüsimisel abstraheeris nad tehnilisest progressist. Selles mõttes täiendas taastootmise teooriat V. I. Lenin, vaadeldes tehnika arenguga seoses olevaid küsimusi oma töös «Nõndanimetatud turgude küsimusest». Tehnika arengu protsess on seoses eelkõige tööriistade täiustamisega. Siit tegi Lenin järelduse, et tehnilise progressiga tekib vajadus suurendada ühiskondlikke kulutusi tootmisvahenditele. Tehnilise progressiga ei jää püsivateks vahekorrad asjastatud ja elava töö vahel, muutuvad proportsioonid ka I ning II alajaotuse vahel. Tehnika arengu tõttu on I alajaotuse kasvutempo kõrgem. Seega peab asendusfondi osatähtsus ühiskondlikus koguproduktis kasvama. Väärtuselisel kujul kajastubki tootmisvahendite tootmise eelistatud kasvu majandusseadus asjastatud töö osatähtsuse suurenemises ja elava töö osatähtsuse vähenemises. Sisuliselt tähendab see tööviljakuse tõusu: vähenevad elava töö kulud ajaühikus, mis lõpptulemusena viib toodangu füüsilise mahu tunduvalt kasvule tema väärtuse suhtelise vähenemise juures.

Kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ülesehitamise perioodi iseloomustab üha süvenev tehniline progress ja sellest tulenev tööviljakuse kasv kõigis rahvamajandusharudes. Sellele perioodile on seetõttu iseloomulik ka asjastatud töö osatähtsuse mõningane tõus ühiskondliku koguprodukti väärtuses elava töö tulemuse — rahvatulu osa teatava alanemise arvel. Nii näiteks suurenes ühis-

kondlik koguprodukt viiendal viisaastakul jooksvais hindades 40%, sealhulgas asendusfond 50% ja rahvatulu 30%.¹⁰ Teatud määral kajastub see ka materiaalse tootmiskulude osatähtsuse mõningas kasvus toodangu omahinnas, mis muidugi eeldab õigeid vahetõõviljakuse ja töötasude kasvutempode vahel.

Kui ühiskondliku töövõiljakuse tõus viib üldreeglina rahvatulu osatähtsuse teatavale langusele ühiskondliku koguprodukti väärtuselises koostises, siis materiaalse ressursside kokkuhoid ja tööriistade ratsionaalsem kasutamine tootmisprotsessis põhjustavad rahvatulu osa suurenemise ühiskondliku koguprodukti füüsilises mahus. Viiendal viisaastakul kasvas ühiskondliku koguprodukti 65%-lise kasvu juures rahvatulu 71%, asendusfond aga 60% (võrreldavais hindades).¹¹

Ühiskondlikust koguproduktist materiaalse tootmiskulude mahaarvamisega saame rahvatulu, mis kujutab endast ajaühiku jooksul loodavat uut produkti. Rahvatulu loomise ja jaotamise probleem on nii majanduse kui poliitika üheks tsentraalseks probleemiks. Teatavasti luuakse rahvatulu materiaalse tootmise sfääris, tema jaotamisest saavad aga osa ka need, kes rahvatulu tootmisest ise osa ei võta. Kuna kapitalistlikus ühiskonnas olulise osa rahvatulust omastavad tema loomisest mitteosavõtvad klassid, on rahvatulu probleem seal tähtsaks klassivõitluse probleemiks. Sotsialistlikus ühiskonnas on rahvatulul sügavalt rahvalik iseloom, teda kasutatakse sotsialistliku riigi poolt plaaniliselt tootmise laiendamiseks, individuaalse ja ühiskondliku tarbimise suurendamiseks.

Üheks tähtsamaks rahvamajanduslikuks proportsiooniks on vahetõõviljakuse akumulatsioonifondi ja tarbimisfondi vahel rahvatulus, mis kujuneb rahvatulu ümberjaotuse protsessis. Tootmise ja tarbimise laiendamise võimalused sõltuvad muidugi eeskätt rahvatulu kasvust. Rahvatulu antud mahu juures tulenevad nad aga vahetult akumulatsiooni- ja tarbimisfondi vahelisest proportsioonist rahvatulus.

Seitsme aasta plaan näeb ette rahvatulu suurenemise 62—65 protsenti.¹² 1965. aastaks suureneb NSV Liidu rahvatulu 37—38 korda võrreldes 1913. aastaga ja üle 6 korra võrreldes 1940. aastaga.¹³ See tähendab ajaloos enneolematut materiaalse tootmise kasvu. Piisab, kui mainida, et rahvatulu summa 7 aasta jooksul võrdub tema viimase 30 aasta jooksul saadud mahuga.¹⁴ Juba

¹⁰ Б. Плышевский, Темпы роста совокупного общественного продукта и национального дохода. «Плановое Хозяйство» 1961, № 3, lk. 9.

¹¹ *op. cit.*, lk. 9.

¹² NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiaks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 75.

¹³ Народное хозяйство СССР в 1959 году. Статистический ежегодник. Госстатиздат, 1960, lk. 77.

¹⁴ Ю. Белик. Национальный доход СССР в семилетке. Издательство «Знание», 1959, lk. 6.

seitseaastaku kahel esimesel aastal kasvas rahvatulu 8% aastas seitseaastaku kontrollarvudes ettenähtud 7,1—7,4% suuruse keskmise aastase juurdekasvu asemel.¹⁵

Rahvamajanduse proportsionaalse arengu kindlustamiseks tuleb tagada selline vahekord akumulatsiooni ja tarbimise vahel rahvatulus, mis võimaldab pidevalt laiendada tootmist ja üha täielikumalt rahuldada elanikkonna kasvavaid vajadusi. Teatavasti hõlmab rahvatulu kõiki ühiskonnas toodetud tarbeesemeid ja seda osa tootmisvahendeist, mis on ette nähtud tootmise laiendamiseks ning reservide moodustamiseks. Sealhulgas aga akumulatsioonifondi üldises mahus moodustavad valdava osa tootmisvahendid. Seega loob tootmisvahendite tootmise kiirem kasv materiaalsed tingimused akumulatsiooni osatähtsuse kasvuks rahvatulus.

Rahvatulu struktuuri kujundamisel etendavad olulist osa riiklike kapitaalmahutuste ja jaekäibe kasvutempod. Kapitaalmahutused ja jaekäibe domineerivad vastavalt akumulatsioonifondis (hõlmab ka käibefondide ja reservide suurendamise) ning tarbimisfondis (kuhu kuulub ka naturaalne tarbimine), mistõttu neil on tähtis osa nimetatud fondide suuruse määramisel. Seitseaastakul kasvavad riiklikud kapitaalmahutused 81—84% jaekaubakäibe mahu 62%-lise kasvu juures.¹⁶ Selle tulemusena akumulatsioonifond kasvab kiiremini tarbimisfondist ja rahvatulust tervikuna. Kui seitseaastakul on ette nähtud rahvatulu kasv 62—65% ja tarbimisfondi kasv 60—63%¹⁷, siis suureneb akumulatsioonifond ca 68—71%¹⁸, mis tähendab tema osatähtsuse mõningast tõusu rahvatulus (see võrdub praegu umbes 25 protsendiga). Selline nihe vastab kõigiti kommunismi materiaalse tehnilise baasi loomise ülesandele.

Ühiskondliku tootmise proportsioonid peavad kindlustama tarbimisväärtuse ja väärtuse ühtsuse, millest tuleneb ka ühiskondliku koguprodukti materiaalse ja väärtuselise koostise ühtsus. II alajaotuse toodang peab võrduma tarbimisfondiga ja selle osaga akumulatsioonifondist, mis esineb tarbeesemete näol (osa riiklikest reservidest). I alajaotuse toodang peab oma mahult katma kulutatud tootmisvahendid nii I kui ka II alajaotuses ja valdava osa akumulatsioonifondist, mis esineb tootmisvahendite kujul.

Kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ülesehitamise perioodil kasvab pidevalt tarbimisfond. Seejuures suurenevad tema mõlemad osad: nii individuaalse tarbimise fond, eriti aga ühiskondliku tarbimise fond.

Suurt osa elanikkonna tarbimises etendab riikliku ja koopera-

¹⁵ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemused. NSV Liidu Ministrite Nõukogu Statistika Keskvalitsuse teadaanne. «Rahva Hääli» 26. jaanuarist 1961.

¹⁶ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 50, 78.

¹⁷ *op. cit.*, lk. 75.

¹⁸ Ю. Белик, Народнохозяйственные пропорции в семилетнем плане. «Промышленно-Экономическая Газета» от 13 февраля 1959

tiivse kaubanduse jaekäive. Umbes 70% tarbimisfondist moodustavad toidu- ja tööstuskaupade ostud organiseeritud turult.¹⁹ Seitseaastaku lõpuks suureneb riikliku ja kooperatiivse kaubanduse jaekäive 62%. Kaupade müük ühe elaniku kohta moodustab 1965. aastal 479 rbl. 321,4 rbl.²⁰ vastu 1958. aastal ehk suureneb 49%.²¹ Paraneb kaubakäibe struktuur, mitmekesisitub kaupade sortiment. Tööstuskaupade osatähtsus kaubakäibe üldmahus tõuseb 45,7%-lt 1958. aastal 47%-le 1965. aastaks.²² Seitseaastakul on iseloomustav maalise kaubakäibe kiirem kasv (80% võrra²³), võrreldes kaubakäibe üldise kasvuga. Kaupade müügi kasv ühe elaniku kohta maal ületab vastava üldise näitaja aga veelgi rohkem, sest töötajate üldarv põllumajanduses vaadeldaval perioodil ei kasva: toodangu mahu juurdekasv saavutatakse täielikult tööviljakuse kasvu arvel. Seega tehakse tähtis samm maaelanike elutaseme lähendamiseks linnaelanike elutasemele.

Peale kaubakäibe kuulub elanikkonna isikliku tarbimise fondi veel kolhoosidelt ja isiklikest abimajandest saadava toodangu naturaalne tarbimine. Tuleb märkida, et viimasel ajal selle toodangu osatähtsus elanikkonna tarbimises pidevalt langeb. See on seletatav eeskätt sellega, et rea partei ja valitsuse abinõude rakendamise tulemusena on tunduvalt kasvanud ning tugevnenud kolhooside ühismajapidamine, kust kolhoosnikud saavad üha suurema osa oma sissetulekuist. Isiklike abimajapidamiste osa väheneb algul suhteliselt, hiljem aga juba absoluutselt, kui sellest osaliselt või täielikult loobutakse. Tunduvalt on kasvanud kolhooside arv, kes on läinud üle töö otsele rahalisele tasustamisele, piirates seega tunduvalt saaduste väljaandmist kolhoosnikutele naturaalsel kujul. Kõik see viib riiklikust ja kooperatiivsest kaubandusest saadavate tarbekaupade tarbimise suurenemisele.

Käesoleval ajal etendavad elanikkonna reaaltulude kasvus üha suuremat osa ühiskondliku tarbimise fondid. Ühiskondlike fondide kasv, mille kaudu hüved jagatakse ühiskonna liikmete vahel sõltumatult kulutatud töö hulgast ja kvaliteedist, on rahva heaolu tõstmise kommunistlikuks teeks. Ühiskond kulutab suuri summasid selleks, et anda kodanikele tasuta haridus, tasuta ravi, samuti pensionideks, abirahadeks paljulapselistele perekondadele, tasuta teenindamiseks klubides, raamatukogudes jne. Iseloomustades nõukogude rahva heaolu tõusu käesoleval seitseaastakul, ütles sm. N. S. Hruštšov: «Meil on olemas tõeliselt kommunistlik tee töötajate heaolu tõstmiseks, paremate elutingimuste loomiseks

¹⁹ Ю. Белик, Национальный доход СССР в семилетке. Издательство «Знание». 1955, lk. 25.

²⁰ Siin ja edaspidi on kasutatud uut hindade mastaapi (1. jaanuarist 1961. a.).

²¹ А. Струков, Вопросы накопления и потребления в семилетнем плане. «Плановое Хозяйство» 1959, № 12, lk. 21.

²² *op. cit.*, lk. 21.

²³ Ю. Белик, Национальный доход СССР в семилетке. Издательство «Знание», 1959, lk. 26.

kogu ühiskonnale tervikuna ja sealhulgas ka igale inimesele. Siia kuulub: inimeste varustamine hea korteriga, ühiskondliku toitlustamise organiseerimine, inimeste olustikulise teenindamise parandamine, lasteasutuste võrgu laiendamine, rahvahariduse täiustamine, puhkuse organiseerimine ja elanikkonna parem meditsiinline teenindamine, kultuuriasutuste ehitamine jne.²⁴

Ühiskondlike fondide osa iseloomustamiseks töötajate elutaseme tõstmisel võib tuua järgmised andmed. NSV Liidu riigielarve kulud sotsiaal-kultuurilisteks üritusteks moodustasid 1940. aastal 23,5%,²⁵ 1961. aastal elarve kohaselt aga juba 35%²⁶ kõigist kuludest. Käesoleval seitseaastakul tööliste, teenistujate ja kolhoosnike reaaltulude 40%-lise kasvu juures ühe töötaja kohta²⁷ kasvab tööliste ja teenistujate keskmine töötasu 26%²⁸. Kui sealjuures arvestada, et tööliste ja teenistujate üldarv kasvab 22%²⁹, siis tervikuna kõigi tööliste ja teenistujate reaaltulud kasvavad seitseaastakul umbes 70%. Reaaltulude tunduvalt kiirem kasv, võrreldes töötasu kasvuga, on tingitud eelkõige ühiskondlike fondide osatähtsuse kasvust. Riigi kulutused töötajate ühiskondlikuks teenindamiseks moodustavad seitseaastaku lõpuks ca 36 mljr. rbl. (21,5 mljr. rbl. vastu 1958. aastal³⁰) ehk kasvavad 67%, s. o. kiiremini kogu tarbimisfondist tervikuna. Ühe töötaja kohta moodustavad need kulutused umbes 380 rbl. aastas.

Üleminekul kommunismile kasvavad veelgi ühiskondliku tarbimise fondid ja nende osatähtsus üldises tarbimisfondis. Selle aluseks on rahvatulu pidev kasv. Rahvatulu ja ühiskondliku tarbimise fondide kasvu ning kommunistliku jaotusprintsibi rakendus sfääri võimaliku laienemise perspektiivide seisukohalt pakuvad huvi akad. Strumilini sellekohased orienteerivad arvutused (tabel 2). Lähtudes viimase aja praktilistest tulemustest eeldatakse siinjuures rahvatulu iga-aastast kasvu püsivhindades 10%, sealhulgas 8% tööviljakuse ja 2% töötajate arvu kasvu arvel. Rahvatulu baasaastal on võrdsustatud 1000 ühikuga ja jagatud järgmiselt: akumulatsioonifondi 25%, tarbimisfondi 75%, sealhulgas individuaalse tarbimise fondi rahalise töötasu näol 57% ja ühiskondliku tarbimise fondi 18%. Akumulatsioonifondi ja tarbimis-

²⁴ N. S. Hruštšov, NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965. Ettekanne Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei erakorralisele XXI kongressile, Tallinn 1959, lk. 47.

²⁵ Народное хозяйство СССР в 1959 году. Статистический ежегодник, Госстатиздат, 1960, lk. 801.

²⁶ В. Гарбузов, Финансовая система перед новыми задачами. «Финансы СССР» 1961, № 1, lk. 14.

²⁷ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 75.

²⁸ А. Струков, Вопросы накопления и потребления в семилетнем плане. «Плановое Хозяйство» 1959, № 12, lk. 24.

²⁹ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 75.

³⁰ *op. cit.*, lk. 77.

fondi suhe on jäetud püsivaks, individuaalse tarbimise fondi on igal aastal suurendatud vaid 2% (vastavalt töötajate arvu suurenemisele), tarbimisfondi kogu ülejäänud juurdekasv aga suunatakse tinglikult sotsiaal-kultuurilisteks üritusteks ning jaotamiseks kommunistliku jaotusprintsibi kohaselt.

Tabel 2

Rahvatulu jaotus ja ühiskondliku tarbimisfondi kasv (tinglik) ³¹

Periood	Rahvatulu	Akumulaat-sioonifond	Tarbimisfondid		
			Kokku	Individuaalne	Ühiskondlik
Baasaasta	1 000	250	750	570	180
5. aasta	1 610	403	1 207	629	578
10. aasta	2 594	648	1 946	695	1 251
15. aasta	4 177	1044	3 133	767	2 366
20. aasta	6 727	1682	5 045	847	4 198
25. aasta	10 834	2709	8 125	935	7 190

Nagu tabelist nähtub, kasvaksid nii rahvatulu kui ka üldine tarbimisfond antud tingimuste juures 25 aasta jooksul üle 10 korra. Individuaalse tarbimise fond suureneks seejuures vaid 64%, ühiskondliku tarbimise fond aga 40-kordseks! Kuna NSV Liidu tööliste ja teenistujate palgafond kasvab tegelikult mitte ainult töötajate arvu, vaid ka keskmise töötasu suurenemise tulemusena (tõstetakse madalapalgaliste töötajate kategooriate töötasu jne.), siis osutub individuaalse tarbimise fondi kasvutempo praktiliselt mõnevõrra kõrgemaks, ühiskondliku tarbimise fondi kasvutempo aga madalamaks akad. Strumilini arvestustes antuist. See kõrvalekaldu mine ei muuda aga üldist, sotsialistliku laiendatud taastootmise protsessi analüüsist tulenevat järeldust. On ilmne, et ühiskondliku tarbimise fondi selline suur kasv võimaldab mitte üksnes suurendada tunduvalt assigneeringuid sotsiaal-kultuurilisteks üritusteks, vaid minna järk-järgult üle rea uute materiaalsete hüvede otsesele, kommunistlikule jaotamisele: tasuta toitlustamisele esmalt madalama kategooriaga ühiskondliku toitlustamise ettevõttele, tasuta varustamisele tööriietusega, juba praegugi vaid sümbolse tähendusega korteriüüri lõplikule kaotamisele jne. jne.

* *
*

Sotsialistlik laiendatud taastootmine eeldab õigete proportsioonide teadlikku kehtestamist tähtsamate rahvamajandusharude vahel. Kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodil suureneb eelkõige tähtsamate rahvamajandusharude — tööstuse, põllu-

³¹ С. Г. Струмилин, На путях построения коммунизма, Соцэкгиз, 1959, lk. 99.

majanduse ja ehituse osa tootmise laiendamisel ning elanikkonna vajaduste rahuldamisel. Nimetatud rahvamajandusharude osa ühiskondlikus koguproduktis kasvab 1965. aastaks 90%-le 86% vastu 1958. aastal³². See saavutatakse nende materiaalse tootmise harude kõrgete arengutempodega, aga samuti turustamise, varustamise, kaubanduse, varumise jt. kulutuste suhtelise vähendamisega.

Rahvamajandusharudevahelistest proportsioonidest on kahtlemata põhiliseks vahекord kahe otsustava rahvamajandusharu — tööstuse ja põllumajanduse vahel, mis on omavahel seotud keerukate ning mitmekesiste majanduslike sidemetega. Tööstuse ja põllumajanduse vahекorra küsimus ei ole mitte ainult maa majandusliku võimsuse tõstmise küsimus, vaid ka poliitiline, tööliklassi ja talurahva liidu tugevdamise küsimus.

Rea sõjajärgsete aastate jooksul, kuni 1953. aastani, jäi põllumajanduslik tootmine tööstuslikust tunduvalt maha. 1952. aastaks oli tööstuse kogutoodang võrreldes sõjaeelse 1940. aastaga suurenenud 2,3 korda, põllumajanduse kogutoodang aga ainult 10% (võrreldavais hindades).³³ Kujunes teatud disproportsioon tööstuse ja põllumajanduse arengus, teravilja ja teiste põllumajandussaaduste tegeliku tootmise ning rahvamajanduse vajaduste vahel.

NLKP Keskkomitee 1953. aasta septembripleenumil võetud suund järsu tõusu saavutamiseks põllumajanduses andis juba lähemate aastate jooksul praktilisi tulemusi. Pleenumile järgnenud viieaastase perioodi vältel saavutati sotsialistlikus majanduses enneolematu põllumajandusliku tootmise kasvutempo (tabel 3). Sellega likvideeriti olulises osas põllumajandusliku tootmise maha jäämus rahvamajanduse vajadustest, kaotati tunduv vahe tööstuse ja põllumajanduse arengus ning vastavate rahvamajandusharude tootmise kasvutempodes.

Tabel 3

Tööstuse ja põllumajanduse kogutoodangu aastased keskmised juurdekasvud (% %)³⁴

Periood	Tööstus	Põllumajandus	Tööstuse ja põllumajanduse toodangu juurdekasvude vahекord
1950 — 1953	15,7	1,6	9,8 : 1,0
1954 — 1958	11,3	8,6	1,3 : 1,0
1959 — 1965	8,6	8,0	1,1 : 1,0

³² Г. Перов, Социалистическое воспроизводство в период осуществления семилетнего плана. «Плановое Хозяйство» 1959, № 3, lk. 6.

³³ А. Корягин, О темпах развития промышленности и сельского хозяйства. «Вопросы Экономики» 1959, № 3, lk. 44.

³⁴ Народное хозяйство СССР в 1959 году. Статистический ежегодник. Госстатиздат, 1960, lk. 145, 308; Н. Лагутин, На крутом подъеме. «Промышленно-Экономическая Газета» от 18 декабря 1959 г.

Seitsme aasta plaan näeb ette kõrged ja tööstuslikule tootmisele veelgi lähedasemad põllumajanduse arengutempod. Tööstuse kogutoodang kasvab aastail 1959—1965 plaani kohaselt 1,8 korda põllumajanduse kogutoodangu 1,7-kordse kasvu juures.³⁵ Nagu tabelist nähtub, lähenevad tööstuse ja põllumajanduse aastased keskmised toodangu kasvutempod seitseaastakul veelgi, mis on ka nimetatud perioodi üheks tähtsamaks iseärasuseks. Seejuures on tööstuses tagatud mõnevõrra kõrgem tootmise kasvutempo.

Põllumajandusliku tootmise tunduv kasv võimaldab täielikult rahuldada elanikkonna vajadused tähtsamate toiduainete järele ja suurendada oluliselt põllumajandusliku tooraine ressursse tööstuse jaoks. Selle tulemusena likvideeritakse seitseaastakul lõplikult tööstuse ja põllumajanduse arengu vahel kujunenud disproportsioon. Oluline on märkida, et põllumajandusliku toodangu juurdekasv saavutatakse täielikult tööviljakuse kasvu arvel. Töötajate arv põllumajanduses ei suurene, vaid vastupidi, isegi väheneb, mis võimaldab maaelanikkonna loomulikust juurdekasvust senisest suurema osa suunata teistesse rahvamajandusharudesse.

Põllumajandusliku tootmise edasine areng ja kasvutempo sõltuvad rahvamajanduse vajadustest. Kui põllumajanduslik tootmine on saavutanud sellise mahu ja struktuuri, et on tagatud elanikkonna ratsionaalne toitumine teaduslikult põhjendatud normide alusel, siis vastavate põllumajandusharude edasine areng oleneb eelkõige elanikkonna juurdekasvust ning ekspordivajaduste laienemisest. Tunduvalt elastsemad on vajadused põllumajandusliku tooraine järele, millest valmistatakse riitusesemeid, jalatseid jne. Kuid ka siin tuleb arvestada põllumajandusliku tooraine osalist järkjärgulist asendamist odavama, tööstuses toodetava sünteetilise toorainega. Elanikkonna kõik teised vajadused materiaalse hüvede järele rahuldatakse aga tööstuse ja ehituse toodangu arvel.

Tööstuse ja põllumajanduse toodangut ei saa lugeda tarbimisvalmiks enne, kui ta on toimetatud tarbimiskohta: tootmisvahendid neid tarbivaisse ettevõtteisse, tarbeesemed jaekaubandusvõrku, kust nad müüakse elanikkonnale. Tootmisprotsessi lõpetab transport, mis on materiaalseks aluseks kaubaringlusele. Transport seob kõik rahvamajandusharud, kõik meie maa rajoonid ühtseks terviklikuks majanduslikuks organismiks.

Transpordi areng eeldab kindlaid proportsioone transpordi ning tööstuse ja põllumajanduse vahel. Transpordi veosekäive kasvab aeglasemas tempos kui tootmise maht nimetatud rahvamajandusharudes. Ajavahemikul 1913.—1956. a. kasvas NSV Liidu tööstustoodangu maht 30 korda, tööstuse ja põllumajanduse toodangu maht koos võetuna 17 korda, kõigi transpordiliikide veose-

³⁵ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 23, 41.

käive aga vaid 11 korda.³⁶ Analooiline vahekord leiab aset ka käesoleval seitseaastakul, mil tööstuse kogutoodang peab kasvama 1,8 korda ja põllumajanduse kogutoodang 1,7 korda;³⁷ kõigi transpordiliikide veosekäive kasvab samal perioodil umbes 1,6 korda.

Peamiseks põhjuseks, mis tagab tootmise mahu kiirema kasvu, võrreldes transpordi veosekäibega, on tootmise üha ratsionaalsem paigutus, majanduslike rajoonide kompleksne arendamine. Arendatakse intensiivselt kohalikku tootmist, rohkem kasutatakse seejuures kohalikke materiaalseid ressursse, üha suuremal määral kaetakse kohalikud vajadused antud rajooni toodangu arvel. Suur osa oli siin ka tööstuse ja ehitustegevuse juhtimise reorganiseerimisel.

Tootmise mahus kasvab kõrgekvaliteediliste ja töömahukamate, seega ka kallimate toodanguliikide osatähtsus. Nii näiteks kasvas masinaehituse toodang viiendal viisaastakul 2,2 korda tööstuse kui terviku toodangu 85%-lise kasvu juures.³⁸ Eriti kiiresti kasvab hinnalisemate seadmete, aparaatide, elektronarvutusmasinate jne. tootmine. Ka tarbijale suunatavat toorainet rikastatakse ja eeltöödeldakse üha suuremas ulatuses. Seoses tootlike jõudude ratsionaalsema paigutusega ja toodangu väärtuse kiirema kasvuga (võrreldes tema füüsilise mahuga, mis on aluseks veosekäibe näitaja — tonnkilomeetri tuletamisel) kaubavedude vajadus suhteliselt väheneb, mistõttu transpordi töö maht kasvab aeglasemalt tootmise mahust tööstuses ja põllumajanduses. Oluliselt aitab sellele kaasa ka vedude parem planeerimine ning ebaratsionaalsete vedude likvideerimine.

Otsustav koht proportsioonide tagamisel ühiskondliku tootmise alajaotuste ja rahvamajandusharude vahel kuulub kapitaalmahutustele. Kapitaalehituse korras luuakse uusi põhifonde ja tootmisvõimsusi, mille ulatus määrabki olulises osas laiendatud taastootmise tempod. Kapitaalmahutuste diferentseerimine, assigneerin-gute jaotuse muutmine üksikute rahvamajandusharude vahel võimaldabki kindlustada neile vajalikud arengutempod ja selle alusel kujundada antud perioodi ülesannetele vastavad proportsioonid nende rahvamajandusharude vahel.

Kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodil kasvab rahvatulu tunduva suurenemise baasil pidevalt kapitaalmahutuste

³⁶ Т. Х а ч а т у р о в, Некоторые экономические проблемы развития транспорта в СССР. «Коммунист» 1957, № 8, lk. 37.

³⁷ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 23, 41.

³⁸ Об итогах выполнения пятого пятилетнего плана развития СССР на 1951—1955 годы. Сообщение Госплана и ЦСУ при Совете Министров СССР. Госполитиздат, 1956, lk. 4, 10.

ulatus. Samaaegselt muutub ka kapitaalmahutuste struktuur. Kui kogu NSV Liidu rahvamajandusse suunatakse aastail 1959—1965 kapitaalmahutusi 1,8 korda rohkem kui eelmise seitsmeaastase perioodi vältel, siis tööstuses tehtavad kapitaalmahutused suurenevad sealhulgas umbes 2 korda,³⁹ mis tagavad tema kui juhtiva rahvamajandusharu eelisarengu.

Taotledes aja võitmist rahulikus majanduslikus võistluses kapitalismiga, nähakse ette kapitaalmahutuste kiirem kasv rasketööstuses ning eeskätt mustmetallurgias, keemiatööstuses, nafta- ja gaasitööstuses ning masinaehituses. Kokku langeb rasketööstusele 70% kõigist tööstusse suunatavaist kapitaalmahutustest.⁴⁰ Sealjuures kasvab mustmetallurgia ning nafta- ja gaasitööstuse osatähtsus kapitaalmahutustes võrreldes eelmise seitsmeaastase perioodiga 1,3 korda, keemiatööstuse osatähtsus aga isegi 2,8 korda.⁴¹ Kapitaalmahutuste selline jaotus tagab seitsme aasta plaanis juhtivateks lülideks olevate I alajaotuse tootmisharude eelisarengu, loob kvalitatiivselt uue rahvamajanduse struktuuri ning kindlustab kogu rahvamajanduse kõrgete arengutempode saavutamise.

Kapitaalmahutuste diferentseeritud suunamisega riigi erinevatesse rajoonidesse tagatakse ka tootlike jõudude plaanipärane paigutus, s. t. rahvamajanduse arengu vajalikud territoriaalsed proportsioonid. Kapitaalmahutuste ja tootmisvõimsuste kasvu territoriaalsel planeerimisel tuleb eelistada neid rajoone, kus majanduslik efekt ühiskondliku töö kokkuhoiu ja aja võitmise näol osutub kõige suuremaks. Nii näiteks suunatakse aastail 1959—1965 üle 40% kapitaalmahutuste üldsummast idapiirkondadesse,⁴² mis võimaldab tunduvalt tõsta nende osatähtsust tähtsamate tooteliikide tootmise üldmahus. Siia rajatakse meie maa kolmas metallurgiabaas. Iseloomulik on ka näiteks see, et Kasahhi NSV-s suureneb tööstuse kogutoodang 1965. aastal ligikaudu 2,7 korda 1958. aastaga võrreldes.⁴³

Kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodil kasvab kapitaalmahutuste majanduslik efektiivsus ka rea teiste rahvamajanduslike tegurite arvel. Nii tehakse kapitaalmahutusi esmajärjekorras tegutsevate ettevõtete rekonstrueerimiseks, laiendamiseks ja varustamiseks uute masinatega, mis võimaldab suurendada toodangu väljalaset üldreeglina väiksemate kulutustega ning kiiremini kui uute ettevõtete ehitamine. Samuti on progressiivseks suunaks seadmete kui aktiivsete põhivahendite osatähtsuse mõningane

³⁹ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 51.

⁴⁰ Н. Лагутин, В. Скуратов, Национальный доход СССР и его использование в семилетнем плане. «Вопросы Экономики» 1959, № 2, lk. 23.

⁴¹ *op. cit.*, lk. 23.

⁴² NSV Liidu rahvamajanduse arendamise kontrollarvud aastaiks 1959—1965, Tallinn 1959, lk. 57.

⁴³ *op. cit.*, lk. 66.

kasv kapitaalmahutuste üldsummas. Käesoleval seitseaastakul peab seadmete osatähtsus kasvama 33%-le 30% asemel analoogilisel eelneval perioodil.⁴⁴

Kõige selle tulemusena kasvavad tootmisvõimsused kapitaalmahutustest kiiremini. Aastail 1959—1965 suurenevad kapitaalmahutused mustmetallurgias 2,4 korda võrreldes eelmise seitsme aastaga, tootmisvõimsused kasvavad aga terasetootmises 2,3—2,9 korda, valtsmetalli tootmises 3,3—4,2 korda; kapitaalmahutused mineraalväetiste tootmiseks kasvavad 3,5 korda, vastavad tootmisvõimsused aga 4,2 korda jne.⁴⁵ See võimaldab kiirendada kommunismi materiaalse tehnilise baasi rajamist, lähendada kommunistliku ühiskonna ülesehitamist.

НАРОДНОХОЗЯЙСТВЕННЫЕ ПРОПОРЦИИ В ПЕРИОД РАЗВЕРНУТОГО СТРОИТЕЛЬСТВА КОММУНИЗМА

Х. Мююр

Резюме

В социалистическом обществе, в условиях действия экономического закона планомерного пропорционального развития народного хозяйства, государство сознательно, планомерно устанавливает народнохозяйственные пропорции. «Постоянная, сознательно поддерживаемая пропорциональность, действительно, означала бы планомерность...» (В. И. Ленин).

Важная и все возрастающая роль в обеспечении пропорций принадлежит балансу народного хозяйства. Методологической базой для составления баланса народного хозяйства являются основные положения марксистской теории расширенного социалистического воспроизводства.

Период развернутого строительства коммунистического общества характеризуется построением материально-технической базы коммунизма, значительным расширением объемов и масштабов производства, все углубляющимся техническим прогрессом во всех отраслях народного хозяйства и постепенным переходом к коммунистическому принципу распределения. Углубляется общественное разделение труда, усложняются народнохозяйственные пропорции.

Соотношение между материально-вещественным составом общественного производства должно обеспечить более быстрый

⁴⁴ Г. Перов, Социалистическое воспроизводство в период осуществления семилетнего плана. «Плановое Хозяйство» 1959, № 3, lk. 12.

⁴⁵ *op. cit.*, lk. 15.

темпа роста I подразделения. Исходя из требований основного экономического закона социализма и значительно увеличивающихся объемов и масштабов производства, возможно известное сближение темпов роста I и II подразделений, причем всегда должно быть обеспечено преимущественное развитие I подразделения.

Пропорция между материально-вещественным составом общественного производства определяет и соотношение между его стоимостными составными частями. Постоянный технический прогресс и рост производительности труда обуславливают известное повышение удельного веса овеществленного труда (по стоимости): несколько возрастает доля фонда возмещения в совокупном общественном продукте и доля фонда накопления в национальном доходе.

Постоянно растет фонд индивидуального потребления и роль товарооборота в его обеспечении. В связи с быстрым развитием производительных сил значительно увеличивается фонд потребления в целом, что позволяет в нем постепенно повышать удельный вес фондов общественного потребления, распределять все большее количество благ по коммунистическому принципу распределения.

Из межуотраслевых пропорций важнейшим является соотношение между основными отраслями материального производства — между промышленностью и сельским хозяйством. В силу особой значимости промышленности (производство активных основных средств для всех отраслей народного хозяйства) темп ее роста должен всегда несколько превышать соответствующий показатель в сельском хозяйстве. Но это не исключает возможности сближения темпов роста этих отраслей производства, что и имеет место в настоящем семилетии для окончательной ликвидации возникшей между ними диспропорции.

Территориальные пропорции производства и обращения отражаются в соотношениях объемов производства и перевозок. В связи с более рациональным размещением производительных сил потребность в перевозках относительно уменьшается, в силу чего объем работы транспорта возрастает медленнее объема производства в промышленности и в сельском хозяйстве.

Решающее место в обеспечении пропорций между подразделениями общественного производства и отраслями народного хозяйства принадлежит капитальным вложениям. Путем капитального строительства создаются новые основные фонды, производственные мощности, которые и обеспечивают темпы роста производства для достижения необходимых народнохозяйственных пропорций. Поскольку повышается экономическая эффективность капитальных вложений, то их объем растет медленнее роста производственных мощностей.

RAHANDUSE OSAST NSV LIIDU RAHVATULU JAOTAMISEL

Dots., majandustead. kand. R. Hagelberg

Rahanduse ja krediidi kateeder

1. Rahvatulu jaotamise põhiproportsioonid

Sotsialistliku tootmise võimsa arengu tulemusena kasvab kiiretempoliselt NSV Liidu rahvatulu. 1960. aastal moodustas NSV Liidu rahvatulu esialgseil andmeil 144 miljardit rubla,¹ mis 1913. aastaga võrreldes tähendab ligikaudu 27-kordset kasvu.² Niisugune kasvutempo on kättesaamatu ka kõige jõukamatele kapitalistlikkudele riikidele. Nii näiteks kasvas ajavahemikul 1913—1959 USA rahvuslik tulu ainult 3,38 korda ning Inglismaal kõigest 1,94 korda.³

Rahvatulu kiiretempoline kasv on aluseks sotsialistliku tootmise edasisele laiendamisele ja rahva elujärje tõstmisele. Riiklikud ja kooperatiivsed organisatsioonid (arvestamata kolhoose) tegid 1960. aastal kapitaalmahutusi 30,5 miljardi rubla ulatuses.⁴ Suuri kapitaalmahutusi tegid ka kolhoosid. Töötajate reaaltulud on käesoleval ajal ligikaudu 6 korda kõrgemad kui 1913. aastal.⁵ Uhiskondlikest tarbimisfondidest sai NSV Liidu elanikkond 1960. aastal hariduse, meditsiinilise teenindamise, sotsiaalhoolduse jmt. soodustuste näol 24,5 miljardit rubla.⁶

Rahvatulu kiiretempoline kasv on aluseks ka NSV Liidu majandusliku põhiülesande — ajalooliselt lühima aja vältel järele jõuda arenenumatele kapitalistlikele maadele ja neist ette minna too-

¹ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemused. NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse teadaanne, «Rahva Hää» nr. 22, 26. jaanuarist 1961.

² Arvutatud Народное хозяйство СССР в 1959 году. Статистический ежегодник, Москва, 1960, lk. 62 ja NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemuste alusel.

³ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 116.

⁴ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemused. Andmed on toodud uues hindade mastaabis.

⁵ Arvutatud Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 80 ja NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemuste alusel.

⁶ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemused. Andmed on uues hindade mastaabis.

dangu mahult ühe elaniku kohta — lahendamisel. 1959. aastal moodustas NSV Liidu rahvatulu ligikaudu 60% USA rahvuslikust tulust. Ühe elaniku kohta arvestatult tuli NSV Liidus rahvatulu kaks korda vähem kui USA-s.⁷ USA-s on rahvusliku tulu iga-aastane kasvutempo paremal juhul 2—3%. NSV Liidus kasvas aga rahvatulu seitseaastaku kahel esimesel aastal keskmiselt 8% aastast kontrollarvudes ettenähtud 7,1—7,4% asemel.⁸

Kasvutempode võrdlusest järeldub, et NSV Liidu majandus areneb ligikaudu 4 korda kiiremini USA majandusest. See tähendab, et NSV Liit ületab USA taseme rahvatulu suuruse poolest ühe elaniku kohta umbes 1970. aastaks ning saavutab kõrgeima elatus-taseme maailmas.

Tähtsat osa etendab sotsialistliku taastootmise protsessis rahvatulu õige jaotamine. Jaotussuhete iseloomu määravad kindlaks antud ühiskondlik-majanduslikus formatsioonis valitsevad tootmissuhted, eelkõige omandisuhted. NSV Liidu rahvatulu jaotamisel ei saa sellepärast esineda niisuguseid antagonistlikke vastuolusid ja disproportsioone nagu neid esineb kapitalistlikus majanduses. Kapitalistlikes riikides omastavad kapitalistid ja mõisnikud, kes moodustavad rahvastiku tühise vähemiku, rahvuslikust tulust enamiku. Nii näiteks moodustas Inglismaa rahvuslik kogutoodang⁹ 1956. aastal 18 962 miljonit naelsterlingit. Sellest kulutati isiklikuks tarbimiseks 12 469 miljonit naelsterlingit, ülejäänud osa kasutasid valitsevad klassid ära kapitalimahutusteks ja mitmesugusteks muudeks vajadusteks. Kuid isiklikuks tarbimiseks kulutatud osast kuulus leibkondadele aastatuluga kuni 600 naelsterlingit, kes moodustasid 65,3% leibkondade koguarvust, ainult 39,6%. Leibkondadele aastatuluga üle 1500 naelsterlingi, kes moodustasid kõigest 2,4% leibkondade koguarvust, kuulus aga 13,1% tuludest.¹⁰

NSV Liidus kuulub kogu rahvatulu kõigile töötajatele. Ligikaudu $\frac{3}{4}$ sellest kulutatakse töötajate materiaalse ja kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks. Ülejäänud osa kuulub samuti töötajatele ning suunatakse tootmise laiendamiseks ja muude ühiskondlike tarvete rahuldamiseks.

NSV Liidu rahvatulu jaotamise põhiküsimuseks on ühiskonna arenemise objektiivsetest vajadustest tulenevate õigete väärtusliste kui ka naturaalsest jaotusproportsioonide kehtestamine.¹¹

⁷ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 117.

⁸ NSV Liidu rahvamajanduse arendamise 1960. aasta riikliku plaani täitmise tulemused.

⁹ Rahvuslik kogutoodang (gross national product) on kodanliku statistika poolt kasutatav mõiste, mis on rahvuslikust tulust suurem amortisatsiooni ja kaudsete maksude summa võrra.

¹⁰ Экономика капиталистических стран после второй мировой войны. Статистический сборник, Москва, 1959, lk. 857, 858 ja 865.

¹¹ Käesolevas artiklis ei võeta tema sisu piiritlemise eesmärgil vaatluse alla rahvatulu naturaalsed jaotamised.

Rahvatulu jaotamine järgneb vahenditult tootmisele. Rahvatulu esmase jaotamise tulemusena kujunevad materiaalse tootmise sfääris tegutsevate töötajate tulud (v) ja avaldub puhastulu (m). Viimane jaguneb omakorda ettevõtete puhastuluks ehk kasumiks (m_1), riigi puhastuluks ehk käibemaksuks¹² (m_2), sotsiaalkindlustuse makseteks (m_3) ja krediitprotsendiks (m_4).

Rahvatulu esmase jaotamise põhiproportsioonideks, nagu võib järeldada eeltoodust, on seega:

1) proportsioon materiaalse tootmise sfääri töötajate tulude ehk vajaliku produkti (v) ja sotsialistliku ühiskonna puhastulu ehk lisaproducti (m) vahel;

2) proportsioon ettevõtete puhastulu ehk kasumi (m_1) ja riigi puhastulu ehk käibemaksu (m_2) vahel.

Puhastulu ülejäänud koostisosad (m_3 , m_4) on väikese osakaaluga ning ei oma rahvatulu esmasel jaotamisel määravat tähtsust.

Vajaliku ja lisaproducti vahelise proportsiooni kujundamisel on põhinõudeks tööjõu taastootmiseks vajalike kulude katmine, ilma milleta on võimatu ükskõik missuguse tootmisprotsessi edasine jätkamine. Kuid sotsialistlikus majanduses ei piirdu vajaliku produkti suurus ainult nende miinimumnõuetega. Temas nähakse ette ka töötajate elatustaseme tõstmiseks vajalikud vahendid.¹³ Seda tõendab ilmekalt töötajate säästude kasv. 1960. aasta lõpuks oli NSV Liidu hoiukassades üle 52 miljoni isikliku konto hoiuste kogusummaga 10,9 miljardit rubla.¹⁴

Töötajate elatustaseme tõstmiseks suunatavate vahendite osatähtsus vajalikus produktis tõuseb järjekindlalt. Selle suuna üheks iseloomulikumaks näiteks on käesoleval ajal läbiviidav madalamapalgaliste töötajate palga tõstmine. Samuti tõendab seda töötajate säästude eriti kiiretempoline kasv viimastel aastatel. Nii suurenesid töötajate hoiused hoiukassades käesoleva seitseaastaku kahe aasta jooksul 2,2 miljardi rubla võrra¹⁵ ehk 25 protsenti.

Kasumi ja käibemaksu vahelise proportsiooni kujundamisel on põhieesmärgiks riigi ja isemajandavate ettevõtete huvide õige koostööstamine. Tuleb luua soodsad tingimused riigi rahaliste vahendite tsentraliseeritud fondi hõlpsaks moodustamiseks ning tagada ka isemajandavatele ettevõtetele vajalikud vahendid ja materiaalne huvitatus.

Eelmise põhiproportsiooniga võrreldes on kasumi ja käibe-

¹² Olemasolevas majandusteaduslikus kirjanduses nimetatakse käibemaksu üldreeglina riigi tsentraliseeritud puhastuluks. Niisugune piiritlemine on ebatäpne, sest peale käibemaksu tsentraliseeritakse riigi rahaliste vahendite tsentraliseeritud fondidesse ka osa ettevõtete kasumist jmt. tulud. Need tulud kokku moodustavad riigi tsentraliseeritud puhastulu. Sellepärast on õigem nimetada käibemaksu vastandina ettevõtte puhastulule lihtsalt riigi puhastuluks.

¹³ Vt. ka Политическая экономия социализма, Москва, 1960, lk. 294.

¹⁴ В. Гарбузов, Финансовая система перед новыми задачами. «Финансы СССР» 1961, № 1, lk. 13.

¹⁵ Samas.

maksu vaheline proportsioon paindlikum, sest riigi rahaliste vahendite tsentraliseeritud fondi on võimalik moodustada ka kasumieraldiste arvel. Põhiliseks suunaks on kasumi osatähtsuse tõus puhastulu kogusummas. 1940. aastal näiteks oli kasumi osatähtsus 23,6%, 1959. aastal aga 42,5%.¹⁶

Kasumi osatähtsuse suurenemine on ühelt poolt ettevõtete töö kvalitatiivse paranemise, s. o. omahinna alandamise ja rentaal-luse tõusu tulemuseks. Teiselt poolt iseloomustab ta ettevõtete isemajandamisõiguste suurenemise materiaalsed katet.

Rahvatulu esmane jaotus ei kindlusta ühiskonna kõigi vajaduste rahuldamist. Esmase jaotamise tulemusena rahuldatakse (väärtuselises vormis) lihtsa taastootmise vajadused, osa laiendatud taastootmise vajadustest (ettevõtte oma kasumi arvel tehtavad kapitaal-mahutused ja käibevahendite juurdekasv) ning mõningal määral ka sotsiaal-kultuurilisi vajadusi (ettevõttefondi arvel tehtavad sotsiaal-kultuurilised kulud jmt.). Rahuldamata jääb suur osa laiendatud taastootmise vajadustest, enamik sotsiaal-kultuurilisi vajadusi ning kõik riigikaitse vajadused.

Esmasele jaotamisele järgneb rahvatulu ümberjaotus. Lõplike tulude kujundamise ja kõigi ühiskondlike vajaduste rahuldamise eesmärgil toimub mõningate tulude ümberjaotamine isegi mitmekordselt.¹⁷

Rahvatulu ümberjaotamise mõiste sisu kohta on majandusteadlaste hulgas lahkarvamisi. Rida autoreid (Gratšov, Fedotov, Šifrin jmt.) peavad ümberjaotuseks ainult niisugust jaotust, kus jaotusprotsessi käigus toimub omandivormi muutumine või tulude suunamine materiaalse tootmise sfäärist mittetootmissfääri.¹⁸ Teised autorid (Kuts, Eidelman, Plõševski jt.) peavad ümberjaotuseks ka vahendite tootmisharudevahelist, tootmisharudesisest ning territoriaalset ümberpaigutamist.¹⁹

Rahvatulu ümberjaotamine toimub sellepärast, et rahuldada esmaste tulude arvel rahuldamata jäänud vajadusi. Järelikult tuleb ümberjaotamise all mõista igasugust esmaste tulude ümberpaigutamist, mis on tingitud nende arvel rahuldamata jäänud vajaduste rahuldamisest. Sotsialistliku majanduse spetsiifika tõttu, kus domineerib sotsialistlik omandivorm, ei pruugi ümber-

¹⁶ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 799 alusel.

¹⁷ Mitmekordselt ümberjaotatavate vahendite hulka kuuluvad mittetootmissfääris töötajate poolt tasutud maksud, nende poolt tarbitud teenuste eest makstud tasu, osa käibemaksust, mittetootmissfääri ettevõtete poolt riigieelarvesse tehtavad maksed jmt. vahendid.

¹⁸ Ф. Грачев, О распределении и перераспределении национального дохода при социализме. «Финансы СССР» 1957, № 7; М. Федотов, И. Шифрин, О понятиях распределения и перераспределения национального дохода. «Финансы СССР» 1957, № 12.

¹⁹ В. Куц, К вопросу о распределении и перераспределении национального дохода при социализме. «Финансы СССР» 1957, № 3; М. Эйделман, Об исчислении общественного продукта и национального дохода в союзных республиках. «Вестник статистики» 1958, № 11; Б. П. Плывшевский, Распределение национального дохода в СССР, Москва, 1960.

jaotamine endaga tingimata kaasa tuua kapitalismile iseloomulikku omanikuvahetust.

Ümberjaotamise põhisuundadeks on:

1) tulude ümberpaigutamine, mis on seotud omandivormi muutmisega (kolhooside, kooperatiivsete ja ühiskondlike organisatsioonide ning elanikkonna maksud riigieelarvesse);

2) tulude suunamine materiaalse tootmise sfäärist mittetootmissfääri (haridusele, tervishoiule, riigikaitsele jne.);

3) tulude rahvamajandusharude ja tootmisharude vaheline ümberpaigutamine riikliku sektori sisemuses (põllumajandusest tööstusesse, kergetööstusest rasketööstusesse jne.);

4) tulude ümberpaigutamine tootmisharude sisemuses (ühe soovhoosi kahjumite katmine teiste soovhooside kasumite arvel jt.);

5) tulude territoriaalne ümberpaigutamine (ühe piirkonna väljaarendamine teistes piirkondades loodud puhastulu arvel).

2. Rahvatulu jaotamise kanalid

Rahvatulu jaotamine, s. o. esmane ja ümberjaotamine toimub kolme põhilise jaotuskanali kaudu. Nendeks on:

1) hindade süsteem;

2) rahandussüsteem;

3) teenuste osutamine.

Ülalmärgitud jaotuskanalite olemasolu ei ole majandusteadlaste hulgas erilist poleemikat põhjustanud. Kuid esineb ka üksikuid teistsuguseid seisukohti. Nii näiteks arvab G. Totšilnikov,²⁰ et hinna ja rahandussüsteemi kaudu toimuv ümberjaotamine on üks ja sama protsess.

Selles arvamuses on ratsionaalne tõetera, sest hinna kaudu toimuv rahvatulu ümberjaotamisel etendab aktiivset osa käibemaks, mis on samaaegselt riigieelarve tuluks. Kui hind langeb kokku väärtusega, siis on hinna ja käibemaksu abil teostatav rahvatulu ümberjaotamine tõepoolest ühtne protsess. Kuid siis ei tule hindade süsteem rahvatulu ümberjaotamise iseseisva kanalina enam üldse arvesse.

Kui hind erineb väärtusest, siis saadakse ühtedes tootmisharudes loodud puhastulu kätte teistes tootmisharudes üle väärtuse kehtestatud hindade kaudu.²¹ Sellest ümberjaotamisest ei võta rahandussüsteem otseselt osa. Rahandussüsteem hakkab ümberjaotamisest osa võtma siis, kui käibemaks kantakse riigieelarvesse. Kuid see on juba uus ja eelmisest eraldatud jaotusprotsess.

²⁰ Г. Точиликов, Перераспределение национального дохода и общегосударственные финансы. «Финансы СССР» 1957, № 12.

²¹ Hinna kõrvalekaldumise puhul väärtusest muutub käibemaks sisuliselt esmasest tulust sekundaarseks, ümberjaotamise tulemusena kujunevaks tuluks. Kuid rahvamajanduse ulatuses tervikuna jääb ta esmaseks tuluks, sest nendes rahvamajandusharudes ja ettevõtetes, kus hind on alla väärtuse, on esmased tulud vastavalt väiksemad.

Eespool märgitud rahvatulu jaotamise kanalitest on osatähtsuse ja ümberjaotamise mehhanismi poolest kõige tagasihoidlikum osa teenustel. See sõltub põhiliselt elanikkonna poolt, osalt ka ettevõtete ja asutuste vahendite (nagu ettevõttefondi, ametiühingute vahendite jms.) arvel tarbitavate teenuste hulgast (elamukommunaal-, transpordi-, side-, kultuurialased jms. teenused). Antud momendi seisukohalt on see võrdlemisi püsiv suurus, sest teenused ei oma esemelist vormi. Nad on üksnes kohapeal tarbitavad ning neid ei saa koguda tagavaraks.

Tuleb märkida, et teenuste kaudu ümberjaotatav rahvatulu osa on käesoleval ajal veel suurel määral sõltuv teenuseid osutavate ettevõtete võimsusest. Elanikkonna kasvavaid vajadusi ei rahuldata veel küllaldasel määral. Vastavalt teenuseid osutavate ettevõtete võimsuse kasvule kasvab edaspidi kindlasti ka teenuste kaudu ümberjaotatav rahvatulu osa.

Hindade kaudu toimub rahvatulu ümberjaotamine käesoleval ajal põhiliselt tootmisvahendeid ja tarbimisesemeid tootvate ettevõtete vahel. Osa tootmisvahendite hinnad on kehtestatud alla väärtuse ning osa tarbimisesemete hinnad üle väärtuse. Osa tootmisvahendeid tootvates ettevõtetes loodud puhastulust saadakse seega kätte tarbimisesemeid tootvate ettevõtete või varumis-, varustus-turustus- ja kaubandusorganisatsioonide kaudu.²²

Akadeemik S. Strumilini hinnangu kohaselt ²³ oli mõned aastad tagasi rühma A osatähtsus rahvatulus alla hinnatud enam kui 4% ja rühma B osatähtsus üle hinnatud ligikaudu 18% võrra.

Hindade kaudu toimuv rahvatulu ümberjaotamine on osaliselt paratamatu. Kuid tema osatähtsusega liialdamine toob endaga kaasa väärnähtusi.

Kõigepealt põhjustab hinna liigne kõrvalekaldumine väärtusest moonutusi rahvamajanduslikes proportsioonides. Ametliku statistika andmeil oli 1959. aastal NSV Liidu rahvatulu tootmise struktuuris üksikute rahvamajandusharude osatähtsus järgmine: tööstus 52,7%, põllumajandus 20,9%, ehitus 10,2%, transport ja side 4,8%, muud rahvamajandusharud (kaubandus, varumine jt.) 11,4%.²⁴ Tuleb arvata, et nendes andmetes on tegelikust väiksemana näidatud põllumajanduse ja ehituse osa ning suurendatud muude rahvamajandusharude osa.

Rahvatulu liigne ümberjaotamine hindade kaudu on negatiivne ka selle poolest, et ta ei allu otsesele planeerimisele ega ole ka täpselt arvestatav.

Peale selle põhjustab hinna kaudu toimuv rahvatulu ümberjaotamine sageli riiklikke dotatsioone või süsteemisest vahendite ümberpaigutamist, mis mõjub kahjustavalt isemajandamisele.

²² Puhastulu üleandev lüli sõltub sellest, kes on käibemaksu maksjaks.

²³ С. Струмилин, Закон стоимости и измерение общественных издержек производства в социалистическом хозяйстве. «Плановое хозяйство» 1957, № 2.

²⁴ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 78.

Oleme arvamusel, et hindade kaudu toimuv rahvatulu ümberjaotus ei peaks olema omaette eesmärgiks. Teda tuleb esmaste tulude ümberjaotamiseks kasutada ainult niivõrd, kuivõrd seda tingivad objektiivsed vajadused.

Meie arvates on nendeks objektiivseteks vajadusteks peamiselt:

1) teatud kaupade pakkumise ja nõudmise reguleerimine, mis tuleneb nende defitsiitsusest (sõiduaudod jms.). Selle suuna osatähtsus väheneb järjekindlalt;

2) teatud kaupade tarbimise piiramine, mis on tingitud liigse tarbimise kahjulikkusest (alkohoolsed joogid jms.). Selle suuna osatähtsus võib väheneda kooskõlas inimeste teadlikkuse kasvuga;

3) teatud kaupade tarbimise soodustamine, viies selleks nende hinna alla väärtuse. Nende hulka kuuluvad mitmesugused rahvatarbekaubad (leib, kütus, lasterõivad, sool jmt.) kui ka osa tootmisvahendeid;

4) õigete hinnaproportsioonide kujundamine ühesuguse kasutamisetstarbe ja ligilähedase tarbimisväärtusega, kuid erineva tootmiskulude taseme ja väärtusega kaupade suhtes (kütuse mitmesugused liigid jt.).

Põhilist osa rahvatulu jaotamisel, sealhulgas ka ümberjaotamisel, etendab rahandussüsteem.

3. Rahanduse osast rahvatulu jaotamisel

Rahandussüsteemi juhtiv osa rahvatulu jaotamisel tuleneb tema seostest sotsialistliku rahvamajanduse kõigi sfääride ja lülidega. Tähtsat osa etendab sealjuures ka rahanduse kaudu toimuva jaotamise suur paindlikkus ja allutatus planeerimisele.

Tuleb märkida, et rahanduse osa on rahvatulu jaotamisel viimasel ajal järjekindlalt tõusnud. Selle konkreetseks näiteks on rahaliste suhete ringi laienemine masina-traktorijaamade reorganiseerimise ja nendele makstava naturaaltasu kaotamise tulemusena ning järkjärguline otsesele rahalisele tasule üleminek kolhoosides.

Rahvatulu esmane jaotus toimub põhiliselt materiaalse tootmise sfääri ettevõtete rahanduse kaudu. Selle konkreetseks väljendusvormiks on toodangu realiseerimisest saadavate rahaliste sissetulekute kasutamise suunamine. Sissetulekutest kaetakse materiaalsed tootmiskulud (c), makstakse välja töötasu (v), tehakse sotsiaalkindlustuse eraldised (m_3), tasutakse krediidiprotsent (m_4). Kui käibemaksu (m_2) tasumine on pandud ettevõtetele, siis kannab ettevõtte oma rahalistest sissetulekutest riigielarvesse ka selle summa. Juhul kui käibemaksu võtmine toimub ringlussfääris, siis täidab selles osas jaotusfunktsiooni ringlussfääri ettevõtete rahandus. Alati kuulub ettevõtete rahanduse kompetentsi ka ettevõtte puhastulu ehk kasumi (m_1) jaotamine.

Ainult väike osa rahvatulu esmasest jaotusest toimub väljaspool ettevõtete rahandust. Siia kuulub kolhoosnikute isiklikes abi-

majandites, tööliste ja teenistujate põllumajanduslikes abimajandites jms. majapidamistes loodud tulude jaotamine. Kuid 1959. aasta andmetel moodustas niisuguste majapidamiste osatähtsus rahvatulus kõigest 0,01%.²⁵ Peale selle toimub väljaspool ettevõtete rahandust ka kolhoosnikute naturaaltasu vormis läbiviidav tulude jaotus. Viimase osa aga väheneb käesoleval ajal väga kiiretempoliselt. Eesti NSV-s näiteks rakendas 1960. aastal otsest rahalist tasu juba $\frac{2}{3}$ kolhoosidest.²⁶

Juhtivat osa etendab rahandussüsteem ka rahvatulu ümberjaotamisel. Akadeemik S. Strumilini poolt tehtud arvutuste kohaselt²⁷ jaotati rahandussüsteemi keskseima lüli, s. o. riigieelarve kaudu ümber 1932. aastal 46% ja 1940. aastal 54% rahvatulust. 1957. aastal moodustasid riigieelarve tulud 56% NSV Liidu rahvatulust.²⁸ Umbes samal tasemel on olnud riigieelarve osa rahvatulu jaotamisel ka viimastel aastatel.

Peale riigieelarve võtavad rahvatulu ümberjaotamisest osa veel rahandussüsteemi teised lülid: riiklik kindlustus, sotsiaalkindlustus, riiklik krediit.²⁹ Ehkki nende lülide osatähtsus on väike ning kajastub lõpptulemusena osaliselt ka riigieelarves, tõstavad nad mõningal määral siiski rahandussüsteemi üldist osa.

Rahandussüsteemi osa ühiskondliku koguprodukti ja rahvatulu jaotamisel iseloomustab kokkuvõtlikul kujul joonis (vt. lk. 29).

Kõige peamist osa etendab rahvatulu ümberjaotamisel riigieelarve. 1961. aastal moodustab rahvatulu maht plaani kohaselt ligikaudu 160 miljardit rubla, riigieelarve tulud aga 79 miljardit rubla.³⁰ Seega jaotab riigieelarve ümber umbes 50% rahvatulust. Suurema osa eelarve tuludest, s. o. 91,2%, moodustavad laekumised sotsialistlikust majandusest. Sealhulgas on käibemaks 31,3 miljardit rubla ehk 39,6%, kasumieraldised 19,0 miljardit rubla ehk 24,1%, kolhooside ja kooperatiivsete organisatsioonide maksud ning riiklike ettevõtete sotsiaalkindlustuse maksed 17,9 miljardit rubla ehk 22,7%. Elanikkonna vahendeid laekub 1961. aasta riigieelarvesse kõigest 6,9 miljardit rubla ehk 8,8% kõigist tuludest.³¹

Riigieelarve kulud on 1961. aastal 77,6 miljardit rubla, mis moo-

²⁵ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 64.

²⁶ Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee esimese sekretäri seltsimees I. Käbini ettekanne NSV Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee pleenumil. «Rahva Hääle» nr. 13, 15. jaanuarist 1961.

²⁷ С. Струмилин, Закон стоимости и измерение общественных издержек производства в социалистическом хозяйстве. «Плановое хозяйство» 1957, № 2.

²⁸ Б. П. Плывшевский, Распределение национального дохода в СССР. lk. 176.

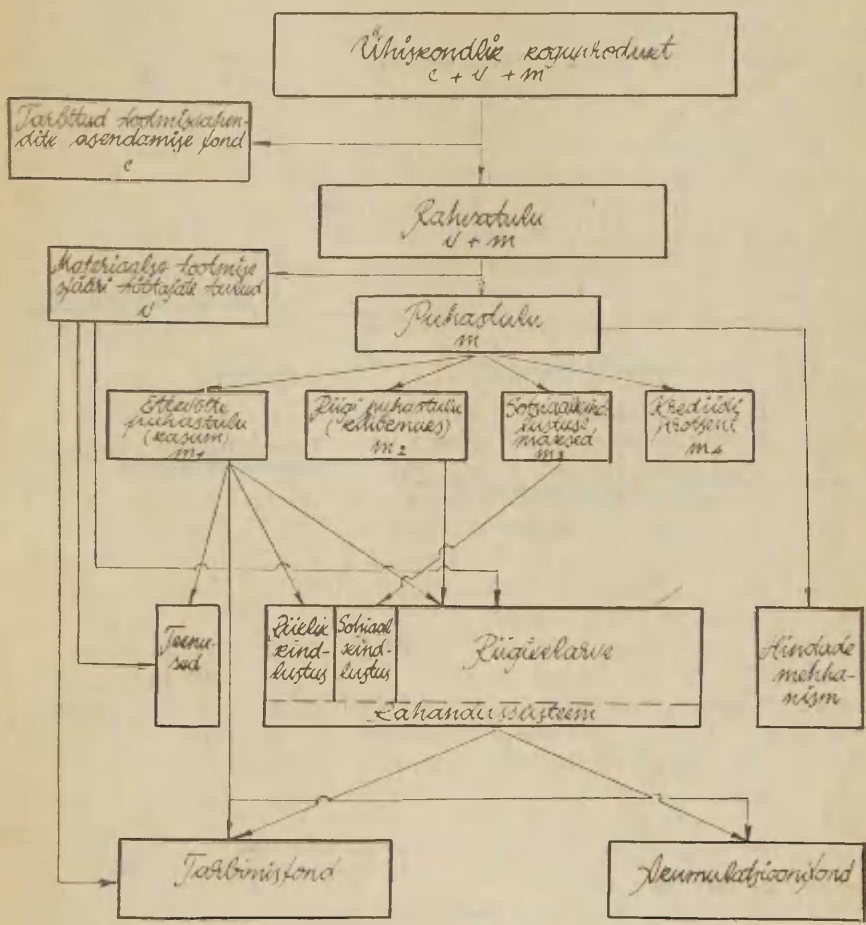
²⁹ Riikliku krediidi ja sotsiaalkindlustuse kaudu toimuv ümberjaotus kajastub lõpptulemusena ka riigieelarves. Riikliku kindlustuse kaudu toimuv ümberjaotus kajastub riigieelarves ainult osaliselt.

³⁰ В. Гарбузов, Финансовая система перед новыми задачами. «Финансы СССР» 1961, № 1, lk. 5, 7.

³¹ Samas, lk. 7, 12.

dustab umbes 49% rahvatulust. Sellest kulutatakse rahvamajanduse edasiarendamiseks 33,9 miljardit rubla ehk 43,7%, sotsiaalkultuurilisteks üritusteks 27,2 miljardit rubla ehk 35%, halduseks 1,1 miljardit rubla ehk 1,4% ja riigikaitseks 9,3 miljardit rubla ehk 12% kõigist eelarve kuludest.³²

Nendest andmetest näeme, et riigieelarve on suure tähtsusega kõigi ühiskondlike vajaduste rahuldamisel. Riigieelarve kaudu kaetakse 1961. aastal 60% rahvamajanduse edasiarendamiseks tehtavatest kuludest. Viimased kokku moodustavad 56,4 miljardit

Joonis. Ühiskondliku koguprodukti ja rahvatulu jaotamise skeem (lihtsustatud).

³² Samas, lk. 14.

rubla.³³ Sotsiaal-kultuurilistest kuludest kaetakse riigieelarve kaudu enamik, 1959. a. andmeil 88%.³⁴ Sama kehtib ka halduskulude kohta. Riigikaitsekulud kaetakse kõik riigieelarve arvel.

Kõigi ülalmärgitud vajaduste rahuldamine ja kulude katmine toimub domineerivas osas ühiskonna puhastulu arvel. Elanikkonna vahendid, nagu nägime eespool, võtavad sellest osa äärmiselt piiratud ulatuses. Seoses töölistelt ja teenistujatelt võetavate maksude järkjärgulise kaotamisega väheneb elanikkonna osa edaspidi veelgi. 1960. ja 1961. aastal läbiviidud ja läbiviidava maksude ärakaotamise ja vähendamise tulemusena tõusevad 1961. aastal töötajate sissetulekud ligikaudu 552 miljoni rubla võrra.³⁵

1965. aastal lõpetatakse täielikult tulumaksu ning lastetute ja vähelapseliste NSV Liidu kodanike maksu võtmine töölistelt ja teenistujatelt ning nendega võrdsustatud isikutelt. Edaspidi jääb kehtima veel põllumajandusmaks ja koopereerimata käsitööliste maksustamine. Kuid need maksud ei oma niivõrd tähtsust rahvatulu ümberjaotamise kuivõrd just nende alade töötajate tulude reguleerimise (maksunduspoliitika) seisukohalt.

Rahandussüsteemi teistest lülidest on suure praktilise tähtsusega riiklik kindlustus, eriti tsentraliseeritud kindlustusfondi loomine koöperatiiv-kolhooslikule sektorile, eelkõige kolhoosidele. Mõningane tähtsus on tal ka elanikkonna vara ja elu kindlustamisel. Väärib märkimist, et riikliku kindlustusega on käesoleval ajal haaratud kõik kolhoosid ja üle 12 miljoni inimese. 1960. aastal maksti nendele kindlustushüvitustena välja 468 miljonit rubla.³⁶

Riikliku sotsiaalkindlustuse kaudu kindlustatakse töölisi ja teenistujaid ja nende perekonnaliikmeid vanaduse, haiguse ja munde töövoime kaotamise juhtude vastu. Kulude katteallikaks on puhastulu. 1959. aastal kulutati sotsiaalkindlustuse eelarve alusel 6,4 miljardit rubla, sealhulgas toetusteks 1,7 miljardit ja pensionideks 4,4 miljardit rubla. Koos sotsiaalhoolduse vahenditega, mis sisuliselt on samasugust sotsiaal-majanduslikku laadi, kulutati 1959. aastal 9,4 miljardit rubla.³⁷

Sotsiaalkindlustuse ja sotsiaalhoolduse eesmärgil ümberjaotatav rahvatulu näitab Kommunistliku Partei ja Nõukogude valitsuse suurt hoolt ühiskonna töövoimetute liikmete eest. 1959. aastal said selle kaudu vahendeid ligikaudu 20 miljonit pensionäri, kellest 12,4 miljonil oli pension peamiseks sissetulekuks.³⁸

³³ В. Гарбузов, Финансовая система перед новыми задачами. «Финансы СССР» 1961, № 1, lk. 15.

³⁴ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 803—806.

³⁵ В. Гарбузов, Финансовая система перед новыми задачами. «Финансы СССР» 1961, № 1, lk. 12.

³⁶ Samas, lk. 14. Andmed uues hindade mastaabis.

³⁷ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 805—806. Kõik summad on toodud uues hindade mastaabis.

³⁸ О распределении населения СССР по общественным группам, отраслям народного хозяйства и занятиям и об уровне образования работников физического и умственного труда. Сообщение Центрального статистического управления при Совете Министров СССР. «Вопросы Экономики» 1961, № 1, lk. 59.

Riikliku krediidi süsteem võtab rahvatulu ümberjaotamisest osa hoiuste püsiva jäägi juurdekasvu ja elanikkonna poolt riigilae- nudesse mahutatavate vahendite hulga muutumise kaudu.

Riigilaeenude osa on elanikkonna hulgas eeltellimiste korras realiseeritava riigilaeenu ärajätmise tulemusena viimastel aastatel järjekindlalt vähenenud. See on nõukogude riigi jõukuse kasvu otseseks tunnuseks. 1959. aastal laekus elanikkonna hulgas sula- raha eest realiseeritavast 3%-lisest sisevõidulaenust riigieelar- vesse 160 miljonit rubla, kuid elanikkonnale maksti võitude ja kus- tutusloosimiste teel välja 690 miljonit rubla.³⁹ Seega toimub käesoleval ajal elanikkonnalt varem laenuks saadud vahendite tagasimaksmine.

Elanikkonna sissetulekute kasvu tulemusena suurenevad hoiuste püsivad jäägid pidevalt. See annab võimaluse tõmmata osa elanikkonna säästudest riigieelarvesse, kasutades neid mitmesuguste ühiskondlike vajaduste katteallikana. 1961. aasta plaani kohaselt peab niisugune ümberjaotamine toimuma ligikaudu 900 miljoni rubla suuruses summas.⁴⁰ Edaspidi võib loota selle jaotussuuna osatähtsuse järjekindlat suurenemist.

Kommunistliku ühiskonna laiahaardelise ehitamise perioodil etendab rahandussüsteem rahvatulu jaotamisel juhtivat ja järjest kasvavat osa. Selle abil kindlustatakse kommunistliku ülesehitus- töö kõigi lõikude täielik ja õigeaegne varustamine vajalike finants- ressurssidega.

О РОЛИ ФИНАНСОВ В РАСПРЕДЕЛЕНИИ НАРОДНОГО ДОХОДА

Р. Хагельберг

Резюме

Среди каналов распределения народного дохода СССР руководящая роль принадлежит финансам. Это объективно обосновывается тем, что финансы связаны со всеми сферами и звеньями социалистического народного хозяйства. Кроме того это объясняется и тем, что распределение через финансовую систему является гибким и подчиняется планированию. Особый рост роли финансов в распределении народного дохода замечается в последнее время. Конкретным примером этого является расширение сферы денежных отношений в связи с реорганизацией ма-

³⁹ Народное хозяйство СССР в 1959 году, lk. 800—801. Andmed on uues hindade mastaabis.

⁴⁰ В. Гарбузов, Финансовая система перед новыми задачами. «Финансы СССР» 1961, № 1, lk. 13.

шинно-тракторных станций, постепенный переход к прямой денежной оплате труда в колхозах и др.

Первичное распределение народного дохода в своей подавляющей части происходит через каналы финансов предприятий сферы материального производства. Руководящую роль имеют финансы и в перераспределении народного дохода. Так, например, через государственный бюджет перераспределялось в 1923 году 46% и в 1940 году 54% народного дохода. В настоящее время все доходы государственного бюджета составляют примерно 50% народного дохода СССР. Другие каналы перераспределения народного дохода (система цен, оплата услуг) имеют при этом относительно незначительный удельный вес.

Доля, перераспределяемая через оплату услуг, определяется в настоящее время еще в основном мощностью обслуживающих предприятий. Удельный вес этого канала в дальнейшем, имея в виду степень удовлетворения потребностей населения, будет возрастать. Перераспределение народного дохода через механизм цен должно, по нашему мнению, уменьшаться и ограничиваться лишь объективными потребностями общества (регулирование спроса и предложения дефицитных товаров, ограничение потребления некоторых товаров, создание благоприятных условий потребления некоторых товаров, образование правильных соотношений цен).

В период развернутого строительства коммунизма постепенно изменяется и характер действия финансов в перераспределении народного дохода. При мобилизации доходов увеличивается удельный вес чистого дохода социалистических предприятий и постепенно уменьшается доля доходов (особенно доля налогов) населения. При расходовании средств увеличивается удельный вес народного хозяйства, особенно же — общественных фондов потребления. Через финансовую систему обеспечиваются необходимыми средствами все потребности коммунистического строительства.

MATERJALIARVESTUSE MEHCHANISEERIMISEST KLAVIATUUR-ARVUTUSMASINATE ABIL

Dots. V. Valk

Raamatupidamise kateeder

Seitsme aasta plaan näeb teatavasti ette tööviljakuse olulist tõusu, mis tuleb saavutada eelkõige tootmise mehhaniseerimise ja automatiseerimise abil. Tööviljakuse tõusu ja vastavate teiste abinõude rakendamise tulemusena peab alanema toodangu omahind. Mainitud ülesanded ja abinõud, mille rakendamisel seatud ülesandeid tuleb täita, ei kehti üksnes tootmise, vaid ka arvestustöö kohta.

Arvestustöötajate tööviljakuse tõstmine ja arvestuskulude vähendamine, aga samuti arvestuse kvaliteedi tõstmine on arvestuse mehhaniseerimise peaülesanneteks. Nende ülesannete täitmiseks on kavandatud suurendada 1965. aastaks arvutusmasinate arvu iga 100 arvestustöötaja kohta kuni neljakümneni.¹

Viimase aastakümne jooksul on jõudsasti suurenenud arvutusmasinate arv ja on paranenud mehhaniseeritud arvestuse organisatsioon ettevõtete ja organisatsioonides. Ent arvestuse mehhaniseerimine pole siiski suutnud samu pidada majanduse kasvuga, seda peamiselt arvutusmasinate mittepiisavuse ja sageli esinevate puuduste tõttu mehhaniseeritud arvestuse organiseerimisel.

Raamatupidamise mehhaniseerimise küsimuste lahendamine on enamikul juhtudel jäetud ettevõtete raamatupidamisaparaadi hoolde. Oeldu kehtib eelkõige «väikese mehhaniseerimise» kohta, kus raamatupidamise organiseerimine vastavalt mehhaniseeritud raamatupidamise nõuetele jääb suures osas või täielikult ettevõtte lahendada. Ettevõtete raamatupidamistöötajail puuduvad aga enamasti põhjalikumad teadmised ja kogemused nii arvutusmasinate eri tüüpide ja nende ekspluatatsioonivõimaluste kui ka mehhaniseeritud raamatupidamise meetodilise organiseerimise kohta. Ei tule seepärast imestada, kui ettevõtetes tehakse vigu

¹ С. Волков, О формах счетоводства и механизации бухгалтерского учета. «Бухгалтерский учет», 1961, № 2, lk. 21.

arvutusmasinate valikul ja nende rakendamisel, eriti aga mehhaniseeritud raamatupidamise organiseerimisel.²

I. Klaviatuur-arvutusmasinate abil mehhaniseeritud raamatupidamise organiseerimise vormidest

Järgnevad read on mõeldud sissejuhatuseks mehhaniseeritud materjaliarvestuse menetluste käsitlemisele, oleneb ju viimaste valik rakendatud organisatsioonivormist.

Kui raamatupidamises kasutatakse perfokaartide abil töötavaid arvutusmasinaid, s. t. nn. «suure mehhaniseerimise» puhul, on iseenesestmõistetav arvestustööde range jaotamine kahte tööloiku. Esimene neist hõlmab dokumentide kontrollimist ja süstematiseerimist ning nende arvutusoperatsioonide teostamist, mida ei saa teha tabulaatoril, samuti tabulagrammide andmete kontrollimist, teine — arvutustöid arvutusmasinail. Esimesena nimetatud tööloigu töid teevad raamatupidajad (või osalt arvutusjaama töötajad), teise — arvutusmasinate operaatorid. On mõistetav, et dokumentide ettevalmistamine arvutusmasinail töötlemiseks eeldab suhteliselt suurt arvu raamatupidamistöötajaid.

Klaviatuur-arvutusmasinate kasutamine raamatupidamises pole teatavasti ilmtingimata seotud range tööjaotusega. Ent kui arvutusmasinaid kasutatakse mitte enam-vähem juhuslikult üksikute töömahukate arvestus- ja arvutustööde teostamiseks, vaid töö ulatuslikumaks mehhaniseerimiseks, tuleb töödele anda kindel organisatsiooniline raam.

Põhimõtteliselt on siin valida kaks organisatsioonivormi: 1) töö organiseerimine raamatupidamise üksikute lõikude (palga-, materjali- jm. arvestuse) järgi ja 2) «suure mehhaniseerimise» puhul rakendatud organisatsioonivorm. Mitmed tegurid, eeskätt võimalus komplekteerida arvutusmasinate parki vastavalt ettevõtte raamatupidamis- (resp. kogu arvutus-) töö mahule ja iseloomule, võimaldavad kohandada mehhaniseeritud raamatupidamise organisatsiooni ettevõtte suurusele ja arvestustöö iseloomule, samuti põimida ühte organisatsioonivormi teise elemente.

Esimesena nimetatud organisatsioonivormi puhul varustatakse mehhaniseeritud raamatupidamise iga lõiku (sektorit) ta töö mahule ja iseloomule vastava arvu ja liigi (tüübi) arvutusmasinatega ja iga arvutusmasina operaator teeb temale ettenähtud osa sektori arvestustööst. Selle vormi rakendamise eelduseks on, et iga operaator tunneb oma töö «sisulist» kui ka tehnilist külge ning saab vajaliku vilumuse oma töös.

² N. V. Belkin iseloomustab valitsevat olukorda järgmiselt: «Praegusel ajal ei saa nimetada ühtegi ettevõtet, kus oleks täielikult ja meetoodiliselt teostatud kõik abinõud, mis on vajalikud arvestuse kompleksseks mehhaniseerimiseks.» (Н. В. Белкин, Состояние и задачи механизации учета в народном хозяйстве СССР. Avaldatud kogumikus «Механизация учета и вычислительных работ», Машгиз, 1958, lk. 8.)

Selle organiseerimisvormi rakendamisel on kahtlemata oma piir, kust alates see ennast majanduslikult enam ei õigusta. Selle piiri määrab ühelt poolt raamatupidamistöö maht ja võimalus saada tööd ettevõtte teistelt osakondadelt ning eeldused selle täiendava töö nõuetekohaseks tegemiseks. Teiselt poolt oleneb piir sellest, kuivõrd mehhaniseeritud raamatupidamise korraldus on kohandatud ettevõtte tingimustele. Palju oleneb ettevõtte arvutusmasinate pargi suurusest ja eriti selle koostisest, mitte vähem aga ka operaatorite vilumusest töötada mitut liiki arvutusmasinail ja nende oskusest teha mitmesuguseid arvestustöid. Seega ei tule seda piiri mõista kui mingit kindlat suurust, mille ületamisel arvestustöö vähesuse tõttu mainitud organisatsioonivorm osutub majanduslikult ebaotstarbekaks igal juhul, vaid ühes ettevõttes võib piir asuda kõrgemal, teises madalamal.

«Suure mehhaniseerimise» puhul luuakse üldreeglina mehhaniseeritud arvestuse büroo (MAB), mis teeb kas ainult raamatupidamise või siis ettevõtte kõigi osakondade arvutustöid. MAB-i jõudlusvõime ja ta arvutusmasinate koormuse aste on võrdsete tingimuste puhul, s. t. kui kasutatakse sama arvu ja samade eksploatatsioonivõimalustega arvutusmasinaid ja kui operaatorid on võrdsest vilunud, suurem kui mehhaniseeritud raamatupidamise organiseerimisel sektorite järgi. Kuivõrd see võimalus igal konkreetsel juhtumil realiseerub, oleneb eelkõige töö organiseerimisest nii MAB-is kui ka teda arvestusmaterjaliga varustavais osakondades.

Dokumendid ja muu materjal, mis MAB-isse töötlemiseks antakse, tuleb ette valmistada sellise põhjalikkusega, et oleks tagatud andmete mehhaanilise töötlemise tulemuste õigsus, sest tulemuste õigsus oleneb lähteandmetest. Need ettevalmistus- ja arvutustulemuste kontrollimistööd võivad olla väga ulatuslikud, sageli osalt ebaproduktiivsed, nagu vigade otsimine.³

Järgnevas käsitluses on aluseks võetud mehhaniseeritud raamatupidamise organiseerimine sektorite kaupa.

II. Materjaliarvestuse mehhaniseerimine klaviatuur-arvutusmasinate abil

Materjaliarvestus on tavaliselt palgaarvestuse järgi tööstusettevõtte raamatupidamise töömahukaim tööloik. Selle põhjuseks on eelkõige materjalioperatsioonide suur arv. Ent operatsioonide rohkus pole enamasti materjaliarvestuse töömahukuse ainus põhjus.

Teatavasti toimub materjalide arvestus kahes kohas — laos (või ladudes) ja raamatupidamisosakonnas. Eesmärgil tagada laoarvestuse ja raamatupidamise materjaliarvestuse andmete kooskõla, tuleb raamatupidamisel luua võimalused laoarvestuse

³ Olgu sellega ühenduses viidatud rohketele kontrollimisvõtetele, mille abil MAB-ides püütakse perfokaartide andmete õigsust tagada.

andmete kontrollimiseks. Vajadust teostada ranget kontrolli laoarvestuse üle rõhutavad järgmised asjaolud. Materjalide nomenklatuur on tööstusettevõtteis tavaliselt väga ulatuslik. Materjaliladude kartoteegid sisaldavad sadasid, sageli tuhandeid kaarte. Siinjuures tuleb silmas pidada, et neid mahukaid kartoteeke peavad töötajad, kellele arvestustöö on üheks nende mitmest funktsioonist. Niisugustes tingimustes on arvestusvigade juhtumise võimalused õige avarad, vigade leidmine on aga kaartide suure arvu tõttu väga aeganõudev ülesanne.

Teatavasti ei kooskõlastata materjalide sünteetilise arvestuse andmeid laoarvestuse andmetega mitte vahetult, vaid vahelüli kaudu. Selleks vahelüliks on materjalide analüütiline arvestus. Viimase peamiseks ülesandeks on koguda ja töödelda andmeid materjalide liikumise kohta, mille varal saab kontrollida laoarvestuse andmeid. Seega oleneb materjaliarvestuse töö maht suurel määral sellest, kuidas toimub materjalide analüütiline arvestus.

Materjaliarvestuse ulatuslikuks mehhaniseerimiseks on võimalused põhimõtteliselt olemas, sest materjalioperatsioonide arv on suur ja operatsioonid on šabloonilised. Seega on täidetud eeldused, mille olemasolul arvestuse mehhaniseerimine on majanduslikult õigustatud.

Õeldu kehtib materjalidokumentide töötlemise kohta üldiselt. Mis puutub seevastu küsimusse, kuivõrd on võimalik mehhaniseerimise teel ratsionaliseerida materjalide sünteetilist ja analüütilist arvestust ning laoarvestuse kontrollimist, siis kohtame siin keerukat probleemi, mille lahendamist ametkondlike instruksioonidega soovitatud materjaliarvestuse kord omaltpoolt raskendab.

Vaadeldes praktilisi võimalusi materjaliarvestuse mehhaniseerimiseks suuremas ulatuses, kõnelemata komplekssest mehhaniseerimisest, peab tähendama, et need pole avarad.⁴ Üheks takistuseks on NSVL Rahandusministeeriumi poolt soovitatud «saldo-meetod» ja žurnaalordervorm. Mõlemad on mõeldud käsitsitöö jaoks ning nad pole üldse või on raskustega kohandatavad mehhaniseeritud tööle.

«Saldomeetodi» rakendamisel on materjaliarvestuse mehhaniseerimise peamiseks takistuseks jääkideraamat. Vastavalt NSVL Rahandusministeeriumi «Materjaliarvestuse põhimäärusele» 22. III 1956. a. nr. 114 peab jääkideraamat olema raamatukujuline, s. o. köidetud (§ 96), ja andmeid materjalide jääkide kohta peab nimetatud raamatusse kandma laohoidja (§ 97). Mõlemad nõuded ei luba kasutada arvestusteks jääkideraamatus faktuurmasinat, mis võimaldab kirjutada raamatusse jääke, korrutada neid arvestushindadega, kirjutada saldod ja liita neid.

⁴ Praegu, kus täidetakse ainult 25—30% klaviatuur-arvutusmasinate nõudnisest (Н. Белкин, Планирование механизации учета и вычислительных работ в народном хозяйстве. «Бухгалтерский учет» 1960, № 10, lk. 5), on masinate nappus kõige suuremaks takistuseks raamatupidamise mehhaniseerimisel.

Selleks et kasutada faktuurmasinat jääkideraamatu pidamiseks, peab viimane koosnema lahtistest lehtedest ja jääkide kandmine laokaartidelt raamatusse peab olema lubatud operaatoril. «Materjaliarvestuse põhimääruse» antud küsimusse puutuvate sätete sõnasõnalisel täitmisel on võimalik kasutada ainult arvutus- ja summeerimismasinat, kuid nende efektiivsus on selle töö puhul tunduvalt madalam faktuurmasina omast.

Mis puutub «Materjaliarvestuse põhimääruse» nõudesse, et jääkideraamatusse peab jääke kandma laohoidja, siis lubab põhimääruse § 97 (2. lõige) «üksikutel juhtudel» jääke kanda nimetatud raamatusse ka raamatupidamise töötajal tingimusel, et raamatusse tehtud kirjendite õigsus on tõestatud materiaalselt vastutava isiku poolt. Selles sättes antud võimalus peaks leidma rakendamist jääkide kandmisel jääkideraamatusse faktuurmasina abil, kui materiaalselt vastutav isik andmete ülekandmise õigsust oma allkirjaga tõestab.

Eespool oli viidatud «Materjaliarvestuse põhimääruse» nõudele, et jääkideraamat peab olema köidetud raamat, mistõttu kirjendite tegemine sellesse mõne kirjutava arvutusmasina abil on võimatu. «Materjaliarvestuse põhimääruses» (§ 96) on nõutud, et jääkideraamatu leheküljed peavad olema enne raamatu kasutamisele võtmist nummerdatud ja raamatu viimasele leheküljele tehtud sellekohane pealdis. Köidetud raamatupidamisraamatu eelised võrreldes lahtiste lehtedega seisnevad järgmises: 1) lahtisi lehti on võimalik kõrvaldada ja välja vahetada lehtede säilitamisvahendist, ilma et jääksid jäljed sellest; 2) lahtised lehed võivad kaduma minna.

Ohtu, et lahtisi lehti võib registraatorist või muust säilitamisvahendist kõrvaldada või välja vahetada uute lehtedega, ilma et jääksid jäljed teost, võib vältida järgmiste abinõudega. Kõik lahtised lehed, mis kokku moodustavad vastava raamatupidamisregistri ning säilitatakse registraatoris või kaante vahel, nummerdatakse enne nende kasutamisele võtmist ja viimasele lehele tehakse pealdis, millega tõestatakse lehtede arvu registris. Peale selle varustatakse iga leht ettevõtte pitsati jäljendiga ja, kui seda vajalikuks peetakse, vastavate ametiisikute allkirjadega. Mis puutub ohusse, et registri üksikud lehed võiksid töö juures kaduda, siis selle vastu tuleb rakendada organisatsioonilisi abinõusid. Peab tähendama, et viimati nimetatud ohtu ei saa kasutada argumentina lahtiste lehtede kasutamise vastu jääkideraamatus, sest koosnevad ju ka paljud žurnaalordervormi registrid lahtistest lehtedest või on üldse esitatud ühe lehega. Lisaks öeldule tuleb arvestada asjaolu, et jääkideraamatu andmeid saab kergesti rekonstrueerida.

Pöördume nüüd žurnaalordervormi juurde. Selle raamatupidamisvormi registrite vormid on välja töötatud neisse kirjendite tegemiseks käsitsi. Kirjendite tegemine nimetatud registritesse klaviatuur-arvutusmasinate abil pole otstarbekas ka siis, kui see tehni-

liselt on võimalik, sest kirjutav arvutusmasin (peamiselt raamatupidamismasin) täidaks, vähesed erandid välja arvatud, vaid kirjutusmasina ülesandeid. Viimasel ajal on üha sagedamini tähelepanu juhitud mehhaniseeritud raamatupidamise nõuetele vastavate raamatupidamisvormide väljatöötamise vajadusele.⁵ Klaviatuur-arvutusmasinate abil mehhaniseeritud raamatupidamise iseärasustele vastava raamatupidamisvormi kavand ongi juba avaldatud.⁶

Asjaolu, et žurnaalordervormi registrid pole kohandatud «väikese mehhaniseerimise» tingimustele, ei takista siiski mehhaniseerida raamatupidamise mõne tööloigu tööd klaviatuur-arvutusmasinate abil ka neis ettevõtteis, kus kasutatakse žurnaalordervormi. Võimalused selleks avanevad neis tööloikudes, kus žurnaalordervormi registritesse kantakse ainult suhteliselt väike arv koondandmeid, nagu näiteks palgaarvestuse puhul. Kantakse seevastu dokumentide andmed vahetult registrisse ning on dokumentide töötlemise selliseid operatsioone vähe, mille juures saab kasutada arvutusmasinaid, on vastava tööloigu mehhaniseerimise otstarbekus küsitav. Mis puutub materjaliarvestusse, siis on materjalide sissetuleku-arvestuse mehhaniseerimise võimalused õige piiratud. Sissetulnud materjalide takseerimine arvutusmasinate abil ja andmete kokkuvõtmine summeerimismasinal (andmik nr. M-43 jaoks) on peaaegu ainsad operatsioonid, mida saab mehhaniseerida. Soodsam on olukord materjalide väljamineku arvestamisel ja seda eeskätt seepärast, et siin arvestatakse žurnaalorderites ja andmikutes suhteliselt väheseid koondandmeid, mitte aga kõiki operatsioone, nagu materjalide sissetuleku arvestamisel.

Järgnevalt on käsitletud materjalide mehhaniseeritud arvestuse organiseerimist üksikute töötappide kaupa klaviatuur-arvutusmasinatega neis ettevõtteis, kus rakendatakse «saldo-meetodit» ja žurnaalordervormi.

Ladudest ja tsehhidest raamatupidamisosakonda sissetulnud materjalidokumente tuleb seal kontrollida, süstematiseerida, takseerida ning lõpuks nende andmed kokku võtta. Kahe viimati nimetatud tööoperatsiooni puhul saab kasutada klaviatuur-arvutusmasinaid.

Materjalidokumentide töötlemise menetluste käsitlemisel tuleb mõne sõnaga puudutada ka materjalide sissetuleku ja väljamineku dokumenteerimist. Klaviatuur-arvutusmasinate kasutamisel peab iga materjali sissetulekul ja väljaminekul koostama eri dokumendi. Perfokaartide valmistamisel on «mitmerealised» dokumendid sobivamad kui «üherealised», sest siin on arvestuse aluseks perfokaart ja mitte dokument. Klaviatuur-arvutusmasinate kasutamisel on olukord teistsugune. Siin on arvestuse aluseks dokument ja dokumente võib arvestuse vajadustele vastavalt süstema-

⁵ С. Волков, *op. cit.*, lk. 27.

⁶ Ф. Богоявленский, *Механизация учета при журнальной форме счетоводства*, Москва 1959.

tiseerida ainult siis, kui igas dokumendis on fikseeritud ainult ühe materjali sissetulek või väljaminek.⁷ Ka on ainult sel juhul mõeldav pidada raamatupidamisosakonnas materjalide kartoteeki.

Pöördume nüüd materjalidokumentide töötlemise juurde. Materjalidokumentide töötlemist võib jaotada järgmistesse etappidesse.

1. e t a p p. Dokumentide kontrollimine.

Materjalidokumentide kontrollimise eesmärgiks on: 1) kindlaks teha, kas kõik rekvisiidid on täidetud; 2) selgitada, kas dokumentides esitatud andmed on üksteisega (sissetulekuorderite puhul ka arvega) kooskõlas; 3) selgitada dokumentides märgitud nomenklatuurinumbri ja arvestushinna õigsust.

Pärast kontrollimist antakse takseerijale üle dokumentide pakid koos registriga, kus igaühes on teatud lao nomenklatuuri numbrite järgi süstematiseeritud dokumendid.

2. e t a p p. Dokumentide takseerimine.

Takseerija ülesandeks on arvutada iga dokumendi järgi sissetulnud või väljaläinud materjali maksumus arvestushinnas, s. o. hulgihinnas või plaanilises omahinnas, ja märkida see dokumendile.

Pärast iga dokumentidepaki (s. o. teatud lao sissetuleku- või väljaminekudokumentide) takseerimist liidab operaator dokumentide summad (materjalide maksumused) ja märgib kogusumma registri talongile või pakki saatvale lipikule (kui seda kasutatakse).

Vajaduse korral takseerib teine operaator samade dokumentide teised eksemplarid, liidab dokumentide summad ja märgib dokumentidepaki kogusumma registri talongile või lipikule. Järgnevalt kontrollitakse takseerimise õigsust kummagi takseerija poolt arvutatud kogusummade võrdlemise teel.

Sissetulekuorderi üks eksemplar antakse seejärel raamatupidajale, kes peab žurnaalorderit nr. 6, kuna samade dokumentide teised eksemplarid koos väljaminekudokumentide esimeste eksemplaridega antakse edasi kokkuvõtmiseks ladude, bilansi-kontode, allkontode ja materjalirühmade kaupa. Väljaminekudokumentide teised eksemplarid antakse edasi nende kokkuvõtmiseks üksikute materjalikontodega korrespondeerivate kontode järgi.

Takseerimiseks kasutatakse arvutusmasinat. Soovitav on kasutada kogumisarvestiga arvutusmasinat, kuna seda tüüpi masina rakendamisel langeb ära vajadus eraldi liita dokumentide summasid.

3. e t a p p. Dokumentide andmete kokkuvõtmine.

Žurnaalordervormi rakendamisel tuleb sissetulnud ja väljaläinud materjalide maksumus arvestushindades kokku võtta ladude, bilansikontode, allkontode ja materjalirühmade kaupa ja kogu-

⁷ Sama seisukoht on väljendatud: И. Сафронов, А. Абанин, Ш. Шнапар, Учет материальных ценностей по оперативно-бухгалтерскому (сальдовому) методу при ручном и механизированном способах обработки документов, Москва 1959, lk. 7.

summad kanda andmikku vorm nr. M-43, mida peetakse eraldi iga lao sissetuleku ja väljamineku kohta.

Enne nimetatud arvutuste teostamist tuleb iga lao dokumendid vastavalt süstematiseerida. Pärast arvutuste tegemist paigutatakse dokumendid materjalide kartoteeki, mida peetakse ladude järgi ja nende piires bilansikontode, allkontode, materjalirühmade ja nomenklatuurinumbrate järgi.

Andmiku vorm nr. M-43 andmed kantakse hiljem andmikku nr. 10 (2. ja 3. osa) või nr. 10a (samad osad).

Arvestuseks kasutatakse kirjutavat summeerimismasinat või (pool- või täisautomaatset) arvutusmasinat. Kui kasutada faktuurmasinat, võib 2. ja 3. etapi ühendada. Sel juhul süstematiseeritakse iga lao dokumendid eelnimetatud põhimõtte kohaselt ja faktuurmasinaga kirjutatakse lehele (tabelisse) iga dokumendi järgi sissetulnud või väljaläinud materjali kogus, arvestushind, arvutatakse materjali maksumus ja kirjutatakse see ning vajaduse korral veel muud andmed lehele. Samuti liidetakse masina abil materjalide maksumused rühmade, allkontode ja bilansikontode järgi. Lehe andmete alusel märgib operaator sissetulnud või väljaläinud materjalide maksumuse dokumentidele, kogusummad aga andmikule vorm nr. M-43.

4. e t a p p. Materjalide väljaminekudokumentide andmete kokkuvõtmine materjalikontodega korrespondeerivate kontode järgi.

Materjalikulude ja materjalide muu väljamineku arvestamiseks andmikes nr. 12, 13 ja 15 ja žurnaalorderis nr. 10/1 (neis ettevõtteis, kus põhitootmise kulude arvestamiseks andmikku nr. 12 ei peeta, ka žurnaalorderis nr. 10), tuleb väljaminekudokumentide alusel kokku võtta materjalide väljaminek materjalide bilansikontode, allkontode ja -rühmade kaupa ja nende piires nimetatud kontodega korrespondeerivate kontode kaupa. Neis ettevõtteis, kus põhitootmine jaguneb tsehhidesse või on olemas abitootmistsehhid, tuleb mainitud andmed kokku võtta peale selle veel tsehhide kaupa. Saadud kogusummad kantakse eelnimetatud andmikkudesse ja žurnaalorderitesse.

Mainitud arvutuste teostamiseks tuleb dokumente, mis on sorteeritud materjalikontode ja nende piires nomenklatuurinumbrate järgi, süstematiseerida iga materjalikontoga korrespondeerivate kontode (ja vastavatel juhtudel ka tsehhide) järgi ning iga sellisel moodustatud dokumentidepaki andmed liita.

Andmete liitmiseks kasutatakse kirjutavat summeerimismasinat.

Juhul kui eelnimetatud andmeid võetakse kokku mitte üks, vaid mitu korda kuus, on otstarbekas säilitada summeerimismasina lindi lõigud, millele on kirjutatud vastavad kogusummad, süstematiseeritult kas kartoteegikastis või kaante vahel. Järgmise ajavahemiku, näiteks dekaadi või nädala andmete kokkuvõtmisel kirjutatakse lindilõigule esimese liidetava arvuna eelmise perioodi kogusumma (eelmise perioodi lindilõigu andmete alusel). Sel teel

saadakse kuu viimase osa andmete kokkuvõtmisel vahetult kuu kogusumma, ilma et andmeid tuleks vahepeal kanda vastavasse tabelisse.

Summeerimismasina igale lindilõigule kirjutatakse (kui mitte-liidetavad arvud) kõigepealt materjalikonto ja -rühma šiffer, materjalikontoga korrespondeeriva konto (vajaduse korral ka tsehhi) šiffer ja ajavahemik, mille andmeid järgnevalt liidetakse.

5. etapp. Otseste materjalikulude kokkuvõtmine kalkultatsiooniobjektide järgi.

Toodete omahinna kalkuleerimiseks vajalike andmete saamiseks tuleb otsesed materjalikulud kalkultatsiooniobjektide kaupa kokku võtta. Kokkuvõtete tegemiseks kasutatakse kirjutavat summeerimismasinat. Juhul kui kalkultatsiooniobjektide arv on suhteliselt väike ning andmeid saab mahutada ühte tabelisse, teostatakse kokkuvõtmist raamatupidamismasina abil.

Materjalide analüütilise arvestuse põhivormideks on alates 1943. a. olnud NSVL Rahandusministeeriumi instruksiooniga materjalide arvestuse kohta 30. X 1945. a. nr. 639 kehtestatud kord, mis nägi ette käibearuannete koostamist materjalide liikumise ja jääkide kohta naturaali- ja rahalises väljenduses materjalide nomenklatuurinumbrate lõikes ja, alates viiekümnendate aastate algusest, ka «saldomeetod». Lisaks nimetatud vormidele kasutatakse praktikas veel teisi.

1945. a. instruksiooniga kehtestatud materjalide analüütilise arvestuse korrale on ette heidetud, et materjalide käibearuannete koostamine nõuab rohkesti tööd. «Saldomeetodi» puhul, eriti selle kasutamisel koos žurnaaloorderitega, on materjalide analüütilise arvestuse töö maht väiksem. Ent juurde on tulnud uus ülesanne — laoarvestuse õigsuse kontrollimine raamatupidamise töötajate poolt kohapeal. Selle uue ülesande sisseseadmine osutub materjalide liikumise materjalide nomenklatuurinumbrate lõikes toimuva arvestuse väljajätmise tõttu analüütilisest arvestusest paratamatuks, selle täitmine aga omandab võtmepositsiooni materjalide analüütilise arvestuse töös.

Laoarvestuse pidev ja süstemaatiline kontrollimine peab tagama materjalide täielikku ja õiget arvestamist laos materjalide nomenklatuurinumbrate lõikes. Materjalide analüütilise arvestuse ülesandeks jääb kontrollida väheste koondandmete alusel, kas see ülesanne on täidetud, ja tagada täielik kooskõla laoarvestuse ja materjalide sünteetilise arvestuse andmete vahel. Kui laoarvestuse andmete materjalide analüütilise arvestuse andmetega võrdlemisel ilmneb lahkuminekuid, võib lahkuminekute põhjuste (s. o. vigade) kindlakstegemine nõuda rohkesti aega. Pealegi ei näita jääkideraamatu ja analüütilise arvestuse vahe igakord arvestuses tehtud vigade suurst ja just siis mitte, kui vead üksteist osaliselt kompenseerivad.

Vigade otsimine võib kujuneda väga aeganõudvaks tööks, sest on teadmata, kas vead on tehtud materjalide liikumise ja jääkide

arvestamisel naturaälväljenduses, sissetulnud ja väljaläinud materjalide takseerimisel või materjalide liikumise ja saldode arvestamisel rahalises väljenduses, teiste sõnadega, kas vead on tekkinud laoarvestuses või raamatupidamises. Seda täiesti eba-produktiivset, sageli väga ulatuslikku tööd, mida «saldomeetodi» rakendamisel tuleb teha vigade otsimiseks, kasutatakse peamise argumendina «saldomeetodi» vastu.

Materjalide analüütilise arvestuse põhivormide eeliste ja puuduste vaagimisel tuleb arvesse võtta, kui suures osas on kummagi vormi puhul võimalik arvestus- ja kontrollimistööd mehhaniseerida. Siinjuures tuleb arvestada ka seda, et kui arvestuse mehhaniseerimisel kasutatakse masinaid, mis arvutuste lähteandmeid ja tulemusi kirjutavad, on arvestusvigade sagedus üldiselt palju väiksem kui käsitsitöö puhul.

Materjalide käibearuannete koostamist, mida näeb ette 1945. a. instruksiooniga kehtestatud materjalide arvestuse kord, saab täielikult mehhaniseerida. Sama kehtib ka arvestuste kohta jääkideraamatus. Kahtlemata nõuab käibearuannete koostamine rohkem aega kui arvestused jääkideraamatus. Otsustavaks on laoarvestuse kontrollimisele ja vigade otsimisele kulutatud aeg «saldomeetodi» puhul. Kui lao- ja materjalide analüütiline arvestus on hästi korraldatud ja kui vahetevahel teostatud laokaartide katselisest kontrollimisest on selgunud, et sellest piisab laoarvestuse taseme säilitamiseks, siis on «saldomeetod» kahtlemata eelistatavam vorm.

«Saldomeetodi» ja žurnaalordervormi rakendamisel moodustavad materjalide analüütilise arvestuse kandvaima osa andmikud vorm nr. M-43 ja materjalidokumentide kartoteek. Materjalidokumentide kartoteeki, milles säilitatakse kõik materjalide sissetuleku- ja väljaminekudokumendid, kasutatakse peamiselt andmete allikana mitmesuguste õiendite jaoks ja jääkideraamatu andmete võrdlemisel analüütilise arvestuse andmetega ilmnenud lahkuminekute põhjuste selgitamiseks.

Materjalidokumentide kartoteegi tähtsust üldse, eriti aga mõlema eelmainitud ülesande täitmisel, saab vaevalt üle hinnata. Nimetatud kartoteek on praktiliselt ainus allikas raamatupidamises, kust võib saada informatsiooni materjalide liikumise kohta nomenklatuurinumbrite järgi.

«Silla» laoarvestuse ja materjalide analüütilise arvestuse vahel moodustab jääkideraamat, mille andmete alusel toimub laoarvestuse andmete võrdlemine analüütilise arvestuse andmetega. Nagu eespool nägime, peab jääkideraamat, kui temasse tehakse kirjedid klaviatuur-arvutusmasina abil, koosnema lahtistest lehtedest. Mis puutub küsimusse, kas on lubatud kasutada sellist jääkideraamatut, siis oleme eespool avaldanud arvamust, et tõhusate abinõude rakendamisel lehtede kadumise ja väljavahetamise ohu vastu ning lehtede säilitamisel registraatoris võib lahtistest

lehtedest koosneva jääkideraamatu kasutamise vastu vaevalt esitada kaaluvaid vastuväiteid.

Lahtistest lehtedest koosnevat jääkideraamatut on otstarbekas koostada kahte liiki lehtedest (A- ja B-lehed). A-lehtede pöördele (alumisele küljele) märgitakse materjalide nomenklatuurinumbrid, materjalide nimetused ja nende identifitseerimiseks vajalikud muud andmed, arvestushinnad, varude ülem- ja alammäärad ja vajaduse korral veel teisi andmeid. B-lehtedel on lahtrid jääkide märkimiseks naturaali- ja rahalises väljenduses ja arvestushindade jaoks. Registraatoris on B-lehed paigutatud kahe A-lehe vahele.⁸

A-lehtedel on materjalid rühmitatud bilansikontode järgi ja nende piires allkontode ning viimaste piires materjalirühmade järgi. Materjalide rühmituse kõige madalama rühma piires on materjalid järjestatud nomenklatuurinumbrite järgi või tähestikulisel järjekorras. Iga sellise rühma lõpul on lehel jäetud teatud arv ridu vabaks, et mahutada neile hiljem juurdetulnud materjalide andmed. Sellist jääkideraamatut võib kasutada mitme aasta jooksul, kusjuures iga aasta lõpul vahetatakse B-lehed välja.

Jääkideraamatusse kantakse andmed laokaartidelt materjalide jääkide kohta faktuurmasina abil. Sama arvutusmasin kirjutab vastavasse lahtrisse materjali arvestuhinna, korrutab jäägi arvestushinnaga ja kirjutab saldo (jäägi rahalises väljenduses) vastavasse lahtrisse. Masina vertikaalarvesti liidab vastavasse materjalirühma kuuluvate materjalide saldod ja kirjutab nende kogusumma.

Kirjendeid jääkideraamatusse ja jääkide takseerimist võib faktuurmasina puudumisel teha ka raamatupidamis- ja arvutusmasina abil. Raamatupidamismasinaga kirjutatakse raamatusse andmed ja liidetakse saldod masina vertikaalarvesti abil, kuna arvutusmasina abil takseeritakse materjale. Ka sel juhul tuleb kasutada lahtistest lehtedest koosnevat jääkideraamatut.

Viimase variandi rakendamisel on töötotlikkus muidugi tunduvalt madalam kui faktuurmasina kasutamisel, sest operaatoril tuleb üheaegselt töötada kahe arvutusmasinaga või enne takseerida materjalid arvutusmasinal, märkida tulemused üles ja siis teha kirjendid jääkideraamatusse raamatupidamismasinaga abil.

Kõidetud jääkideraamatu kasutamisel saab arvutustööd mehhaniseerida ainult arvutus- ja summeerimismasinaga abil. Kõik kirjendid raamatusse peab muidugi tegema käsitsi.

«Saldomeetodi» ja žurnaalordervormi rakendamisel võib materjalide analüütilise arvustuse mehhaniseerimisel klaviatuurarvutusmasinate abil töömahu vähendamise, arvestusandmete täpsuse tõstmise ja arvestustöö tähtaegade lühendamise arvel teatud edu saavutada. Kuna aga kontrollimistöö jääb mehhaniseerimata,

⁸ Sellega sarnast jääkideraamatut on kirjeldanud Gorodiski. Vt. A. Городиский, Сальдовый метод учета материалов с применением счетно-классификационных машин. «Бухгалтерский учет» 1960, № 1, lk. 12.

ei saa selle vähendamiseks midagi olulist ära teha. Seepärast on mõisteta, et ettevõtte, kus raamatupidamine on mehhaniseeritud klaviatuur-arvutusmasinate abil, kasutavad laoarvestuse andmete kontrollimiseks sageli materjalide käibearuandeid. Käibearuannete koostamine nõuab küll rohkesti aega, kuid nende kasutamisel puudub riisiko, et ollakse hiljem sunnitud teostama ulatuslikku eba-produktiivset tööd.

О МЕХАНИЗАЦИИ УЧЕТА МАТЕРИАЛОВ ПРИ ПРИМЕНЕНИИ СЧЕТНО-КЛАВИШНЫХ МАШИН

В. Валк

Резюме

Механизация учета материалов посредством счетно-клавишных машин при применении журнально-ордерной формы и «сальдового метода» затруднена. Это обусловлено, во-первых, тем что записи в журнал-ордерах и ведомостях можно производить только от руки, а применение незаписывающих счетных машин для расчетов только незначительно сокращает объем учетных работ.

Что касается «сальдового метода», то применение счетно-клавишных машин возможно только для производства записей и расчетов в книге остатков, и даже оно затруднено ведомственной инструкцией, требующей, чтобы названная книга была переплетена.

Из сказанного следует, что при данных условиях посредством счетно-клавишных машин осуществима только обработка документов по материалам и приведение записей в книге остатков. При таких условиях возникает неизбежно вопрос о целесообразности применения «сальдового метода», так как при механизации учета мало сокращается объем громозких и кропотливых работ по контролю за правильностью ведения складского учета и согласованию данных складского учета с данными аналитического и синтетического учета материалов. Этими соображениями обоснована точка зрения многих предприятий, предпочитающих составление оборотных ведомостей по материалам применению «сальдового метода», чтобы не быть вынужденным выполнять часто обширную непроеизводительную работу по согласованию данных материального учета.

В статье изложены способы обработки документов при применении счетно-клавишных машин.

РАЗЛОЖЕНИЕ АБСОЛЮТНОГО ПРИРОСТА ПО ФАКТОРАМ И ИНДЕКСЫ

У. Мересте

Кафедра финансов и кредита

При изучении причинных связей между экономическими явлениями невозможно ограничиваться только их качественным определением, т. е. простой констатацией существования связанности между ними. Для того, чтобы выяснить самые важные из всех обстоятельств, воздействующих на объем результативного явления (например, на объем продукции промышленного предприятия, на объем товарооборота торгового и т. д.), и определить величины экономий, полученных в результате применения того или другого организационно-технического мероприятия и т. д., необходимо выяснить величину, количество влияния, оказываемых одними явлениями (т. е. факторами) на другие явления (т. е. результативные явления). Главный познавательный прием, применяемый в экономическом анализе в этих целях, — это разложение абсолютного прироста результативного явления по факторам, вызывающим его изменения. Доли абсолютного прироста, полученные в результате такого разложения, рассматриваются как меры величины влияния отдельных факторов.

Проблема разложения абсолютного прироста явления по факторам выдвинута в качестве самостоятельной теоретической проблемы впервые советскими статистиками-учеными. В настоящее время она является, несомненно, одной из самых актуальных проблем статистической науки в целом и в частности индексной теории. Всестороннее решение этой проблемы имеет не только теоретическое, но и первостепенное практическое значение, потому что расчеты по определению абсолютных размеров влияния отдельных факторов на результаты хозяйственной деятельности находят широкое непосредственное применение в планировании народного хозяйства и при направлении практической работы хозяйственных предприятий.

В целях разложения абсолютного прироста явления разработано несколько различных аналитических методов. Таковы, например, т. н. метод цепных подстановок (иначе «разностный ме-

тод» или «метод остатков») и целый ряд методов, предложенных отдельными учеными — С. М. Югенбургом, А. П. Александровским, академиком С. Г. Струмилиным, М. И. Кацом, Г. И. Баклановым и др. В последнее время аналогичной проблемой занимаются и за рубежом, где проф. Ф. С. Миллс (Колумбийский университет, США) предложил в сотрудничестве с проф. Х. Шеффе (Калифорнийский университет) свой метод, совпадающий в принципе с методом С. М. Югенбурга.

Ввиду специфики экономических явлений аналитическое разложение абсолютного прироста мыслимо только на базе обширной научной абстракции и связано с многими частными вопросами методологического порядка, которые до сих пор еще не нашли вполне удовлетворительного решения в теоретической литературе по статистике и по анализу хозяйственной деятельности предприятия. В настоящей статье мы не преследуем цели всестороннего освещения проблематики разложения абсолютного прироста по факторам, а ограничиваемся рассмотрением только двух частных вопросов: приведет ли разложение абсолютного прироста явления к образованию новых индексов или нет (1), и как относится к относительным величинам, полученным в качестве частных от деления размеров абсолютного влияния факторов на общий прирост явления (2). Обе эти проблемы очень важны и актуальны в теории экономического анализа, а первая из них имеет краеугольное значение при теоретическом обосновании всех без исключения конкретных методик определения абсолютных размеров влияния факторов.

Какая именно из конкретных методик, предложенных различными авторами, лучше всего позволяет решить поставленную познавательную задачу — этого вопроса в настоящей работе мы не касаемся.¹

1. Приведет ли разложение абсолютного прироста явления к образованию новых индексов?

Проф. И. Ю. Писарев, отрицающий возможность разложения дополнительного частичного прироста, возникающего от взаимодействия одновременно изменяющихся факторов, выдвигает следующий тезис: «Известно, что произведение индексов признаков факторов равно индексу сложного явления. Например, произведение индекса производительности труда (первый фактор) и индекса численности рабочих (второй фактор) равно индексу про-

¹ Изложение этого вопроса, исходя из предположения одновременного и совместного изменения качественно равноценных факторов, дано нами в статье: U. Mereste, Nähtuse absoluutse juurdekasvu jaotamine rohkem kui kahe teguri vahel. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised, vihik 68, «Majanduslaseid töid», Tartu 1959. (У. Мересте, Разложение абсолютного прироста явления по более чем двум факторам, Ученые записки Тартуского государственного университета, № 68, Труды по экономике, Тарту 1959 (на эстонском языке)).

дукции и т. д. «Разложение» абсолютного прироста на слагаемые по факторам приводит к образованию новых индексов (подчеркнуто мною — У. М.) и к нарушению указанного равенства. Этим, по нашему мнению, ошибочность «разложения» прироста на слагаемые по факторам полностью доказывается.»² По мнению автора это, очевидно, вполне исчерпывающая формулировка его главного тезиса.³

На основе этого И. Ю. Писарев опровергает попытки Г. И. Бакланова, С. М. Юенбурга, акад. С. Г. Струмилина и других авторов обосновать возможность построения метода для разложения абсолютного прироста. Возникает вопрос: действительно ли разложение абсолютного прироста приводит к образованию новых индексов, противоречащих общепризнанным основам советской индексной теории?

Для доказательства своих утверждений проф. И. Ю. Писарев пользуется данными числового примера, приведенного акад. С. Г. Струмилиным.⁴ По данным примера посевная площадь возросла на 28%, урожайность на 44%, валовой сбор увеличился на 84%. Связь между соответствующими индексами

$$I_{\text{посевная площадь}} \times I_{\text{урожайность}} = I_{\text{валовой сбор}}$$

выражается в этом случае следующим образом:

$$1,28 \cdot 1,44 = 1,84$$

В результате разложения прироста валового сбора по факторам, выступающим в качестве причин его изменения, С. Г. Струминин приходит к выводу, что прирост валового сбора за счет прироста посевной площади составил 32,0% и за счет прироста урожайности 52,5%. Суммарный результат воздействия обоих факторов составляет 32,0% + 52,5% = 84,5%.

Результаты своего примера акад. С. Г. Струминин дает в виде таблицы (см. таблица 1 на стр. 48).

И. Ю. Писарев рассматривает показатели в первой графе таблицы как индексы и продолжает свои рассуждения: «Если в действительности дело обстоит так, индекс посевной

² И. Ю. Писарев, О соотношении средних и индексных величин, Научные записки МФИ, вып. 1, Москва 1957, стр. 32.

³ То же самое объяснение он излагает и повторно, в качестве цитаты из своей собственной статьи. См. И. Ю. Писарев, Некоторые дополнения к статье «О соотношении средних и индексных величин», МФИ, Статистика и эконометрия, Москва 1959, стр. 158.

⁴ С. Г. Струминин, К анализу совокупного действия нескольких факторов, АН СССР, Ученые записки по статистике, том III, Москва 1957, стр. 352.

Таблица 1⁵

Факторы прироста валового сбора	Прирост валового сбора за счет от- дельных факторов	
	% к начальным вели- чинам	% ко всему приросту
Прирост посевной площа- ди	$28 + 4 = 32$	37,9
Прирост урожайности	$44 + 8,5 = 52,5$	62,1
Действия обоих факторов	$72 + 12,5 = 84,5$	100,0

площади был бы равен 1,32 и индекс урожайности 1,525. Индекс валового сбора был бы равен

$$1,32 \cdot 1,525 = 2,01.$$

При такой арифметике получается, что был рост валового сбора в два раза, хотя в действительности был рост только 1,84 раза». ⁶

И. Ю. Писарев убежден в том, что акад. С. Г. Струмилин просто забыл об индексах, только что выведенных им самим. Но акад. С. Г. Струмилин (как и другие авторы, занимающиеся проблемой разложения абсолютного прироста явления по факторам) нигде не утверждал, что последние относительные величины — индексы, и не предлагал в качестве произведений этих относительных величин какой-то новый обобщающий показатель. Приходится по-настоящему сомневаться, можно ли эти величины считать индексами.

Одна из причин отождествления вышеуказанных показателей с индексами заключается несомненно в том, что смысловое значение их и индексов в экономической литературе часто истолковывается почти (или даже вполне) одинаково.

Индекс производительности труда (средней выработки)

$$I_b = \frac{\sum a_1 b_1}{\sum a_1 b_0}$$

(где a численность рабочих, b средняя выработка одного рабочего за период и ab объем продукции) обычно интерпретируется как показатель, характеризующий влияние изменения производительности труда на объем валовой продукции, или, другими

⁵ Таблица из статьи С. Г. Струмилина, см. С. Г. Струмилин, там же, стр. 383.

⁶ И. Ю. Писарев, Некоторые дополнения к статье «О соотношении средних и индексных величин», МФИ, Статистика и эконометрия, Москва, 1959, стр. 158.

словами, характеризующий изменение объема продукции за счет изменения производительности труда.

Почти дословно таким же образом часто толкуются и относительные величины, вычисленные на основе долей абсолютного прироста. В учебнике «Экономика промышленности в СССР» приведена следующая формула для вычисления «прироста промышленной продукции за счет роста производительности⁷ в процентах»

$$\psi_b = \frac{N_1 - a_1 \frac{N_0}{a_0}}{N_1 - N_0} \cdot 100 ,$$

где N — валовая продукция, a численность рабочих, b — производительность труда одного рабочего и ψ — размер относительного влияния одного из факторов. (Применяемые в формуле обозначения несколько изменены в сравнении с оригиналом).

Содержание этого показателя становится гораздо яснее, если его формулу написать следующим образом:

$$\psi_b = \frac{\Delta(b)N}{\Delta N} \cdot 100 ,$$

где ΔN — общий прирост продукции и $\Delta(b)N$ — частичный прирост продукции за счет изменения производительности труда (по иному: прирост явления N за счет фактора b). Из этой формулы ясно, что ψ_b — это частное от деления размера абсолютного влияния производительности труда на общий прирост продукции. Легко убедиться, что числовое значение этого показателя не совпадает и не может совпадать с числовым значением соответствующего факториального индекса I_b .

Спрашивается: как же возможно, что показатели, смысловое содержание у которых совершенно одинаковое, расходятся по своим числовым значениям? Ответ на этот вопрос весьма прост. Коэффициент ψ_b и индекс I_b являются по своей сущности не одинаковыми, а совершенно различными величинами.

Индекс I_b — это относительная величина динамики. Коэффициент ψ_b представляет собой относительную величину структуры и не имеет непосредственной связи ни с изменениями факторов, ни с изменением объема явления в целом.⁸

⁷ Экономика промышленности СССР, Москва 1956, стр. 340. Принципиально такие же расчеты приведены во многих работах по статистике и по экономическому анализу. См. например, Курс экономической статистики, под ред. проф. А. И. Петрова, Москва 1952, стр. 436 (во втором издании Москва 1954, стр. 406).

⁸ Различия в смысловых значениях относительных величин динамики и относительных величин структуры рассматриваются в ряде статистических работ. См., напр., Статистика, коллектив авторов в составе акад. Струмилина С. Г., проф. Савинского Д. В. и др. Москва 1958, стр. 95 и 97; Н. К. Дружинин, Лекции по статистике, Москва 1955, стр. 63—64.

Сущность коэффициента ψ_b как относительной величины структуры особенно ясна, если, опираясь на связь

$$\Delta N = \sum_{i=a}^n \Delta(i) N$$

написать ее в наиболее общей форме:

$$\psi_b = \frac{\Delta(i) N}{\sum \Delta(i) N} \cdot C$$

из чего хорошо видно, что коэффициент представляет собой ничто иное как частное от деления члена ряда на сумму ряда. C может быть любое положительное рациональное число, хотя обычно для этой цели применяется 1 или 100. (В первом случае получаются относительные величины структуры как т. н. непосредственные отношения, во втором случае проценты).

Как структурные показатели коэффициенты $\psi_a, \psi_b, \dots, \psi_n$ характеризуют состав явления со статической, а не с динамической точки зрения. Они выражают удельный вес или относительную долю каждого фактора в общем приросте явления. Индексы же (или относительные размеры влияния) факторов характеризуют в то же время активное влияние факторов на общий объем явления.

Сумма удельных весов всех структурных компонентов всегда равняется константной величине, то есть

$$\sum_{i=a}^n \psi_i = C.$$

Это говорит о полной непригодности этих величин как для измерения количественных изменений отдельных факторов, так и для выражения динамики общего объема явления. Совокупный эффект относительных величин структуры в принципе всегда равеняется 0. Если стремиться к тому, чтобы произвольно приписать относительным величинам структуры функции показателей, характеризующих динамику, тогда надо допустить противоречивую предпосылку, что объем явления в целом совсем не изменился. Но прибегать к анализу изменения объема явления за счёт изменения отдельных факторов и исходить при этом из предположения, что общий объем явления не изменился — просто бессмыслимо!

То обстоятельство, что постоянная величина C может иметь и другие числовые значения, кроме 1 и 100, не меняет основное экономическое значение относительных величин структуры. Они остаются относительными величинами структуры и в том случае, если пользоваться константом темпа прироста сложного явле-

ния ($I_x - 1,00$). С такими относительными величинами структуры мы и имеем дело в числовом примере акад. С. Г. Струмилина

($\psi_{\text{посевная площадь}} = 32\%$; $\psi_{\text{урожайность}} = 52,5\%$).

То, что сумма их равняется проценту прироста валовой продукции, не превращает эти относительные величины в индексы и не позволяет применять их в расчетах в качестве кратных величин, на основе какового приема проф. И. Ю. Писарев сделал свои выводы, будто бы идея разложения дополнительного частичного прироста по факторам в принципе противоречит общепризнанным основным положениям индексной теории.

На основе изложенного можно сделать два вывода. Первый вывод: разложение абсолютного прироста явления по факторам, как правило, не приводит к образованию никаких новых индексов, хотя оно может привести к исчислению относительных величин структуры, неправильно истолкованных некоторыми экономистами как индексы.⁹

Второй вывод: факториальные индексы и удельные веса соответствующих факторов в общем объеме прироста явления имеют неодинаковое экономическое содержание. Поэтому необходимо избегать одинаковой, трафаретной формулировки их смысловых значений при оценке этих показателей. В противном случае угрожает опасность неправильного их понимания.

Неправильное истолкование удельных весов факторов, входящих в состав общего прироста явления, широко распространено в литературе по анализу хозяйственной деятельности предприятий. Но имеются примеры и правильного истолкования их смыслового значения. Так, например, И. З. Каганович совершенно правильно называет эти коэффициенты «долей прироста сложного экономического явления за счет каждого фактора в общей величине прироста»¹⁰.

2. О познавательном значении относительных величин структуры при анализе абсолютного влияния факторов

Приходится сказать, что познавательное значение показателей структуры общего прироста в данном частном случае невели-

⁹ По существу такую же ошибку допускает в своих рассуждениях и В. Н. Перегудов, который пишет, что «если применять его (т. е. С. М. Югенбурга — У. М.) формулу разложения абсолютного прироста, то пересмотр индексных формул, разумеется, требуется». (В. Н. Перегудов, Разложение абсолютных приростов по факторам, АН СССР, Ученые записки по статистике, том V, Москва 1959, стр. 74).

¹⁰ И. З. Каганович, Вопросы анализа технико-экономических показателей сланцехимического производства, Известия АН ЭССР, том V, Серия общественных наук, 1956, № 4, стр. 238.

ко. Авторы, которые стараются везде и всегда применять эти показатели, явно переоценивают их роль. Дело не только в том, что при использовании относительных структурных показателей постоянно угрожает опасность перепутать их с индексами (т. е. относительными величинами динамики), но и в том, что в некоторых случаях они дают явно неясную картину структуры прироста явления. Пока числовые значения размеров абсолютного влияния факторов изменяются в одном направлении (безразлично в каком, в положительном или отрицательном), структурные показатели выполняют свою задачу безупречно. Но если факторы изменяются в разных направлениях, структурные показатели часто лишаются наглядности, особенно в таких случаях, когда противоположные отклонения факторов довольно большие, а их общий эффект — т. е. общий прирост явления — незначителен. Если, например, абсолютные размеры влияния факторов (независимо от конкретного способа их определения) следующие:

$$\begin{aligned} \text{влияние фактора } a, \text{ т. е. } \Delta(a)ab &= +4522, \\ \text{влияние фактора } b, \text{ т. е. } \Delta(b)ab &= -4520, \text{ и} \end{aligned}$$

общий прирост результативного явления $\Delta N = \Delta ab = +2$, то «доли» факторов в общем приросте (в процентах)

$$\psi_a = \frac{+4522}{2} \cdot 100 = +226100 \% \text{ и}$$

$$\psi_b = \frac{-4520}{2} \cdot 100 = -226000 \%!$$

Сумма их равняется $+100\%$.

Очевидно, что полученные показатели весьма малосодержательны и не могут иметь какого-либо аналитического значения.

В этом случае, если общий прирост явления равняется нулю, исчисление структурных процентов окажется просто невозможным. Если, например, имеем абсолютные размеры влияния фактора a , т. е. $\Delta(a)ab = +4522$, и фактора b , т. е. $\Delta(b)ab = -4522$, притом общий прирост результативного явления $\Delta N = \Delta ab = 0$, то

$$\psi_a = \frac{+4522}{0} \cdot 100 = \infty \text{ и}$$

$$\psi_b = \frac{-4522}{0} \cdot 100 = \infty.$$

То есть — доли обоих факторов в общем приросте равны бесконечности!

Это последнее обстоятельство уже само по себе указывает на то, что с познавательной точки зрения роль структурных процентов в отдельных случаях сводится к нулю.

Поэтому нам кажется, что при анализе абсолютного прироста по факторам целесообразно ограничиваться в основном абсолютными размерами влияния факторов и не прибегать к исчислению на их основе относительных величин структуры. Эта рекомендация выведена в качестве обобщения вышеприведенного рассуждения и имеет чисто методическое значение. Это не значит, что мы имеем намерение отрицать применение показателей структуры прироста явления вообще. Если при их истолковании принимаются во внимание все различия относительных величин структуры, тогда нет основания возражать против их применения.

Совершенно ясно, что «дефекты», на которые мы ссылались, присущи всем относительным величинам структуры вообще, поскольку они вытекают из их основного характера. В обычных случаях изучения структуры явлений — например, при изучении структуры товарных запасов, товарооборота, структуры населения и т. д. — эти недостатки структурных показателей не проявляются, потому что среди составных элементов этих явлений объективно невозможно встретить отрицательные величины.

ABSOLUUTSE JUURDEKASVU JAOTAMINE JA INDEKSID

U. Mereste

Resümee

Ettevõtete majandusliku tegevuse analüüsimisel tekib tihti peale vajadus määrata kindlaks, kui palju mõjustas mingi ühe nähtuse (näit. tööviljakuse, tööpäeva pikkuse, masinate tööjõudluse jne.) muutumine mingit teist nähtust (näit. toodangu mahtu). Seda laadi probleemide lahendamisel kasutatakse teaduslikul abstraktsioonil põhinevat võtet, mille kohaselt nn. resultaatnähtuse (näit. toodangu) mahu absoluutne juurdekasv jaotatakse tegurite vahel ning iga saadud osa vaadeldakse vastava teguri absoluutse mõjuulatusena. Peale majanduslikus analüüsis üldtuntud ahelasendusmeetodi on absoluutse juurdekasvu jaotamiseks tehtud veel mitmesuguseid muid ettepanekuid (S. M. Jugenburg, A. P. Aleksandrovski, akad. S. O. Strumilin, M. I. Kats, G. I. Baklanov, F. C. Mills, H. Sheffè jt.). Teiselt poolt on aga väidetud, et nähtuse absoluutse juurdekasvu jaotamine tegurite vahel polevat teoreetiliselt võimalik, see olevat vastuolus nõukogude indeksi-teooria üldtunnustatud põhiseisukohtadega ja seega mõeldamatu (I. J. Pissarev).

Artiklis on käsitletud kaht küsimust, millel on majandusliku

analüüsi teoorias keskne tähtsus: 1) kas absoluutse juurdekasvu analüütiline jaotamine eeldab mingite uute indeksite konstrueerimist ja on seega vastuolus indeksiteooria põhikontseptsioonidega?; 2) missugune on tegurite absoluutsete mõjuulatuste alusel tuletatud analüütiliste suhtarvude tunnetuslik tähtsus ja majanduslik sisu?

Nimetatud probleemide käsitlemisel on artiklis jõutud järgmistele tulemustele.

1a) Nähtuse absoluutse juurdekasvu analüütilise jaotamise tulemuseks ei ole mingisuguste uute indeksite loomine. Küll võib selle tagajärjeks olla nähtuse juurdekasvu koostist iseloomustavate struktuurisuhtarvude tuletamine. Järeldus absoluutse juurdekasvu jaotamise võimatusest tugineb nimetatud struktuurisuhtarvude ja indeksite (s. o. dünaamikasuharvude) põhjendamatule meelevaldsele samastamisele ja on seega ekslik.

1b) Teguriindeksid ja vastavate tegurite absoluutsete mõjuulatuste osatähtsused üldjuurdekasvust ei peegelda sama majanduslikku sisu. Seda tuleb nende näitajate mõtte tõlgendamisel arvestada. Tuleb hoiduda nende ühesugusest seletamisest, mis võib tuua analüütilistesse arutlustesse suuri eksimusi.

2) Tegurite absoluutsete mõjuulatuste osatähtsuse näitajate iseseisev analüütiline väärtus ei ole eriti suur; praktikas võib täheldada tendentsi seda üle hinnata. Mõnedel juhtudel võivad struktuuriprotsendid anda üldjuurdekasvu koostisest ilmselt moonutatud pildi. Kui nähtuse üldjuurdekasv on null, ei saa neid aga üldse arvutada. Seepärast on absoluutse juurdekasvu analüütilisel jaotamisel otstarbekam piirduda ainult tegurite absoluutsete mõjuulatustega. Struktuurinäitarve on mõtet arvutada ainult siis, kui selleks tekib eriline vajadus ja kui on tagatud nende arvutamise võimalikkus ning küllaldane näitlikkus.

К ВОПРОСУ О МЕТОДИКЕ АНАЛИЗА ВЛИЯНИЯ ФАКТОРОВ

У. Мересте

Кафедра финансов и кредита

По методу цепных подстановок, широко применяемому в экономическом анализе хозяйственной деятельности предприятий, причины изменения объема многих анализируемых явлений можно изучать в некоторых разных разрезах. Изменение объема продукции промышленного предприятия можно рассматривать, таким образом, например, в зависимости от изменения трех принципиально различающихся между собой пар факторов, произведение числовых значений которых равняется объему продукции. Эти пары факторов (или по терминологии индексной теории — двухчленные факториальные системы) следующие:

$$1) \begin{array}{l} \text{среднесписочное} \\ \text{число рабочих} \\ \text{за период} \end{array} \times \begin{array}{l} \text{средняя произво-} \\ \text{дительность труда} \\ \text{одного рабочего} \\ \text{за период} \end{array} = \begin{array}{l} \text{объем} \\ \text{продукции,} \end{array}$$

или в алгебраическом выражении

$$a \cdot b = N,$$

где a — среднесписочное число рабочих, b — средняя производительность труда одного списочного рабочего и N — объем продукции;

$$2) \begin{array}{l} \text{среднее число} \\ \text{машин за пе-} \\ \text{риод} \\ (m) \end{array} \times \begin{array}{l} \text{средняя произво-} \\ \text{дительность одной} \\ \text{машины за период} \\ (r) \end{array} = \begin{array}{l} \text{объем} \\ \text{продукции,} \\ (N) \end{array}$$

т. е. в алгебраическом выражении

$$m \cdot r = N;$$

$$3) \begin{array}{c} \text{общее количест-} \\ \text{во материала,} \\ \text{переработанное} \\ \text{за период} \\ (s) \end{array} \times \begin{array}{c} \text{степень исполь-} \\ \text{зования материа-} \\ \text{ла} \\ (i) \end{array} = \begin{array}{c} \text{объем} \\ \text{продукции,} \\ (N) \end{array}$$

т. е. в алгебраическом выражении

$$s \cdot i = N.$$

Перечисленные факториальные системы можно с полным основанием считать общеизвестными. Они находят широкое применение в ежедневной практике экономического анализа на предприятиях и им посвящается довольно много внимания в учебниках и учебных пособиях по анализу. Общеизвестным приходится считать и тезис о невозможности сложения размеров влияния факторов, происходящих из разных факториальных систем. Этот принцип экономического анализа повторяется во многих пособиях по анализу хозяйственной деятельности. В учебнике проф. М. Баканова и проф. И. Шоломовича «Анализ хозяйственной деятельности предприятий» находим, например, по поводу этого вопроса следующее: «Все эти факторы в ходе производства действуют параллельно, одновременно и взаимно между собою связаны. Поэтому нельзя суммировать результаты по отдельным группам факторов в виде общего итога».¹

Причина этого заключается в перекрытии влияний факториальных систем и отдельных факторов. Все факториальные системы перекрывают друг друга полностью. Если взять, например, абсолютные размеры влияния четырех факторов, которые образуют две факториальные системы, то их сумма вдвое превысит общий прирост продукции. Это объясняется тем, что обе факториальные системы выражают влияние всех без исключения обстоятельств, от которых зависит объем продукции. Поэтому совершенно понятно, что при сложении влияний факторов двух факториальных систем осуществляется двойной учет влияния каждого отдельного обстоятельства, вызывающего изменения в объеме продукции.

Размеры влияния отдельных факторов, входящих в разные факториальные системы, перекрываются, наоборот, неполностью. Но поскольку невозможно определить, размеры влияния каких именно факторов между собою перекрываются, постольку невозможно установить и смысловое содержание образующихся остатков.

Рассмотрим этот вопрос на простом числовом примере. Допустим, что мы провели по методу цепных подстановок аналити-

¹ М. Баканов, И. Шоломович, Анализ хозяйственной деятельности предприятий, Москва 1952, стр. 55.

ческое разложение прироста продукции какого-то предприятия, используя с начала первую, а затем вторую из вышеизложенных факториальных систем, вследствие чего получили следующие результаты:

общий прирост продукции по сравнению с предыдущим периодом	+ 460 тыс. руб.
влияние изменения численности производственных рабочих (фактора a)	+ 200 „ „
влияние изменения средней производительности труда одного производственного рабочего (фактора b)	+ 260 „ „
влияние изменения численности станков (фактор m)	+ 147,1 „ „
влияние изменения средней производительности одного станка (фактор r)	+ 312,9 „ „

Так как средняя производительность труда рабочего и средняя производительность станков зависят от многих таких одновременно и совместно действующих отдельных обстоятельств, которые оказывают влияние как на один, так и на другой фактор, то размеры их влияния в какой-то мере, очевидно, перекрываются. На первый взгляд кажется, что определение размера перекрытия влияния увеличения численности рабочих и численности станков не представляет собой особенно сложной проблемы. При сопоставлении размеров влияния изменения численности производственных рабочих и изменения числа станков обнаруживается, что они перекрывают друг друга в размере 147,1 тыс. рублей (размер влияния меньшего фактора) и расходятся в размере +52,9 тыс. рублей (разность 200,0—147,1). Тем самым приходим к выводу, что размеры влияния средней производительности труда (фактора b) и численности станков (фактора m) друг друга совсем не перекрывают (см. рис. 1).

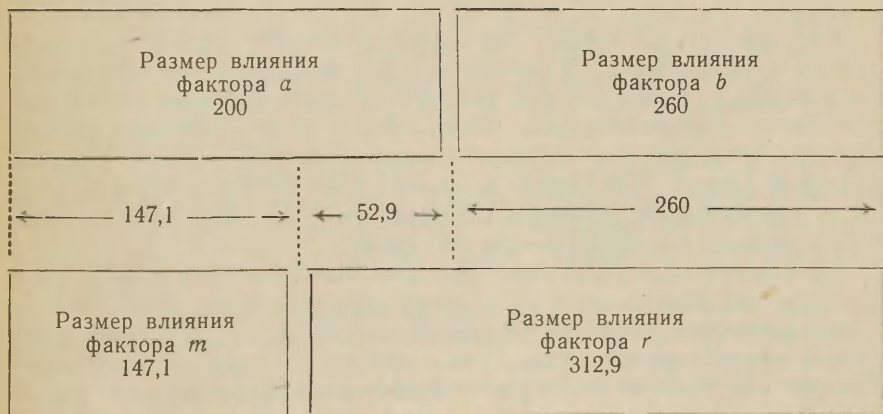

Рисунок 1.

Если приведенные нами расчеты были бы состоятельны, то они могли бы служить основой для многих интересных и далеко идущих аналитических рассуждений. К сожалению, это не так. Полная необоснованность наших только что сделанных выводов станет ясной, если мы вспомним, что для проведения аналогических расчетов имеется и другая возможность — сопоставление абсолютных размеров влияния изменения численности производственных рабочих и средней производительности станков на объем продукции. При такой очередности расчетов мы получали бы иные результаты: влияние изменения численности рабочих и изменения средней производительности станков перекрывают друг друга в размере 200 тыс. рублей (см. рис. 2), а факторами, размеры влияния которых совсем не перекрывают друг друга, являются изменение численности рабочих (фактор a) и изменение числа станков (фактор m).

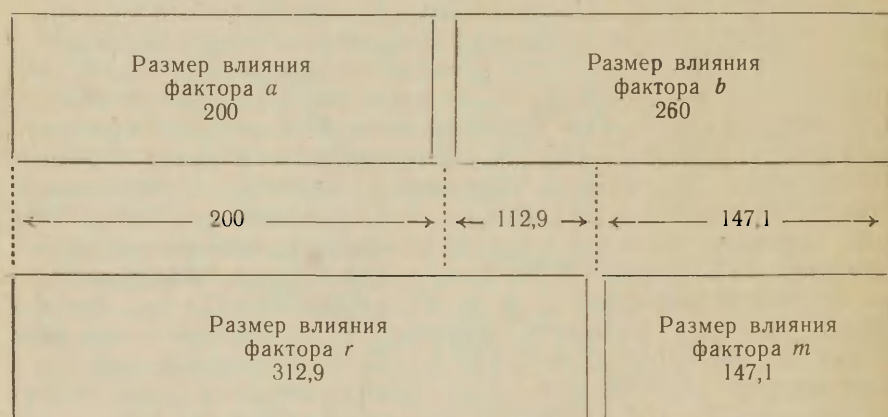

Рисунок 2.

Разумеется, ни одному, ни другому из этих расчетов нельзя отдать предпочтение. Остается только признать, что оба вышеприведенных сравнительных расчета лишены в общем случае какого-либо экономического содержания, хотя соответствующие расчеты размеров абсолютного влияния факторов имеют экономический смысл. Тем самым мы вынуждены признать и невозможность определения размеров перекрытия факторов, принадлежащих к разным факториальным системам.

Из приведенного примера дальше вытекает, что при сложении влияний факторов, взятых из разных факториальных систем, сумма размеров влияния факторов, как правило, не совпадает с общим приростом продукции; она всегда на какую-то величину меньше или больше последнего. Притом обнаруживаемое несовпадение — величина чисто расчетного характера — лишена экономического смысла.

Это последнее означает, что при построении методики определения размеров влияния факторов на объем продукции предприятия (или на объем какого-то другого экономического явления) необходимо отказаться от сложения влияний факторов, входящих в различные факториальные системы (или внесистемных факторов) и построить анализ, исходя только из определенных факториальных систем.

Несмотря на то, что рассматриваемой проблеме уделялось исследователями должное внимание, она на практике анализа хозяйственной деятельности по-прежнему остается актуальной. Актуальность затрагиваемой проблемы выражается в особенности в том, что не только в повседневной практике анализа на предприятиях, но даже в теоретической литературе по анализу хозяйственной деятельности до сих пор не прекратились попытки построить анализ на методических приемах, явно противоречащих некоторым теоретическим основам экономического анализа, в особенности рассматриваемому нами принципу.

Основательная критика некоторых попыток построить методику аналитического разложения абсолютного прироста продукции по факторам на произвольную номенклатуру внесистемных факторов дана на страницах журнала «Бухгалтерский учет» П. Савичевым уже двенадцать лет тому назад.² Одну из самых последних конкретных методик, обоснованную нарушением вышеизложенных теоретических основ экономического анализа, предложил В. К. Богомолов в 1958 году.³ Поскольку методика В. К. Богомолова, по нашим данным, пока не нашла отклика в научной печати, мы рассматриваем ее в настоящей статье более основательно. Подробное изучение этой методики анализа не менее интересно и полезно также потому, что она имеет некоторые оригинальные черты, дающие ей на первый взгляд научный облик и затрудняющие тем самым проникновение в действительную противоречивость ее.

В отличие от некоторых других авторов (между прочим и от Полянинова, см. сноску 2) В. К. Богомолов пытается свести в единую систему не совершенно произвольно выбранные внесистемные факторы, а факторы, входящие в три различные факториальные системы.

Числовые данные примера, на основе которых В. К. Богомолов исследует количественное влияние причин изменения объема продукции предприятий молочной промышленности, приведены нами в таблице 1. Таблица содержит данные по всем трем фак-

² П. Савичев, Неприемлемая методика анализа, «Бухгалтерский учет» 1949, № 5, стр. 17 и сл. В статье критикуется методика анализа, предложенная В. Поляниновым (см. В. Полянинов, Анализ выполнения производственной программы на основе трудовых измерителей, «Бухгалтерский учет», 1948, № 12, стр. 33).

³ В. К. Богомолов, Бухгалтерский учет и анализ хозяйственной деятельности предприятий молочной промышленности, Москва, 1958, стр. 225 и сл.

Таблица I

	Обозначения ⁴	По плану	По отчету	Отклонения
1. Валовая продукция в оптовых ценах предприятия (тыс. руб.)	<i>N</i>	1566	1980	+414
2. Среднесписочное число рабочих	<i>a</i>	14	17	+3
3. Количество единиц основного оборудования	<i>m</i>	24	28	+4
4. Количество потребленного в производстве сырья (тыс. кг)	<i>s</i>	313,2	388,1	+74,9
5. Средняя выработка на 1 рабочего в тыс. руб.	<i>b</i>	111,85	116,47	+4,62
6. Среднее количество продукции на единицу оборудования	<i>r</i>	65,25	70,71	+5,46
7. Расход сырья на 1000 руб. валовой продукции в тыс. кг.	<i>i</i>	0,200	0,196	—0,004

ториальным системам, перечисленным в начале настоящей статьи. Точно совпадают с этими факториальными системами и буквенные обозначения факторов. Особого замечания требует только фактор *i* — степень использования материала. В вышеприведенной третьей факториальной системе (на стр. 12) объем продукции указан в пропорциональной зависимости от него. Среди данных цифрового примера В. К. Богомолова значение этого фактора выражено несколько иначе, вследствие чего объем продукции — в обратно-пропорциональной зависимости от него. То есть — третья факториальная система выступает в данном случае как

$$N = s \cdot \frac{1}{i},$$

или, по-иному,

$$N = \frac{s}{i}.$$

Процесс определения размеров влияния факторов расчленяется В. К. Богомоловым на два этапа. Сперва определяются абсолютные величины влияния отдельных факторов, пользуясь обычным методом цепных подстановок. Затем следует «заключение по анализу выполнения плана производства продукции». Методика проведения последнего этапа анализа и является непосредственным объектом нашего рассмотрения.

⁴ Обозначения показателей даны автором настоящей статьи.

На первом (по существу предварительном) этапе анализа определяются размеры влияния всех шести факторов, рассматриваемых по два. Выясняется, что факторы вызывали изменения объема продукции в следующих размерах:

— изменение средней численности рабочих

$$\Delta(a)ab^5 = a_1 b_0 - a_0 b_0 = \Delta ab_0 = 3 \times 111,85 = 335,5 \text{ тыс. руб.};$$

— изменение средней выработки

$$\Delta(b)ab = a_1 b_1 - a_1 b_0 = a_1 \Delta b = 17 \times 4,62 = 78,5 \text{ тыс. руб.};$$

— изменение количества единиц основного оборудования

$$\Delta(m)mr = m_1 r_0 - m_1 r_0 = \Delta mr_0 = 4 \times 65,25 = 261,00 \text{ тыс. руб.};$$

— изменение среднего количества продукции на единицу оборудования

$$\Delta(r)mr = m_1 r_1 - m_1 r_0 = m_1 \Delta r = 28 \times 5,46 = 152,9 \text{ тыс. руб.};$$

— изменение количества потребленного в производстве сырья

$$\Delta(s) \frac{s}{i} = \frac{s_1}{i_0} - \frac{s_0}{i_0} = \frac{\Delta s}{i_0} = \frac{74,9}{0,2} = 374,5 \text{ тыс. руб.};$$

— изменение расхода сырья на 1000 руб. валовой продукции

$$\Delta\left(\frac{1}{i}\right) \frac{s}{i} = \frac{s_1}{i_1} - \frac{s_1}{i_0} = \frac{388,1}{0,196} - \frac{388,1}{0,200} = 1980,0 - 1940,5 = 39,5$$

тыс. руб.

Основой обобщающей части анализа является утверждение автора: «Мы можем основными причинами роста объема производства считать: повышение производительности труда, увеличение количества оборудования, улучшение использования оборудования в связи с лучшим снабжением сырьем и сокращением удельного расхода сырья».⁶

Почему именно эти факторы считаются основными, автор не объясняет. Очевидно, количественная сторона автором не учитывается, так как абсолютные размеры влияния гораздо значительнее у тех факторов, которые отнесены к неосновным.

Из перечисленных четырех факторов три относятся к ранее рассмотренным факториальным системам. Для определения влияния фактора «улучшение использования оборудования», стоящего вне факториальных систем, из прироста продукции, образовавшегося в результате увеличения производительности оборудова-

⁵ В литературе по анализу хозяйственной деятельности пока не пользуются специальными символами для обозначения частей абсолютного прироста, возникающих под влиянием отдельных факторов. Это в известной мере затрудняет изложение аналитических методов, а в некоторых случаях не дает возможности открыть их логические недостатки. В целях более краткого и конкретного изложения в настоящей статье применяем следующие символы: $\Delta(a)ab$ = прирост явления ab (т. е. явления, объем которого равняется произведению факторов a и b) за счет фактора a . В настоящем примере $\Delta(a)ab$ надо истолковать как прирост продукции (явления $N = a \cdot b$) за счет изменения численности рабочих. Аналогично: $\Delta(b)ab$ = прирост явления ab за счет изменения фактора b = прирост продукции за счет изменения производительности труда; $\Delta(m)mr$ = прирост явления mr за счет изменения фактора m = прирост продукции за счет изменения количества единиц основного оборудования и т. д.

ния, вычитают влияние изменения производительности труда рабочих и степени использования материалов. Получаемая разность должна, по утверждениям В. К. Богомолова, равняться влиянию улучшения использования оборудования. Обозначая последнее как влияние внесистемного фактора через $\Delta(x)N$, т. е. прирост явления N в результате увеличения фактора x — получим

$$\begin{aligned}\Delta(x)N &= \Delta(r)mr - \left[\Delta(b)ab + \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i} \right] = \\ &= \Delta(r)mr - \left[\Delta ba_1 + \left(\frac{s_1}{i_1} - \frac{s_1}{i_0} \right) \right] = \\ &= 152,9 - (78,5 + 39,5) = 34,9 \text{ тыс. руб.}\end{aligned}$$

В результате сложения показателей влияния одного фактора из каждой ранее рассмотренной факториальной системы и влияния «улучшения работы оборудования» выясняется, что сумма равняется общему приросту явления:

$$\Delta(b)ab + \Delta(m)mr + \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i} + \Delta(x)N = \Delta N$$

или

$$78,5 + 261,0 + 39,5 + 34,9 = 413,0 \approx 414 \text{ тыс. руб.}$$

Арифметическое равновесие полученных результатов анализа, конечно, ни в какой мере не указывает на теоретическую верность такой методики.

Рассуждения В. К. Богомолова обосновываются предположением, что средняя производительность машин зависит от трех факторов, находящихся в следующей взаимосвязи: *влияние изменения средней производительности машины = влияние средней производительности труда рабочего + влияние изменения расхода материала + влияние изменения качества использования машины*. Только при существовании такого равенства можно теоретически обосновать вышеприведенный способ нахождения $\Delta(x)N$. Подобное рассмотрение перечисленных факторов было бы правильно, если бы размеры их влияния были строго разграничены друг от друга, т. е. если бы каждый из них отражал влияние только определенной группы первичных причин, влияющих на объем продукции предприятия. Фактически это не так. Все перечисленные факторы отражают в какой-то мере влияние одних и тех же первичных причин. Например, улучшение использования оборудования вызывается почти теми же первичными причинами, что и повышение производительности машины и рост производительности труда. Таким образом, весь комплекс еди-

⁶ В. К. Богомолов, там же, стр. 233.

ничных причин, который связан с работой оборудования, почти полностью отражается в ранее рассмотренных показателях. Аналогично показатель удельного расхода сырья в данной факториальной системе очень тесно связан как с производительностью труда, так и с производительностью машины. В нем находит отражение и качество работы оборудования. Чем лучше работает оборудование, тем эффективнее используется сырье, тем меньше расход сырья и т. д.

Практически взаимное перекрытие размеров влияния этих факторов выражается яснее всего в том, что их значения и практически не могут быть определены изолированно друг от друга. Например, невозможно измерить производительность труда рабочего так, чтобы в исчисленном показателе не отражались производительность машин, качество их работы и удельный расход материала. (При системных факторах это возможно. Ничто не мешает определить раздельно изменение числа рабочих и производительности труда).

Предлагаемую В. К. Богомоловым методику анализа следует рассматривать как попытку анализа с произвольным соединением факторов. Хотя три из перечисленных факторов принадлежат к какой-то системе, в данном комплексе они внесистемны. Последний, четвертый фактор — качество работы оборудования — непосредственно не измерим, и его нельзя даже самостоятельно определить. Возникает вопрос о том, возможно ли вообще разграничение влияния производительности оборудования от влияния качества работы оборудования? В. К. Богомолов таких проблем не выявляет. Очевидно, производительность оборудования и качество работы не разграничены друг от друга в той мере, чтобы они могли быть рассмотрены как два самостоятельно и изолированно (рядом друг с другом) влияющих на объем продукции фактора.

Что же представляет определенный по методике Богомолова размер влияния четвертого фактора, который так превосходно уравнивает размеры влияния трех ранее найденных факторов? По существу это ничто иное как отклонение, обычно образующееся при сравнении размеров влияния несистемных факторов и общего прироста явления и не имеет никакого экономического содержания.

Вывод В. К. Богомолова о возможности измерения таким путем размера влияния улучшения работы оборудования ничем не оправдан. «Убедительное» балансирование результатов анализа достигается сравнительно просто: сложив размеры влияния всех четырех факторов, в том числе и $\Delta(x)N$, В. К. Богомолов, по существу, проводит сложение размеров влияния четырех факторов, из которых только два образуют систему, и затем вычитает из полученной суммы размеры влияния тех самых двух внесистемных факторов, которые только что были сложены с размерами влияния двух системных факторов. Разница представляет

сумму размеров влияния двух факторов, образующих систему, и, конечно, равна общему приросту явления. Это ясно видно из следующего:

$$\Delta(b)ab + \Delta(m)mr + \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i} + (x)N = \Delta N,$$

то есть

$$\begin{aligned} \Delta(b)ab + \Delta(m)mr + \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i} + [\Delta(r)mr - (\Delta(b)ab + \\ + \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i})] = \Delta(b)ab + \Delta(m)mr + \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i} + \Delta(r)mr - \\ - \Delta(b)ab - \Delta\left(\frac{1}{i}\right)\frac{s}{i} = \Delta(m)mr + \Delta(r)mr = \Delta N. \end{aligned}$$

Таким образом, размер влияния «улучшения использования оборудования» найден не на основе экономического рассуждения, а на основе простого арифметического приема: если увеличить, а затем уменьшить какое-либо число на одну и ту же величину, то число от этого не изменится (!).

На рисунке 3 метод, применяемый В. К. Богомоловым для определения влияния «улучшения использования оборудования», изображен графически. На верхней части рисунка (часть А) показано разложение абсолютного прироста продукции по всем трем факториальным системам. Размеры влияния факторов, которые В. К. Богомолов считал основными, указаны черными стрелками. На нижней части изображено получение размера влияния четвертого «фактора» (размер которого указан вертикальной стрелкой).

По такой же схеме могли бы быть выделены и другие номенклатуры факторов. Можно было бы, например, исследовать влияние на объем продукции изменения производительности машин (r), числа рабочих (a) и количества израсходованного сырья (s). Разность между суммой размеров влияния названных факторов и общим приростом явления равна:

$$\begin{aligned} \Delta N - [\Delta r(mr) + \Delta(a)ab + \Delta(s)\frac{s}{i}] = \\ = \Delta(b)ab - [\Delta(r)mr + \Delta(s)\frac{s}{i}]. \end{aligned}$$

Как было уже указано, разность общего прироста явления и суммы размеров влияния факторов, входящих в разные факториальные системы, в действительности не имеет экономического никакого смыслового значения. Но по вышеизложенной логике

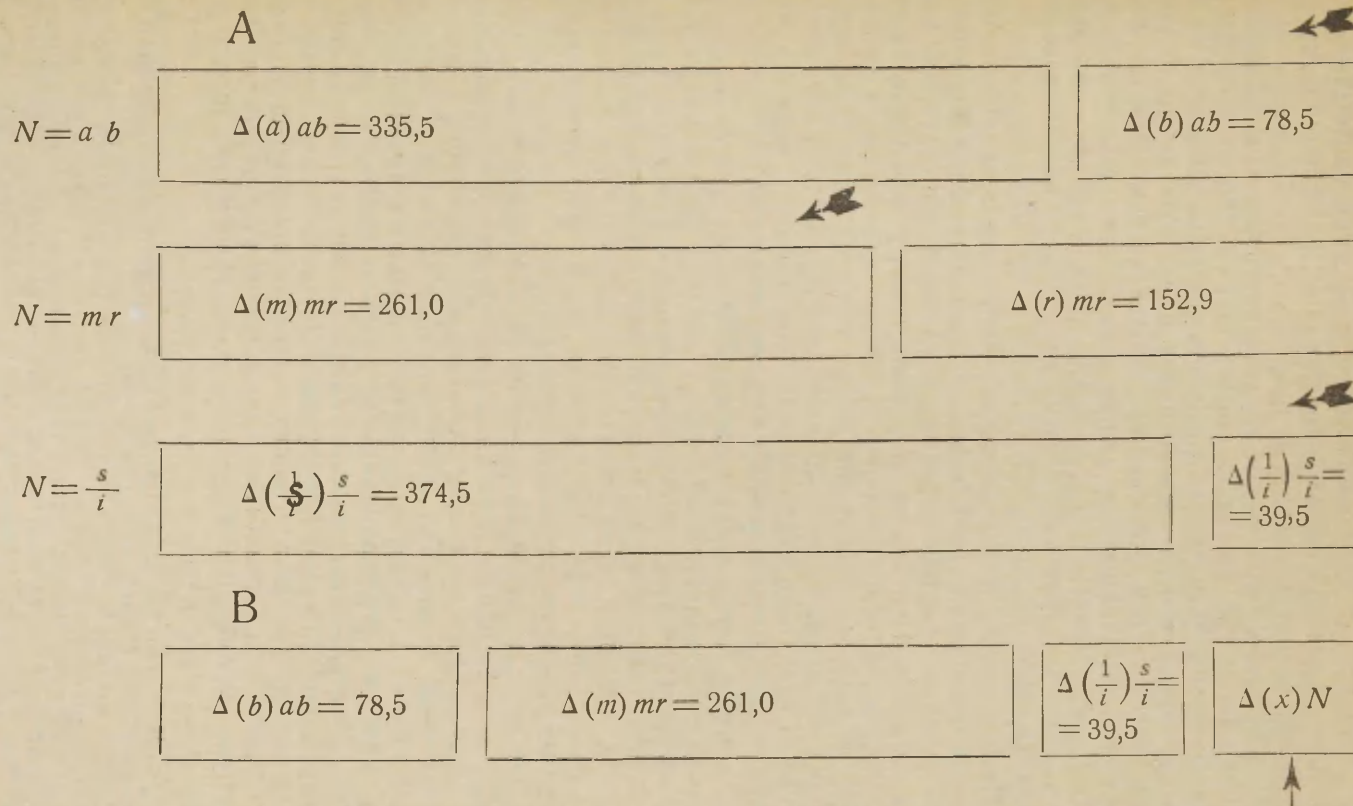

Рисунок 3.

В. К. Богомолова ее пришлось бы рассматривать в данном случае, очевидно, как влияние на объем продукции улучшения (или ухудшения) использования рабочей силы (!). Экономически это, конечно, обосновать невозможно.

При рассмотрении методов анализа, построенных на номенклатуре внесистемных факторов, выясняется, что общий прирост явления и суммы абсолютных размеров влияния факторов не балансируется. Такое положение имеет место независимо от того, применяется ли т. н. совершенно «свободная» номенклатура факторов или комбинируются факторы различных факториальных систем. Как в первом, так и во втором случае причина образования т. н. нерасчленяемого остатка заключается во взаимном перекрытии факторов.

По мнению А. М. Соловьева взаимного перекрытия размеров влияния факторов можно избежать, придерживаясь определенного порядка исчисления размеров влияния факторов.⁷ С этой точкой зрения вряд ли можно согласиться. В действительности взаимное перекрытие факторов — объективное явление, не зависящее от порядка исчисления размеров их влияния (субъективное явление, зависящее от воли аналитика), поэтому оно не может быть устранено субъективным определением порядка очередности исчисления размеров влияния факторов.⁸

Очевидно, применение подобных номенклатур факторов уменьшает познавательный эффект анализа. Образование т. н. «нерасчленяемого» или нерасшифрованного остатка может увести аналитика в сторону от исследования действительно важных факторов к загадочным величинам без определенного экономического содержания. Исследования В. К. Богомолова могут служить наглядным примером этого.

Если для сальдо суммы размеров влияния внесистемных факторов и общего прироста явления встает вопрос о названии, то в нем прежде всего должна выражаться действительная сущность этого сальдо, а именно то, что это просто расчетная величина без какого-либо экономического содержания. Эта величина может быть определена как в том случае, если размеры влияния факторов действительно взаимно перекрываются, так и в том случае, если часть из них просто не исчислена (т. е. когда соответствующие факторы вообще не охвачены анализом). Термин «нерасшифрованные факторы»⁹ не подходит уже по той простой причине, что здесь не может быть и ре-

⁷ М. М. Соловьев, Анализ работы предприятия машиностроительной промышленности. Москва, 1938, стр. 19—21.

⁸ Здесь считаем необходимым заметить, что ни в коем случае нельзя смешивать нейтрализацию размеров влияния факторов с перекрытием влияний факторов. Для определения, в какой мере отрицательное значение одного фактора нейтрализуется положительным влиянием какого-то другого фактора, нет никаких препятствий ни теоретического, ни технического порядка, поскольку в данном случае речь идет о факторах, входящих в одну систему.

чи о расшифровке, поскольку эта величина лишена всякого смыслового содержания.

В результате мы приходим к выводу, что единственным путем избежать трудностей, возникающих в связи с применением номенклатур внесистемных факторов, является разложение абсолютного прироста явления по системным факторам, которые охватывают весь комплекс единичных причин, воздействующих на рассматриваемое явление.¹⁰

Это в свою очередь еще не значит, что вообще в экономическом анализе единственно правильным надо считать применение только глобальных факториальных систем. В ряде случаев, несомненно, имеет смысл определение размера влияния и отдельного изолированного фактора. Но безостаточное разложение абсолютного прироста предполагает, что в качестве исходной основы анализа рассматривается целостное явление. Последнее, в свою очередь, предполагает рассмотрение явления через призму определенной научно-обоснованной факториальной системы.

LISANDEID TEGURITE MÕJUULATUSTE ANALÜÜSIMISE METOODIKALE

U. Mereste

Resümee

Majandusliku tegevuse analüüsimisel laialt kasutatava ahelasendusmeetodi abil võib mingi ühe resultaatinähtuse juurdekasvu jagada mitme erineva tegurisüsteemi alusel. Saadavate üksiktegurite mõjuulatuste suhtes kehtib reegel, et liidetavad on ainult samasse süsteemi kuuluvate tegurite absoluutsed mõjud. Eri tegurisüsteemidesse kuuluvate tegurite mõjuulatusi ei saa liita.

Kuigi neid seisukohti on majandusliku tegevuse analüüsi alases kirjanduses piisavalt käsitletud, ignoreeritakse neid praktikas sageli. Aeg-ajalt esineb isegi teoreetilistes töodes soovitusi rakendada analüüsivõtteid, mis eksivad selle põhimõtte vastu ja viivad paratamatult täiesti mõttetutele tulemustele.

⁹ Н. Р. Вейцман, Анализ хозяйственной деятельности промышленных предприятий, изд. седьмое (переработанное), Москва, 1949, стр. 69.

¹⁰ Впервые в советской экономической литературе на использование теоретически обоснованных факториальных систем в качестве средства избежать возникновения «неразложимых остатков» указывали И. А. Шоломович и Н. З. Шабадаш. См. И. А. Шоломович, К вопросу об анализе выполнения плана по объему продукции, Труды Харьковского инженерно-экономического института, Харьков, 1940, стр. 135—156; Н. З. Шабадаш, Измерение факторов в системе анализа хозяйственной деятельности промышленных предприятий, там же, стр. 162 и сл.

Artiklis näidatakse, et eri süsteemidesse kuuluvate tegurite mitteliidetavuse põhjuseks on vastavate tegurite mõjude kattumine majanduslikus tegelikkuses. Sama nähtust hõlmavate tegurisüsteemide mõjud kattuvad täielikult, neisse kuuluvate üksiktegurite mõjud osaliselt. Kasutatav metodoloogia ja teada olevad andmed ei võimalda määrata tegurite mõjuulatuste kattumise täpset ulatust. Seetõttu jäävad eri süsteemidest pärinevate tegurite mõjuulatuste võrdlemisel saadavad vahed mõtestamata ja neid ei saa tunnetuslikel eesmärkidel kasutada. Jaotades mingi resultaatinähtuse juurdekasvu süsteemiväliste või eri süsteemidest pärinevate tegurite vahel, selgub alati, et tekib teatud pluss- või miinüsmärgiga jääk. See on üldjuhul ilma igasuguse majandusliku sisuta suurus, mis on tekkinud üksnes kasutatava metodoloogia puudusest.

Artikli teises osas on käsitletud lähemalt V. K. Bogomolovi poolt 1958. aastal soovitatud analüüsimeetodikat, mis baseerub kolme eri süsteemi kuuluvatest teguritest meelevaldselt moodustatud tegurite nomenklatuuril. Selgub, et vaadeldav meetodika on teoreetiliselt täiesti paikapidamatu. Toetudes kritiseeritava meetodika üksikasjalisele käsitlemisele, on sellest tulenevaid järeldusi püütud kasutada eri tegurisüsteemidesse kuuluvate tegurite mõjuulatuste mittevõrreldavuse ja mitteliidetavuse põhimõtte senisest mitmekülgsemaks teoreetiliseks põhjendamiseks.

О ЗНАЧЕНИИ ФАКТОРОВ ПИТАНИЯ В СОХРАНЕНИИ ЗДОРОВЬЯ

Доцент, канд. хим. наук Э. Раннак

Кафедра экономики торговли

Чтобы познавать отдельные стороны (частности), мы вынуждены вырывать их из естественной или исторической связи и исследовать каждую в отдельности по ее свойствам, по ее особым причинам и следствиям и т. д. В этом состоит прежде всего задача естествознания и исторического исследования, . . .

Ф. ЭНГЕЛЬС¹
(1878)

I. Введение

В историческом развитии условия жизни человека изменяются и вместе с тем также изменяется и состояние его здоровья. Особенно значительные изменения в условиях жизни происходили в последние столетия и десятилетия в связи с развитием промышленного производства и с перемещением большинства людей из сельской среды в города и промышленные центры. Человек стал больше пребывать в закрытых помещениях, в атмосфере загрязненного воздуха и подвергался чаще воздействию вредных веществ промышленности; его питание стало в количественном отношении более достаточным, но в отношении химического состава — более односторонним.²⁻⁸ Мероприятия и средства для

¹ Ф. Энгельс, Анти-Дюринг, Москва, 1952, стр. 20—21.

² S. B o m m e r, Zur Geschichte der menschlichen Ernährung. Greifswalder Universitätsreden, 1956, Neue Folge Nr. 5.

³ R. O. C u m m i n g s, The american and his food. A history of food habits in United States. Chicago, 1941.

⁴ A. M a u r i c i o, Die Geschichte unserer Planzennahrung von den Urzeiten bis zur Gegenwart. Berlin, 1927.

⁵ A. W. M c C a n n, Kultursiechtum und Säuretod (orig.: The science of eating). Dresden, 1922.

⁶ R. M c C a r r i s o n, Nutrition and National Health. London, 1936.

борьбы с инфекционными заболеваниями стали весьма эффективными.

В то же время происходили существенные изменения в состоянии здоровья. Наиболее заметные изменения следующие: смертность уменьшилась во многих государствах примерно в 2—3 раза; изменения рождаемости аналогичны, но они наблюдались несколько позже и в меньшей мере; средняя продолжительность жизни повысилась с 25—30 примерно до 70 лет; ⁹⁻¹¹ частота инфекционных заболеваний в течение последних десятилетий уменьшилась в несколько раз.

Однако распространение многих неинфекционных и даже некоторых инфекционных заболеваний сравительно большое, а профилактика их и лечение больных пока мало эффективны. Поэтому в технически развитых странах главными причинами временной нетрудоспособности и смерти являются сердечно-сосудистые заболевания, рак, грипп, ревматизм, сахарный диабет, воспаление почек, язва желудка и двенадцатиперстной кишки и др. Б. Я. Смулевич ¹² (стр. 133) дает следующую общую характеристику положения: «... мы видим, что в капиталистическом мире наряду со снижающимися показателями смертности здоровье взрослых и детей ухудшается».

Сравнительно хорошо поддается статистическому исследованию, как в историческом, так и в географическом аспекте, распространение кариеса зубов. Это главное заболевание зубов встречается в технически развитых странах во много раз чаще, чем сто лет или больше времени тому назад. ¹³⁻¹⁶ Однако причины многих хронических и неинфекционных заболеваний еще далеко не полностью раскрыты. Поэтому автор ниже попытается оценивать изменения факторов окружающей нас среды как причину заболеваний, так как в действительности первичной причи-

⁷ Э. Раннак, К обоснованию технологии переработки пищевого сырья (Потери пищевых компонентов при некоторых технологических процессах). Труды Таллинского Политехнического института, Серия А, 1957, № 88, Таллин.

⁸ A. L. Wood, The History of Artificial Feeding of Infants. J. Amer. Dietetic Assoc. 31, 1955, 474.

⁹ Здравоохранение в СССР (Статистический справочник), Москва, 1960.

¹⁰ Ю. А. Добровольский, Очерки санитарного состояния населения капиталистических стран, Ашхабад, 1959.

¹¹ K. Wirthauer, Die Bevölkerung der Erde. Verteilung und Dynamik. Gotha 1958.

¹² Б. Я. Смулевич, Критика буржуазных теорий и политики народо-населения. Москва, 1959.

¹³ W. A. Price, Dental Infections and the Degenerative Diseases. Vol. I, II. Cleveland, Ohio 1923. — W. A. Price. Nutrition and physical degeneration. New York, London 1942.

¹⁴ Ad. Roos. Die Zahnkaries der Comser Kinder. Rev. mens. suisse Odontol. 47, 1937, 4. (Ref.: Roos Ad. 1950). — Ad. Roos. Die Kriegsernährung in ihrer Bedeutung für die Entwicklung der Zahnkaries in der Schweiz. Monographie de la Rev. mens. suisse Odontol., 1950.

¹⁵ E. Nyrop (Kopenhagen), Ernährung und Zahnkaries. Leipzig 1943.

¹⁶ И. Г. Лукомский, Кариес зуба. Москва, 1948.

ной любого заболевания в конце концов являются неподходящие факторы среды и нездоровый образ жизни.

2. О следствиях, вызываемых отклонениями факторов среды от оптимального уровня

В экономически зависимых и малоразвитых странах все еще значительно распространены скорбут, пеллагра и др. авитаминозы, которые возникают вследствие острого недостатка, соответственно, витаминов С, РР и др. в пище. Возникающая от недостатка белков детская болезнь называется в последнее время квашиоркор. Яркий обзор о частом дефиците витаминов, минеральных веществ и белков в пище, как и о следствиях этого дефицита дает, например, бразильский ученый Ж. де Кастро.¹⁷

В технически развитых капиталистических странах очень часто наблюдается умеренный дефицит витаминов и минеральных веществ, в том числе и микроэлементов. Следствием этого являются, например, гиповитаминозы и нарушения в кроветворении. В одной из работ автора¹⁸ на основе биохимических расчетов показано, что в нескольких западных странах относительно большое потребление рафинированных пищевых продуктов обуславливает уменьшение в пище витаминов и минеральных веществ примерно на 50%. Этот дефицит компенсируется, однако, весьма случайно. По калорийности пища часто чрезмерно изобильная, что нередко ведет к ожирению и способствует другим нарушениям здоровья.

По данным директора Института питания Академии медицинских наук СССР О. П. Молчановой¹⁹ «... в питании населения ряда республик и областей Советского Союза имеются существенные погрешности, выражающиеся в недостаточном поступлении с пищей животного белка, витаминов, некоторых минеральных солей, в неправильном соотношении пищевых веществ и т. д.»

Борьба с явными патогенными факторами окружающей нас среды ведется весьма успешно. Поэтому острые инфекционные заболевания, а также авитаминозы, отравления и травматические повреждения здоровья встречаются сравнительно редко. Такие нарушения здоровья у нас с успехом предупреждаются путем общего и бесплатного медицинского обслуживания населения,

¹⁷ Ж. де Кастро, География голода, Москва, 1954.

Проф. Ж. де Кастро является лауреатом Международной премии мира (1955 г.) и президентом международной организации для изучения условий жизни и здоровья.

¹⁸ Э. Д. Раннак, Об изменениях химического состава пищи за последние столетия. Ежегодник Общества Естествоиспытателей при АН ЭССР, т. 50, 1957, стр. 333 — Э. Д. Раннак, Об одностороннем питании при потреблении рафинированных продуктов. Тезисы докладов научной конференции по вопросам питания и эндокринологии 28 и 29 мая 1958. Таллин, 1958.

¹⁹ О. П. Молчанова. Современное состояние проблемы питания здорового и больного человека. Вопросы питания, XVIII, 1959, № 3, 5.

путем повышения культурного уровня и экономического благосостояния.

Однако и умеренные отклонения внешних факторов жизни от оптимального уровня заслуживают большого внимания, в особенности умеренные дефициты белков, витаминов и минеральных веществ. Хорошо известно, что при таких дефицитах в питании, например, при гиповитаминозах возникают усталость, разбитость, раздражительность, неглубокий сон и т. п. Однако влияние этих отклонений биогенных факторов от оптимального уровня не ограничивается только названными нарушениями, при длительном воздействии могут возникать более серьезные нарушения здоровья. Ниже рассматривается вопрос о болезнетворной роли отклонений пищевых факторов от нормального уровня. Для этого некоторые из наиболее известных заболеваний группируются по известным или по предполагаемым этиологическим признакам (см. Схема 1).

1. А в и т а м и н о з ы, как цынга, бери-бери, пеллагра, рахит и т. д., являются следствием острого дефицита только одного соответствующего биогенного фактора внешней среды — соответственно витаминов С, В₁, РР или Д. Недостаток минеральных элементов ведет к другим особым заболеваниям, например, дефицит иода вызывает зоб. Это все сейчас, в основном, хорошо известно, но еще в конце прошлого века, на фоне блестящих успехов в микробиологии многие предполагали, что и эти заболевания обуславливаются микробами.

II. Гиподистрофические заболевания. В технически развитых странах в настоящее время частыми тяжелыми заболеваниями являются атеросклероз, гипертоническая болезнь, рак, сахарный диабет, почечнокаменная и желчнокаменная болезни. При изучении причин возникновения этих заболеваний не обнаружено существенной роли микробов. Также не играют решающей роли микробы в возникновении острого и хронического гастрита и язвенной болезни желудка и двенадцатиперстной кишки, несмотря на то, что вместе с пищей в желудок попадает множество различных микробов. Остается, таким образом, искать действительные первопричины этих заболеваний среди других факторов внешней среды.

В связи с техническим развитием, особенно с химизацией народного хозяйства в последние десятилетия в организм человека попадают различные чужеродные вещества. В качестве таких веществ можно назвать различные промышленные яды (в том числе радиоактивные вещества), пищевые краски, консервирующие вещества, остатки инсектофунгисидов и т. д., а также лекарства, вакцины и сыворотки. В организм человека попадают эти вещества, как правило, в небольшом количестве и нерегулярно. Поэтому они обычно обезвреживаются и организм освобождается от них без вреда для своего здоровья.

Если же чужеродные вещества воздействуют на организм в

Схема 1

Значение болезнетворного воздействия различных факторов внешней среды при заболевании здорового организма

Ряд известных заболеваний	Авитаминозы и др. дистрофические заболевания: рахит, авитаминоз А, бери-бери, арибофлавиноз, пеллагра, цинга, эндемический зоб, квиноркор и т. п.	Гиподистрофические заболевания: атеросклероз, сахарный диабет, гипертоническая болезнь, радикулит, опухоль, язвенная болезнь и т. п.	Аутоинфекции: ревматизм, кариес зубов, воспаление мочевого пузыря, аппендицит, фурункулёз, ангины, бронхит, пневмония и т. п.	Инфекционные заболевания: грипп, туберкулёз, полиомиелит, коклюш, возвратный тиф, корь, оспа натуральная, бешенство, чума и т. п.
Относительное значение болезнетворных факторов	<div> <div>Болезнетворное воздействие неполноценного питания</div> <div>Болезнетворное воздействие микробов</div> <div>Остальные болезнетворные факторы</div> </div>			

значительных количествах или продолжительное время, то в таком случае часто возникает явное заболевание. Например, канцерогенные вещества (некоторые ароматические углеводы, амины и др.) могут вызвать рак кожи или даже внутренних органов. Однако главными формами рака, нарушающими здоровье человека современного общества, являются не названные формы рака, а рак желудка, груди и матки.

Влияние названных чужеродных, небактериальных веществ при возникновении других заболеваний перечисленных выше еще менее характерно, чем при раке. Вероятно, эти небактериальные факторы внешней среды не являются частыми основными причинами при возникновении и развитии рака желудка, гипертонии, сахарного диабета и др. вышеуказанных заболеваний. Эти факторы, разумеется, могут оказывать влияние на характер и развитие заболевания.

Таким образом, вероятно, ни микробы, ни небактериальные материальные факторы внешней среды не являются решающими причинами вышеуказанных заболеваний.

Далее рассмотрим вопрос о воздействии психических факторов. В последние десятилетия исследованиями И. П. Павлова и его учеников получены блестящие результаты в разъяснении ведущей роли центральной нервной системы в организме. Один крайний вариант направления, связанный с названными исследованиями, титулировался даже как «психологическое направление в медицине». Так, в 1947 г. К. М. Быков²⁰ писал (на стр. 273) следующее: «Недаром в медицине возродилось в настоящее время психологическое направление». В изложении своей кортико-висцеральной теории язвенной болезни К. М. Быков и И. Т. Курцин²¹ указывают (на стр. 228 2-го издания), что: «В основе расстройства функций органов и систем при язвенной болезни первичным является нарушение основных динамических процессов в коре больших полушарий (головного мозга — Э. Р.) и подкорковых ганглиях в результате нервно-психических травм. Первый удар принимает кора, как динамическая система, что влечет за собой расстройство регуляции деятельности органов». В предисловии второго издания книги (на стр. 5) авторы писали, что: «Новый взгляд... направил клиническую мысль на широкое использование новых методов терапии, как-то: терапия сном, гипнозотерапия, лечение препаратами брома и др.» Как известно, это направление было принято, и иногда до излишеств. На вредность монополизирования названной теории язвенной болезни указывали уже в 1954 г. И. Г. Кочергин и А. Н. Бакулев.²² Под-

²⁰ К. М. Быков, Кора головного мозга и внутренние органы. 2-е изд., М.-Л., 1947, стр. 273.

²¹ К. М. Быков и И. Т. Курцин, Кортико-висцеральная теория патогенеза язвенной болезни. Москва, 1949 и 1952.

²² И. Г. Кочергин и А. Н. Бакулев, За дальнейшее творческое развитие физиологического учения И. П. Павлова. «Медиц. Работник», 1954, № 41 (1265).

робную критику этой теории опубликовал В. А. Иванов.²³ Он писал, что в качестве аргументов вышеприведенного тезиса теории язвенной болезни авторами были приведены результаты опытов над животными и также то обстоятельство, что язвенная болезнь во время войн будто бы учащалась, особенно во время блокады в Ленинграде. При анализе этих аргументов В. А. Иванов все же нашел, что они не убедительны, так как подопытные животные подвергались также сложным хирургическим операциям, а учащение язвенной болезни во время войны объясняется не заболеваниями здоровых людей, а рецидивами. Таким образом, возникновение язвенной болезни у здорового человека вследствие лишь одних «психогенных факторов» не получило подтверждения. В итоге в отношении рассматриваемого тезиса В. А. Иванов (на стр. 307) писал следующее: «положение о том, что «нервно-психические травмы» являются единственной причиной язвенной болезни, все же еще остается не доказанным ни в клинике, ни в эксперименте авторов».

Обсуждая другие тезисы авторов, В. А. Иванов считает вероятным, что «многие свойственные ему (воспалению — Э. Р.) явления в тканях могут быть вызваны влиянием корковых (мозговых — Э. Р.) импульсов, также как мнимая беременность и т. п. Но при этом надо иметь в виду, что мнимая беременность есть все же мнимая, есть рано или поздно разъясняющееся недоразумение в организме. Для возникновения истинной беременности, помимо корковых стимулов, необходима основная ее причина. Также и для возникновения истинного воспаления нужна его производящая причина».

Для предупреждения возможного ложного представления в связи с вышесказанным надо отметить, что по данным К. М. Быкова и И. Т. Курцина,²⁴ М. К. Петровой²⁵ и др. можно путем целенаправленного воздействия различных внешних факторов, в том числе психических факторов, на подопытных животных вызывать расстройства высшей нервной системы (неврозы), в результате чего возникают и развиваются язвы и различные другие нарушения во внутренних органах, на коже и т. д. Какое значение психические факторы имеют в практике заболеваний здорового человека, еще не вполне ясно. Например, С. С. Юдин²⁶ (на стр. 65) считал, что «факторы эмоционального и психического порядка могут играть некоторую роль при уже развившейся язве, а не как этиологические моменты».

²³ В. А. Иванов, О кортико-висцеральной теории патогенеза язвенной болезни К. М. Быкова и И. Т. Курцина. Журнал высшей нервной деятельности, т. IV, 1954, вып. 2, 305—310.

²⁴ К. М. Быков и И. Т. Курцин, Кортико-висцеральная патология. Ленинград, 1960.

²⁵ М. К. Петрова, О роли функционально ослабленной коры головного мозга в возникновении различных патологических процессов в организме, Москва, 1955.

²⁶ С. С. Юдин, Этюды желудочной хирургии. Москва, 1955.

В отношении значения психических факторов в возникновении заболеваний рассматриваемой группы (от атеросклероза до язвенной болезни) данные в литературе неисчерпывающие и противоречивые. Однако приведенное обсуждение причин язвенной болезни до некоторой степени характеризует роль отрицательных психических факторов в возникновении и этих заболеваний. Этот вопрос можно в общем характеризовать словами С. М. Павленко²⁷ (на стр. 28): «... следует признать неправильным нередко встречающиеся заявления, что болезнь возникает «в результате повреждения нервной системы и прежде всего коры головного мозга». Подобное утверждение не обосновано. В громадном большинстве случаев кора головного мозга под влиянием болезнетворного раздражителя не повреждается, она рефлекторно перестраивает свою деятельность в ответ на нарушение функций отдельных нижележащих участков нервной системы». Эта перестройка важна для мобилизации всего организма на выздоровление.

Таким образом можно считать очевидным, что рассматриваемые заболевания, как правило, не возникают и не развиваются вследствие воздействия на здоровый организм лишь одних микробов или других небиогенных факторов внешней среды или даже отрицательных психических факторов (вызывающих горе, заботу, страх и т. д.).

Учитывая вышесказанное, не остается иной возможности, кроме того, что начальные стадии рассматриваемых заболеваний (преморбидные состояния) или сами заболевания в конце концов вызываются умеренными, но длительными отклонениями от физиологически нормального уровня лишь одних материальных биогенных факторов внешней среды. (Разумеется, не исключается участие всевозможных других факторов в развитии заболеваний и в отношении формы их.) Как указано раньше, в последнее время среди биогенных факторов широко распространены умеренные отклонения пищевых компонентов от физиологических норм питания. Эти отклонения, главным образом умеренные дефициты витаминов и минеральных веществ, а также полноценных белков, таким образом, и являются вероятным комплексом первичных причин при возникновении рассматриваемых заболеваний (от атеросклероза до язвенной болезни). Эти нарушения здоровья поэтому можно называть гиподистрофическими заболеваниями.

С другой стороны, все более убедительными становятся в последнее время эксперименты, доказывающие, что при дефиците определенных пищевых компонентов в пище подопытных животных у них возникают нарушения здоровья, похожие на вышеуказанные заболевания человека. Укажем здесь лишь на два при-

²⁷ С. М. Павленко, Некоторые вопросы проблемы болезни в свете павловского учения. Журнал высшей нервной деятельности. Т. IV, 1954, вып. 1, 20—40.

мера. При недостатке в корме подопытных животных холина²⁸ или белков и холина²⁹ у них часто возникает рак, прежде всего в печени. Также доказано, что если у крыс нехватает в корме витаминов А или Е, пиридоксина или незаменимых ненасыщенных жирных кислот, то у них возникают язвы в желудке.³⁰

Дальше возникает вопрос: как объяснить, что в результате умеренных отклонений от норм биогенных факторов среды могут возникнуть весьма разнообразные заболевания? Как объяснить, что при жизни будто бы в одинаковых условиях часть людей страдает от атеросклероза, другие от диабета, третьи от язвенной болезни и т. д.? *

Для нахождения ответа необходимо прежде всего учесть, что по учению И. П. Павлова организм человека состоит из почти бесконечного числа отдельных частей, которые под координирующим управлением центральной нервной системы составляют единое целое. При этом отдельные части и клетки организма можно себе представить как совершеннейшие химические заводы или цехи, которые должны продуцировать ферменты, гормоны и другие вещества, а также выполнять различные задания в огромной разнообразии. Однако до некоторой степени каждый организм прирожденно отличается от других организмов в отношении своих частей, в том числе центральной нервной системы.³¹ Из-за этих прирожденных различий, вероятно, всякое заболевание будет до некоторой степени своеобразным даже в том случае, если оно вызывается каким-либо одним внешним фактором одинаковой интенсивности.

Кроме того, надо иметь в виду, что число вариантов неполноценного питания очень велико, хотя мы этого обычно не замечаем. Это разнообразие объясняется тем, что химический состав пищевых продуктов, особенно рафинированных продуктов, по сравнению с пищей весьма однородный^{32,33}, а физиологически

²⁸ D. N. Copeland and W. D. Salmon, The Occurrence of Neoplasms in the Liver, Lungs, and Other Tissues of Rats as a Result of Prolonged Choline Deficiency. The Amer. J. of Pathology, XXII, 1946, Nr. 5, 1059—1067.

²⁹ Л. А. Черкес и др., Цирроз и опухоли печени при холино-белковой недостаточности. Вопросы питания, XIX, 1960, № 1, 3—16.

³⁰ E. L. Hove and P. L. Harris, Interrelation between α -tocopherol and Protein Metabolism IV. The Cure and Prevention of Stomach Ulcers in Rats. The J. of Nutrition, 40, 1950, Nr. 2, 177—191.

* Этот вопрос К. М. Быков и И. Т. Курцин (см. ссылку 21, на стр. 230) квалифицируют как очень важный вопрос, «который волнует и клиницистов и физиологов и который до сих пор не получил исчерпывающего объяснения». Примерно такую же оценку дал В. В. Вересаев в своих «Записках врача» (1895—1900).

³¹ Р. Уильямс, Биохимическая индивидуальность, Перевод с англ., Москва 1960.

³² Э. Раннак, О методике определения пищевой ценности продуктов. Труды Таллинского Политехнического Института. Серия А, 1955, № 68.

³³ Э. Раннак и Б. Кабур, О методике определения пищевой ценности продуктов. II. Числовая оценка равномерности распределения пищевых компонентов в пищевых продуктах. Ученые записки Тартуского гос. университета, 1959, выпуск № 68, 89.

полноценная пища, составляемая из пищевых продуктов, должна содержать свыше 40 пищевых компонентов в определенных количествах. При комбинировании, например, только возможных дефицитов отдельных витаминов и минеральных веществ и излишков других компонентов пищи получается огромное количество вариантов неполноценных диет. Наряду с этим, разумеется, и различные другие факторы внешней среды могут оказывать влияние на характер заболевания.

Если, с одной стороны, сами организмы и, с другой стороны, болезнетворные факторы внешней среды оба очень разнообразны, то в таком случае и нарушения здоровья не могут быть однообразными. Поэтому вполне естественно, что часть людей, живущих в нездоровых условиях внешней среды, страдает от атеросклероза, другие — от диабета и т. д.

III. Аутоинфекции. Сравнительно хорошо раскрыта этиология кариеса зубов. И. Г. Лукомский³⁴ (стр. 72 и 75, 2-е издание; см. также ссылки 13—16) упоминал о недостатке витаминов, особенно витамина D, а также солей кальция и фосфора, и охарактеризовал возникновение кариеса зубов следующим образом: «Внешние экзогенные факторы воздействуют на организм и нарушают обмен... Другими словами, внешнее, экзогенное влияние трансформируется в эндогенный механизм, вызывающий кариес, который разрушает эмаль и дентин.»

Примерно так можно представить и механизмы возникновения вышеназванных заболеваний (группа II), однако, в отличие от них, при кариесе зубов участие микробов неизбежно.

Значение микробов также весьма существенно в этиологии различных заболеваний, которые многими учеными^{35—37} называются аутоинфекциями. Такими заболеваниями, кроме кариеса зубов, являются: ревматизм, аппендицит, воспаление мочевого пузыря, холангит, холецистит, воспаления среднего уха, конъюнктивит, фурункул, карбункул, пневмония, бронхит, хронический насморк и др.

При определении основных причин возникновения заболеваний этой большой группы, также как и при предшествующей группе заболеваний, нельзя игнорировать значение неполноценного питания. В действительности только при ослаблении организма, что часто обуславливается пищей одностороннего химического состава, даже легкое охлаждение может еще более ослабить организм. Ослабленный организм явно может заболеть в

³⁴ И. Г. Лукомский, Болезни зубов и полости рта. Москва, 1949 и 1959.

³⁵ Н. Н. Аничков, Экспериментальная аутоинфекция и ее значение при изучении инфекционных процессов. Труды третьей сессии АМН СССР 26 окт.—1 ноября 1946 г., Москва, 1947.

³⁶ И. В. Давыдовский, Ученые об инфекции (Биологический аспект проблемы), Москва, 1956.

³⁷ А. М. Кирхенштейн и Н. С. Столыгбо, Влияние среды, в особенности питания, на иммунологическую реактивность организма. Труды инст-та микробиологии Акад. Наук Латвийской ССР, 1952, вып. 1, 3—28.

результате воздействия не только патогенных микробов, но и под влиянием сапрофитов, комменсалов или даже симбионтов, таких, как кишечная палочка, энтерококки, находящиеся на кожном покрове стафилококки и др. Микробы, кроме патогенных, в нормальных условиях не оказывают на здоровый организм болезнетворного влияния, несмотря на то, что они принимают участие в развитии рассматриваемых заболеваний.

Приведенная точка зрения находит подтверждение в опыте со времен последней войны. В военное время, в том числе и во время блокады Ленинграда в конце 1941 г. и в 1942 г., стали менее частыми многие обычные хронические заболевания, особенно т. н. аллергические и аллерго-инфекционные заболевания. Это уменьшение заболеваемости произошло, например, в Ленинграде, несмотря на то, что люди страдали от холода, от чрезмерно напряженной физической и умственной работы, от душевных потрясений.³⁸ Такое уменьшение заболеваемости правильно объясняют тем обстоятельством, что вместо обычного, часто чрезмерного, количества пищи люди стали получать скромный паек военного времени, причем доля рафинированных пищевых продуктов, и тем самым девитаминизирующее и деминерализирующее влияние их, уменьшилась более существенно, чем доля других пищевых продуктов.³⁹⁻⁴¹

IV. Инфекционные заболевания. При возникновении и развитии явных инфекционных заболеваний роль соответствующих микробов имеет гораздо более категорический характер, чем при аутоинфекции. В борьбе против инфекционных заболеваний такие меры, как предотвращение инфицирования, использование лекарств и искусственная иммунизация часто очень эффективны (например, соответственно в случае чумы, малярии и оспы). Однако эти меры, как и естественный иммунитет, будут максимально эффективными только в том случае, если биогенные факторы внешней среды, в том числе и питание, обеспечиваются на физиологически оптимальном уровне. По словам А. М. Кирхенштейна и Н. С. Столыгво:⁴² «... известно, что при всяком инфекционном заболевании следует считаться с более или менее выраженным нарушением иммуно-биологической реактивности организма...».

В итоге сделанного анализа ниже приводится группировка, на этиологической основе, ряда наиболее известных заболеваний и дается графическая оценка болезнетворного значения факто-

³⁸ М. В. Черноручкий (ред.), Алиментарная дистрофия в блокированном Ленинграде. Ленинград, 1947.

³⁹ A. Fleisch, Ernährungsprobleme in Mangelzeiten. Die schweizerische Kriegsernährung 1939—1946. Basel 1947.

⁴⁰ Д. В. Павлов, Ленинград в блокаде (1941 год). Москва. 1958.

⁴¹ A. Stroem, E. amination into the Diet of Norwegian Families During the War-years 1942—45. Acta medica Scandinavica. Accompanies vol. CXXXI, 1948, Supplement CCXIV (N 214). Oslo.

⁴² См. ссылку 37.

ров внешней среды (схема 1). Значение различных групп факторов внешней среды характеризуется высотами отдельных площадей прямоугольника под разными группами заболеваний. Схема выразительно показывает, что профилактика заболеваний и лечение больных в подавляющем большинстве случаев может иметь полную эффективность только на фоне физиологически полноценного питания.

3. О практическом значении правильной оценки факторов жизни

Предпосылкой успешного развертывания профилактического направления, принятого за основу в советском здравоохранении, является обращение наибольшего внимания на этиологию заболеваний. В этом смысле уместно вспомнить слова К. Рокитанского⁴³: «Нельзя уничтожить болезнь, ликвидировав лишь очаг поражения и не уничтожив нарушений обмена веществ, которые лежат в основе местных изменений». На самом деле, путем чистки зубов и полости рта невозможно существенно тормозить распространение кариеса зубов. Также практически невозможно избежать нормальной микрофлоры организма, которая в известных условиях может стать существенным звеном, например, в развитии аппендицита. Отрицательные психические факторы могут в определенных условиях видимо оказаться болезнетворными. Целая группа заболеваний называется простудными, хотя многие люди вообще не страдают от простуды.

Предпосылкой возникновения заболеваний под влиянием названных факторов оказываются, таким образом, «известные», «определенные» или «особые» условия; по сути дела это означает, что в таком случае организм уже значительно ослаблен или в предболезненном состоянии. Причины этого кроются в различных ненормальных условиях жизни, весьма часто в неполноценном питании, как показано выше. Поэтому предупреждение заболеваний и лечение больных можно эффективно осуществить только в том случае, если факторы внешней среды обеспечиваются на нормальном уровне и если питание полноценное. Очевидно, такой путь не только эффективен, но и относительно экономичен.

В современных условиях характерны умеренные нарушения питания (гиподистрофические состояния), возникающие в основном от существенного потребления рафинированных пищевых продуктов, если влияние их не компенсируется. При производстве рафинированных продуктов требуется много труда и теряется много витаминов, минеральных веществ и белков из состава исходных продуктов. Компенсация этих потерь например, витаминными и другими препаратами в настоящее время возможна только частично. Для производства их опять-таки требуется много

⁴³ К. Рокитанский, цит.: Б. Д. Петров (ред.), История медицины, I, Москва 1954.

труда и материалов. В результате кариеса зубов, атеросклероза и других заболеваний, распространяющихся под воздействием неадекватных факторов внешней среды (в том числе — неполноценного питания), очень много людей теряют преждевременно свою трудоспособность, или временно, или навсегда. Для содержания и лечения их расходуется много труда со стороны медицинского персонала и вообще общества, а также в связи со строительством больниц, производством лекарств и медицинского оборудования. Предпосылкой для резкого уменьшения этих больших экономически нерациональных расходов является выяснение и внедрение в практику наиболее подходящих и экономных путей обеспечения организма человека здоровыми условиями жизни, прежде всего здоровой пищей. Актуальность этого вопроса можно оттенить следующими словами известного терапевта покойного М. В. Черноручкого:⁴⁴ «Значение питания для развития здоровья, трудоспособности и полного благополучия людей и значение нарушений питания для возникновения заболеваний нами все еще, как правило, не дооценивается. В обычных условиях жизни действительно необходимо систематическое изучение мало выраженных стертых форм нарушенного общего питания (гиподистрофические состояния, гиповитаминозы, формы частичного голодания и пр.) и их влияния на трудоспособность и заболеваемость человека». К сожалению, эта характеристика пока еще не устарела.

Для того, чтобы в здравоохранении достигнуть максимальной эффективности и экономности, необходима тесная совместная работа прежде всего медиков, биологов, технологов, агрономов и экономистов. В результате такого сотрудничества можно надеяться, что перегрузка больниц исчезнет и заменится недогрузкой, что соответствует истинному прогрессу.

TOITLUSTEGURITE OSATÄHTSUSEST TERVISE SÄILITAMISEL

E. Rannak

Resümee

Elutegurite ajalooliste muutuste kriitilisel analüüsimisel, literatuuri andmeil ja autori poolt väljatöötatud toiteväärtuse hindamise meetodika alusel selgub, et kaasajal häiritakse inimorganismi ja keskkonna vahelist dünaamilist tasakaalu võrdlemisi oluliselt ja sagedasti vitamiinide ja mineraalainete defitsiidi tõttu

⁴⁴ См. сноску 38.

toidus, aga ka nn. energeetiliste toidukomponentide liigse tarbimise tõttu. Need mõõduka, kuid alalise iseloomuga toitumise häired, nn. hüpodüstroofilised seisundid (hüpovitaminoosid jt.) on praegusel ajal tehniliselt arenenud maades väga levinud. Hambakaaries ja südamehaigused näitavad viimasel ajal paljudes riikides suurema leviku tendentsi, vaatamata arstide arvu ning ravimite tootmise olulisele suurenemisele ja sanitaar-hügieenilise kultuuri taseme tõusule. See iseloomustus kehtib mõningal määral tõenäoliselt ka paljude teiste mittenakkushaiguste kohta.

Üldiselt analoogilised, kuigi üksikasjades erineva iseloomuga toitumise korratused on tõenäoliselt enamasti aluseks ehk primaarsete põhjuste kompleksiks mitte ainult hambakaariese ja ateroskleroosi, vaid ka südamehaiguste, suhkurtõve, apenditsiidi, mao ja kaksteistsõrmiksoole haavandtõve, neerupõletiku, keskkõrvapõletiku, reumatismi, furunkuloosi jne. tekkimisel. Paljude haigusvormide väljakujunemisel lisanduvad alimentersetele põhjustele saprofüütsete mikroobide mõju, kliimaatilised jt. tegurid kui ka psüühilised tegurid, mis nõrgestatud organismi korral võivad omakorda osutada tõvestavateks teguriteks. Need tegurid ainuüksi ei tingi aga tavaliselt terve organismi haigestumist. (Vt. skeem I.)

Primaarsete haiguspõhjuste selgitamine ja vältimine koos teiste tõvestavate tegurite vältimisega on eelduseks profülaktilise suuna edukale juurutamisele tervishoius, mis on võrdlemisi efektiivne ja ökonoomne nii rahvamajanduse kui ka üksikisiku seisukohalt. Niisugune suund vastab hügieenile selle sõna laias mõttes, millest I. P. Pavlov rääkis kui «tuleviku meditsiinist».

ÜBER DIE BEDEUTUNG DER NAHRUNGSFAKTOREN IM GESUNDHEITSWESEN

E. Rannak

Zusammenfassung

Durch eine kritische Untersuchung der biochemischen und technologischen Veränderungen, denen die Lebensfaktoren im Laufe ihrer historischen Entwicklung ausgesetzt sind, ist es nach Angaben aus der einschlägigen Literatur und auf Grund einer vom Verfasser ausgearbeiteten Methodik zur Ermittlung des Nährwertes erwiesen, daß heutzutage die wesentlichsten Störungen des dynamischen Gleichgewichts zwischen dem menschlichen Organismus und seiner Umwelt am häufigsten durch Mangel an Vitaminen und Mineralstoffen als auch durch übermäßigen Verbrauch sog. energetischer Nahrungskomponenten hervorgerufen werden. Derartige, an und für sich unerhebliche, doch dauernde

Ernährungsstörungen, sog. hypodystrophische Zustände (Hypovitaminosen u. a.), sind heute in den technisch fortgeschrittenen Ländern sehr verbreitet.

Die Zahnkaries und die Herzkrankheit weisen in der letzten Zeit eine größere Ausbreitungstendenz auf, trotzdem die Zahl der Ärzte und die Produktion der Medikamente erheblich gestiegen ist und die sanitär-hygienische Kultur ein höheres Niveau erreicht hat. Das Gesagte mag bis zu einem gewissen Grade auch für viele andere nichtinfektiöse Erkrankungen zutreffen.

Ernährungsstörungen ähnlicher, doch in Einzelheiten abweichender Art liegen wahrscheinlich einer Reihe von Krankheiten zugrunde. Sie bilden wohl meist den Primärursachenkomplex nicht nur in Fällen von Zahnkaries und Atherosklerose, sondern auch bei der Entstehung von Herzkrankheiten, Zuckerkrankheit, Ulkuskrankheit, Appendizitis, Nierenentzündung, Mittelohrentzündung, Rheumatismus, Furunkulose u. a. Bei der Entwicklung vieler Krankheitsformen können, besonders in den späteren Stadien, zu den primären Ursachen gewisse andere Umstände hinzukommen, wie z. B. Einwirkung saprophytischer Mikroben, klimatische und andere Faktoren, die bei geschwächtem Organismus auch zu krankheitserregenden Faktoren werden können. Außer den genannten können auch psychische Faktoren zusätzliche oder ergänzende Entstehungsursachen von Krankheiten sein. (Siehe Schemal).

Die Klarstellung von primären Krankheitsursachen sowie ihre Vermeidung bilden zugleich mit der Vermeidung der übrigen krankheitserregenden Faktoren die Voraussetzung für eine erfolgreiche Einbürgerung der prophylaktischen Richtung im Gesundheitswesen. Diese Richtung ist, sowohl vom volkswirtschaftlichen als auch vom individuellen Gesichtspunkt aus betrachtet, verhältnismäßig effektiv und ökonomisch. Eine solche Richtung entspricht der Hygiene im weitesten Sinn des Wortes, als der Wissenschaft, die von I. P. Pawlow als «Medizin der Zukunft» bezeichnet wird.

Schema 1.

Bedeutung der verschiedenen krankheitserregenden Umweltfaktoren bei Erkrankung des gesunden Organismus

Einige bekannte Erkrankungen	Avitaminosen u. a. dystrophische Erkrankungen: rachitis, avitaminosis A, beri-beri, ariboillavinosi, pellagra, scorbutus, siruma endemica, kwashiorkor usw.	Hypodystrophische Erkrankungen: atherosclerosis, diabetes mellitus, morbus hypertonicus, radiculitis, tumor (carcinoma), ulcus ventriculi et duodeni usw.	Autoinfektionen: rheumatismus, caries dentium, cystitis, appendicitis, furunculosis, angina, bronchitis, pneumonia usw.	Infektionskrankheiten: grippe (influenza), tuberculosis, poliomyelitis, pertussis, typhus recurrens u. a., morbilli, variola vera, eyssa (rabies), pestis usw.
Die relative Bedeutung der krankheitserregenden Faktoren	<div style="text-align: center;"> <p>Der krankheitserregende Einfluss</p> <p>unadäquater</p> <p>Ernährung</p> <p>Die übrigen krankheitserregenden Faktoren</p> </div>			

KODANLIKU EESTI TOLLIPOLIITIKAST AASTAIL 1919—1924'

H. Pauts

Kaubandusökonoomika kateeder

Kapitalistlike maade väliskaubanduse probleemistiku lahutamatuks osaks on tollide küsimus, mis on omandanud erilise teravuse kapitalismi üldkriisi perioodil. Tollides ja tollipoliitikas avaldub otseselt ühe või teise maa väliskaubanduse olemus, monopolide võitlus turgude pärast ja töötava rahva ekspluateerimise intensiivistumine.

Käesoleva uurimuse eesmärgiks on analüüsida kodanliku Eesti väliskaubandust tollide ja tollipoliitika valgusel. Vaatluse alla kuuluvad kodanlikus Eestis 1919.—1924. a. kehtinud tollitariifid ja tollide osa impordi ja ekspordi kujunemisel.

Küsimuse käsitlese piiramine antud lühema perioodiga toetub järgmistele kaalutlustele: 1) just sel perioodil kujunesid välja kodanliku Eesti tollipoliitika põhijooned, mis hiljem oluliselt ei muutunud; 2) lühem periood võimaldab artikli piiratud mahu juures vastavalt sügavamat analüüsi.

* * *

Kodanliku Eesti väliskaubandus puutus algusest peale kokku tolliküsimustega. Kuni 1. aprillini 1919. a. kehtis Saksa okupatsioonivõimude poolt 24. juunil 1918. a. väljaantud tolliseadus ning -tariif, mis koosnes Saksamaa üldise tollitariifi alusel koostatud üksikute määrustest ja juhenditest.¹ Et nimetatud tolliseadustik oli kohalikes oludes eluvõõras, siis kehtestati kodanliku Eesti Ajutise Valitsuse 25. märtsi 1919. a. määrusega² ajutiselt alates 1. aprillist 1919. a.³ tsaari-Vene tolliseadus, milles tehti mõningaid

¹ «Zollordnung für Liv- und Estland», «Zollrolle», «Ausführungsbestimmungen zur Zollrolle», «Verordnungsblatt für Liv- und Estland», 6. juulist 1918. a., nr. 29, Ziff. nr. 333 («Riigi Teataja» 1919, nr. 21, lk. 162).

² «Riigi Teataja» 1919, nr. 21, lk. 162—163.

³ Tegelikult pandi see maksma valitsuse 2. IV 1919. a. määrusega telegraafi teel («Riigi Teataja» 1919, nr. 22, lk. 171).

muudatusi eeskätt tollimäärades. Nii tõsteti vastavalt Eesti marga ja kuldrubla ametlikule vahekorrale enamiku kaupade sisseveotolli 10-kordselt. Mõned kaubad (seebid, lõhnaõlid jt.) maksustati tolliga veelgi kõrgemalt, mõningaid aga madalamalt (masinad, toorvill jt.). Toorainetest jäid muutmata metallide ja enamiku kiudainete tollimäärad. Põllutöömasinad ja -riistad, mis Ajutise Valitsuse 10. II 1919. a. määrusega 1919. aastaks sisseveotollist vabastati,⁴ ei kuulunud tollimaksu alla ka ajutise tolliseaduse põhjal. Ühtlasi kaotati valitsuse otsusega 1. aprillist 1919. a. 2%-line maks sisseveetatavate kaupadelt.⁵

1. aprilli 1919. a. tollitariifil sisseveo reguleerijana aga mingit tähtsust ei olnud. Kuna tollimäärad olid antud absoluutarvudes, siis marga kursi languse ja hindade tõusu tõttu tariifi sissevedu reguleeriv mõju varsti tegelikult kadus. Seda lünka pidi täitma lubade ehk litsentside süsteem.

5. novembril 1919. a. võeti Asutava Kogu poolt vastu vormiliselt uus tollitariif,⁶ mis hakkas maksma 15. nov. 1919. a. Selle järgi vähendati mitmete esmajärgulise tähtsusega kaupade sisseveotolle kuni kümnekordselt, mõnede luksuskaupade (šokolaadi jt.) tolle tõsteti. Elanikkonna laiade hulkade väga raske majanduslik olukord ja jätkuv sõda sundis kodanlikku valitsust tegema sisepoliitilisi manöövreid, mis pidid leevendama töötajate rahulolematust. Üheks selliseks propagandistlikuks võtteks oligi uue tollitariifi kehtestamine, kus esines «ulatuslikku» tollide alandamist. Sisuliselt ei olnud aga tollide mitmekordsel alandamisel tarbiija suhtes mingit majanduslikku tähtsust, sest marga kursi jätkuv langemine ja hindade edasine tõus viisid tollide muutuse propageeritud positiivse mõju nullini. Pealegi jäid paljude kaupade tollimäärad endisteks.

Uue tollitariifi üheks iseärasuseks oli põllutööriistade ja -masinate viimine uuesti tolli alla. Kui 1919. a. veebruaris need sisseveotollist vabastati, siis reklaamiti seda sammu põllumajanduse arendamise tähtsa abinõuna,⁷ mida see varem kehtinud madalate tollimäärade tõttu sisuliselt ei olnud. Iseloomustav on aga see, et juba enne aasta lõppu nimetatud abinõu kõrvale heideti, nagu olnuks eesmärk juba saavutatud.

Ka 15. nov. 1919. a. tollitariifil ei olnud pikka iga, sest marga kursi langus jätkus. Sellest tulenevalt kaotas nimetatud tariif oma importi reguleeriva toime (mida õieti üldse ei olnudki), samuti tähtsuse riigikassa suhtes. Kujunenud olukord ja 1920. aastal süvenenud ettevalmistused litsentsisüsteemist loobumiseks tingisid vajaduse uue tollitariifi järele. Tuleb rõhutada, et kui impordi osas oli 1919. ja 1920. aastal mingisugune tollitariif olemas, siis eksporditollide küsimus oli kaua aega segane ja

⁴ «Riigi Teataja» 1919, nr. 11, lk. 82.

⁵ Sealsamas, nr. 26, lk. 207.

⁶ Sealsamas, nr. 89/90, lk. 706—720.

⁷ Sealsamas, nr. 11, lk. 82.

õhus rippuv. Teatavaks ekspordimaksu asendajaks oli valitsuse poolt 27. IV 1920. a. kinnitatud eksporti korraldavate täiendavate määruste säte, mis kohustas eksportööri 25% ekspordist saadud valuutast päevakursiga riigikassale müüma.⁸ Tingituna marga kursi langusest kandis valuuta kohustuslik müük maksu iseloomu ja oli sellisena teatavaks piduriks ekspordi arendamisele ajal, mil väliskaubanduse bilanss oli passiivne.

Tollide alal esinenud puudused ja fiskaalsed huvid nõudsid uut tollikorraldust. See pandigi valitsuse poolt maksma Asutava Kogu 2. III 1920. a. määrusega antud volituste põhjal 1920. a. lõpul ja 1921. a. algul mitmes etapis. 19. XI 1920. a. määrusega⁹ kaotas valitsus eksportööride kohustuse müüa 25% ekspordist saadud valuutast päevakursiga riigikassale. Selle asemele seati sisse ekspordimaks, mille suuruse pidi väliskaubanduse nõukogu raha- ja kaubandus-tööstusministri ettepanekul kindlaks määrama. Ekspordimaks olenes a) maailmaturu-hinnast fob Eesti sadam või raudteejaam ja b) sellest, kas kaup oli valmis saadus või tooraine. Maks võis ulatuda kuni 30%-ni, kusjuures see määrati kindlaks ekspordiloa andmisel. Eksportöörile oli selline kord halb, sest kunagi ei võinud teada, kui suureks toll kujuneb.

Kuna eelmiste tollitariifide kogemused näitasid, et tolli võtmine eesti markades oli marga ebastabiilsuse tõttu riigikassale kahjulik, siis ekspordimaksu puhul nähti juba ette maksude sissenõudmist kas selle maa valuutas, kuhu kaup saadeti, või naelsterlingites — vastavalt sellele, kuidas raha- ja kaubandus-tööstusminister omavahel otsustasid.

Ekspordimaks taotles osalt ekspordi piiramist (eeskätt väliskapitalile kuuluvale nn. kodumaisele tööstusele vajalike toorainete osas), kuid põhilisteks olid siiski fiskaalsed kaalutlused. Näiteks linamonopoli likvideerimisega kaotas riik tähtsa sissetulekuallika. Seda pidi korvama lina-eksportööridelt võetav väljaveomaks, mis valitsuse 1. XII 1920. a. määruse põhjal oli 30% lina alushinnast.¹⁰ Kuid riigi huvid pidid jätkama taandumist erahuvide ees: juba 1921. a. veebruaris alandati lina väljaveomaksu 30%-lt 15%-le,¹¹ sama aasta novembris koguni 5%-le.¹²

Imporditollides viidi samuti sisse olulisi muutusi. Valitsuse poolt 8. XII 1920. a. kinnitatud ja telegraafi teel maksma pandud määrus importkaupade kohta¹³ lubas kaubandus-tööstus- ja rahaministrit ajutiselt, kuni uue tollitariifi kehtestamiseni, määrata sisseveomakse omavahelise kokkuleppe korras. Vastavalt sellele avaldati nimetatud kahe ministri poolt nn. sisseveo-

⁸ «Riigi Teataja», 1920, nr. 65/66, lk. 523—524.

⁹ Sealsamas, nr. 203/204, lk. 1621.

¹⁰ Sealsamas, 1920, nr. 211/212, lk. 1683.

¹¹ Sealsamas, 1921, nr. 13, lk. 83.

¹² Sealsamas, nr. 99, lk. 582.

¹³ Sealsamas, 1920, nr. 215/216, lk. 1717.

maksu tabel. Selles fikseeritud uued imporditollid olid endistest keskmiselt umbes 30 korda kõrgemad, arvestades 1919. a. aprilli ja 1920. a. detsembri margakursi vahet, aga kõigest umbes 2 korda kõrgemad kui 1919. a. aprillikuu tariifis.

1920. a. detsembris kehtestatud tollitariif ei leidnud eelnevat põhjalikku kooskõlastamist valitsuse tollipoliitikat dikteerivate tööstus- ja äriiringkondadega,¹⁴ mistõttu selle täiendamisele tuli asuda juba 1921. a. algul. Üks vastav raha- ja kaubandus-tööstusministri määrus järgnes teisele. Samal ajal töötas komisjon uue, arvult juba neljanda tollitariifi kallal. See pandi kahe ministri ühiste määrustena maksma kahes osas: esimene osa, mis käsitles imporditolle — alates 1. V 1921. a.,¹⁵ teine, eksporditollide osa — sama aasta juunis.¹⁶ Ühtlasi kaotati (mõne üksiku erandiga) litsentside andmine imporditavatele ja transiitkaupadele, sest arvati, et võib lõplikult üle minna vabakaubandusele.

Uus tollitariif määras importkaupadele tollimaksud kindlate protsentidena kauba hinnast. Need kõikusid enamasti 10—30% vahel. Endise tariifiga võrreldes vähenes mõne tooraine (kakao, toortubakas jt.) toll. Samal ajal tõsteti mõne valmisaaduse (tubakatooted, šokolaad jne.) tolli kohati kuni 100%-ni kauba hinnast. Seega oli tariifi üheks eesmärgiks üksikute ettevõtete soodustamine a) odavama imporditava tooraine võimaldamise ja b) samast toorainest valmistatud toodete sisseveo pidurdamisega. Tööstuslikuks otstarbeks imporditavatel kaupadel (toorained, masinad jt.) olid tollid üldse madalad või puudusid hoopis.¹⁷

Tollitariif eksportkaupade kohta nägi ette nende väljavedu osalt tolliga, osalt ilma. Tolli alla kuulusid mõned tähtsamad toiduained nagu või (brutopuudalt 400 marka), munad (50 marka sajalt munalt), sealiha jt., kusjuures loetletuid ja mitmeid teisi võis välja vedada ainult kaubandus-tööstusministeeriumi loal. Litsentside süsteem ekspordis pidi takistama toiduainete sellist valgumist välismaale, mis oleks toiduainetega niigi halvasti varustatud siseturu olukorda otsustavalt mõjutanud. Ühtlasi arvestati nende ekspordist sissetulekuid tollide näol.¹⁸

Eksporditollid olid mõeldud ajutistena, välja arvatud mõned toorained,¹⁹ mille kohapeal töötlemisest oli väliskapital huvitatud. Eksporditolle muudeti hiljem korduvalt vähendamise või kaotamise suunas. Tollivabalt eksporditavate toodete nomenklatuuri laiendati eriti 1923. a. novembris.²⁰

1921. a. mai-juuni tollitariif pidi olema ajutine ja kehtima 1921. a. jooksul. Tegelikult püsis see tariifina märksa kauem,

¹⁴ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1375, l. 83 jt.

¹⁵ «Riigi Teataja» 1921, nr. 31, lk. 186—204.

¹⁶ Sealsamas, nr. 44, lk. 260—262.

¹⁷ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1375, l. 102.

¹⁸ I Riigikogu protokollid, 2. istungjärg, 1921, prot. nr. 20 (2), v. 814.

¹⁹ Sealsamas, 8. istungjärg, 1922, prot. nr. 172, v. 1153.

²⁰ «Riigi Teataja» 1923, nr. 129/130, lk. 893.

kuid sai samal ajal juba algusest peale sagedaste muudatuste ja täienduste osaliseks. Kahe ministri (raha- ja kaubandus-tööstus-ministri) pretsedenditu võimuperiood tollipoliitikas²¹ tõi 1921.—1923. a. jooksul tollimuutusi järgmiselt:²²

Aasta	Tollimuutuste kohta antud määruste arv „Riigi Teatajas“			
	sisseveos	väljaveos	sisse- ning väljaveos	kokku
1921	8	18	2	28
1922	11	8	—	19
1923	9	7	1	17
Kokku	28	33	3	64

Tollimäärade sagedast muutmist põhjustasid ka rutakusest ja kaalumatuses tingitud lüngad, mida tihti samas stiilis «parandati». Kuidas ja kui kiiresti ühe ja sama toote tollimäärad võisid muutuda, selle kohta üks näide: 1920. a. novembris oli paberi-tööstusmasinate imporditoll 4 marka puudalt, 1921. a. jaanuaris — 80 marka, 1921. a. mai algul uues tariifis — 40 marka ja varsti parandatult — 20 marka puudalt. Samal ajal näiteks Soome ja Läti importisid neid tollivabalt.²³

Ilmseid vääratusi esines tariifis toorainete ja nendest valmistatud toodete imporditollide proportsioonides. Näiteks katusepapi valmistamiseks vajalike toorainete sisseveotoll oli 34 marka rulli kohta, ühe puuda (ühe rulli) valmis katusepapi sisseveotoll oli aga 15 marka. Seega toorainete toll oli umbes kaks korda suurem kui nendest valmistatavate saaduste toll.²⁴ Analoogilisi disproportsioone esines jalgrataste ja nende osade imporditollides.²⁵ Nisujahu tolli tõsteti endisega võrreldes neljakordseks, kuid makaronide ja nuudlite toll jäeti endiseks. Seetõttu intensiivistus jahuproduktide import, mis teravdas konkurentsi ja sundis Eesti makaroni- ja nuudlivabrikute omanikke esinema nõudmisega korrigeerida nisujahust toodete tolle.²⁶

Imporditollides oli üheks parandusi tingivaks teguriks tariifi koostamise aluse muutumine. Tariifi koostamisel orienteeruti sel ajal kehtinud importkaupade hindadele. Et suur osa kaupu veeti

²¹ Sellist nähtust tol ajal mujal ei esinenud (II Riigikogu protokollid, 2. istungjärk, 1923, prot. nr. 49, v. 1786 põhjal).

²² Vastavad määrused avaldati: «Riigi Teataja» 1921, nr. 16, 23, 31, 37/38, 44, 55, 62, 64, 65, 69, 74, 87, 88/89, 97, 99, 101, 108, 110, 119/120; 1922, nr. 4; 16/17, 24/25, 49, 51, 71, 80, 90, 93, 96/97, 101/102, 120, 127, 133, 146, 154, 157/158; 1923, nr. 1/2, 3, 20, 35, 38/39, 88, 106, 123, 127, 129/130, 134, 140.

²³ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1375, l. 100 ja 102 materjalide alusel.

²⁴ Sealsamas, l. 152.

²⁵ Sealsamas, s.-ü. 1451, l. 406.

²⁶ Sealsamas, s.-ü. 1416, l. 152 ja 155.

1921. a. esimesel poolel sisse Saksamaalt, kus marga languse tõttu aga kaupade hinnad päris pidevalt langesid, siis tollimäärade ja kaupade hindade vahetõrge muutus kohati väga drastiliselt. Kui tollid tariifi väljatöötamisel moodustasid tavaliselt 10—30% kauba hinnast, siis varsti kujunes olukord, kus tollimäär kohati võrdus kauba hinnaga.

Peamine osa tollimuudatustest dikteeriti siiski välismaiste monopolide ja Eestis tegutsenud väliskapitali poolt, kes oma huvide silmas pidades reguleerisid kahe ministri kaudu tollide taset. Jahti kasumeile püüti sealjuures töötava rahva eest varjata kõlavate loosungitega väliskaubanduse ja nn. kodumaise tööstuse arendamisest. Muudatused imporditollides olid peamiselt kahesuunalised — tollide alandamine toorainelt ja valmissaaduste tollide tõstmine. Nendest esimene suund oli 1921. ja 1922. a. märksa silmapaistvam. Tollimäärade tõstmine impordi piiramiseks ei olnud ju kooskõlas vabakaubanduse põhimõttega, mida mõned kodanliku Eesti majandusteadlased sel ajal aktiivselt propageerisid ja millele vastavalt kaks ministrit püüdsid talitada. Kuid mis veel tähtsam — oli mõjukaid valmissaaduste importööre, kes energiliselt võitlesid tollide tõstmise vastu, kuigi vajadus selle järele oli väliskaubanduse passiivse bilansi põhjal ilmne. Selliste ärimeeste väidete järgi pidi kaupade sisseveos olema täielik vabadus. Turg pidavat end ise reguleerima; kaupmeeste endi huvides olevat vaja jälgida, et nad kaupu rohkem sisse ei tooks, kui turg vajab.²⁷ Nende arvamusele andsid otsustavat kaalu ja toetust välismaised firmad, kes kodanliku Eesti arvel püüdsid laiendada oma müügiturge. Importööride aktiivsuse tõukejõuks olid muidugi kasumid ja igasugustele vahenduskontoritele ning hulgikaupmeestele väljastpoolt pakutavad soodsad krediiditingimused.

Kuivõrd jõuetu, otsustusvõimetu ja sõltuv oli valitsus oma tollipoliitikas, eriti impordi reguleerimisel, nähtub kas või kaubandus-tööstusministeeriumi enda ülestunnistustest. Näiteks kõneleb ministeeriumi üks 1924. aastast pärinev majandusalas-test ülevaadetest: «Mis meil (s. o. kodanlikul Eestil. — Autor.) vaja on, ... on ammugi kõigile selge: sissevedu piirata ja välja-vedu suurendada; kuid kahjuks ei ole seniajani veel juletud²⁸ kindla käega selles sihis töötada, sest selle teostamise juures vastupidiste huvidega arvestada on tulnud ja tuleb, kes kõik rattad käima panevad, et nende huvid, eriti nende, kes väljamaa kaupu sisse veavad, riivatud ei saaks.»²⁹

Valmissaaduste imporditollide tõstmist kodumaise tööstuse kaitse sildi all esines mõnevõrra resoluutsemalt nende toodete osas, kus surve impordiks ei olnud nii tugev või kus kohalikel

²⁷ II Riigikogu protokollid, 2. istungjärg 1923, prot. nr. 57, v. 2267.

²⁸ Tsitaat autori sõrendustega.

²⁹ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1501, l. 438.

tööstusringkondadel oli küllaldast majanduslikku ja poliitilist võimu (viimast eriti väliskapitali toetuse puhul). Siia kuulusid naha- ja jalatsitööstus, tsemenditööstus, vineeritööstus jt. Töösturite ettepanekud nende ettevõtete toodangu nomenklatuuri kuuluvate toodete impordi piiramiseks taotlesid reeglina kasumite maksimaalset suurendamist. Kaitsetollid pidid neile monopoliseerima siseturu, et oleks võimalik tõsta või säilitada kõrgeid hindu ning saada seega monopoolseid kasumeid.

Mõnele tööstustele siseturu kindlustamine kaitsetollidega kujunes kodanlikul valitsusel 1922.—1923. a. tollipoliitika üheks põhijooneks. Nii kirjutas tolleaegse kaubandus-tööstusministeeriumi tööstusosakonna juhataja ministrile märgukirja, milles kiideti näiteks šokolaaditööstuse väga head arengut — see olevat keelutollide tõttu hakanud välisturge võitma. Ülesanne ja tollide tähtsus seisnevat selles, et võimaldada «vastavatele tööstustele kindla põhituru, mille tõttu juba välisturg läbikäigu suurendamisega ja sellega ka produktsiooni hinna alandamisega kergem kätte saada»³⁰. Teiste sõnadega — kodumaised tarbijad pidid tööstureile maksma niivõrd kõrget hinda, et välisturgudel oleks võimalik konkureerida kas või dumpinghindadega. Esines täiesti reeglipärane nähtus, et hinnad sisemaal tõusid omamaiselt toodangult peaaegu vastavalt tollide tõusule.³¹ Tollikaitse kujunes nagu rahvuslikuks preemiaks üksikutele tööstusettevõtetele, mis põhjustas elukalliduse tõusu³² ja tööliste edasist vaesumist.

Tehes tollide tõstmise ettepanekuid kasutasid töösturid tavaliselt pateetilisi väljendusi kodumaa tööstuse arendamisest, tööliste töö muretsemisest jne. Mindi isegi ilusate lubadusteni kaitsetolle mitte kasutada kaupade hindade tõstmiseks siseturul. Nendest lubadustest muidugi kinni ei peetud, mida kaubandus-tööstusministeerium tolle reguleerides arvestaski,³³ kuid kapitali tööriistana vajalikke järeldusi ei suutnud teha.

Tollide tõstmised 1922.—1933. aastal impordi mahtu ja struktuuri otsustavalt ei mõjutanud. Väliskaubanduse bilanss püsis passiivne järjest rida aastaid, mille üheks põhjuseks olid kaua aega kestnud jutud imporditollide tõstmise vajadusest. Eriti esines kaupade spekulatiivset importimist tollide tõstmise ootel 1923. ja 1924. aastal. Endiselt imporditi suurtes kogustes kaupu, mida omamaine tööstus oli suuteline andma³⁴ või millede sisseeveoks puudusid olulised vajadused (nagu mitmesugused luksuskaubad).³⁵

Valitsuse kõhklev ja ebakindel tollipoliitika impordi reguleerimisel tulenes peale muu veel 1922.—1923. aastal kodanliku Eesti majandusteadlaste keskel levinud väärast ja eluvõrast

³⁰ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1501, l. 439.

³¹ II Riigikogu protokollid, 1923, prot. nr. 146, v. 1172.

³² Sealsamas, prot. nr. 51, v. 1933.

³³ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1453, l. 439.

³⁴ Sealsamas, s.-ü. 1501, l. 111.

³⁵ Sealsamas, s.-ü. 1453, l. 160.

arvamusest, et olevat võimalik ja vaja üle minna täielikule vaba-kaubandusele. Sellest inglise orientatsioonist loobuti alles siis, kui Inglismaa ise, samuti Ameerika Ühendriigid, Itaalia ja teised olid ammugi asunud tollimäärade tõstmise teele omamaise tööstuse kaitseks.³⁶

Süveneva majanduskriisi, marga kursi kõikumise, tugevasti passiivse väliskaubanduse bilansi ja mõnede mõjukate töösturite suureneval survele oli valitsus, õigemini kaks ministrit, sunnitud lõpuks (19. dets. 1923. a.) välja andma määruse, millega alates 25. I 1924. a. pandi maksma uus, kõrgendatud määradega tollitariif.³⁷

Uue tariifi järgi võeti tolliraha kuldfrankides kilogrammilt (bruto või neto). Varem oli arvestus markades puudalt. Seega alles 1924. aastal kasutati 3. I 1921. a. seadusega antud õigust väljendada tollimäärasid ka kullas või välisvaluutas. Järelikult, arvestades marga kursi ebastabiilsust ja marga üldiselt tugevat languse tendentsi, sai riik selle tõttu mitme aasta jooksul tunduvat kahju.

Peamist tähelepanu pööras uus tollitariif kaitsetollide süsteemi väljaarendamisele. Sisseveotariifis olid tollid diferentseeritud vastavalt imporditava kauba töötlemise astmele. Suhteliselt kõrgemalt oli maksustatud luksusesemeid.

On iseloomustav, et ka sellele tööstusele, mis pidi olema elujõuline ja Eestile omane, nähti ette kaitsetolle. Samal ajal põllumajandussaaduste import nende toodete osas, mis kuulusid kodanliku Eesti tähtsamate eksportkaupade hulka, oli täiesti tollivaba. Seega püsis visalt orientatsioon tööstusele ja täieliku endastmõistetavusega ka võimalikult suurte kasumite kindlustamine töösturitele kõrgete siseturuhindade võimaldamise baasil.

Rida töötavale rahvale vajalikke kaupu maksustati suhteliselt kõrgelt. Selliste kaupade hulka kuulusid suhkur, petrooleum jt., kuigi neid Eestis ei toodetud. Isegi margariinile, mis vaesunud tööliste keskel oli jõudnud võita suure lugupidamise, pandi tollimaks. Tekstiiltooteist olid paremad riidesordid maksustatud näiliselt küll kõrgemate imporditollidega kui odavamad ja madalama kvaliteediga kangad, kuid sisuliselt oli olukord ümberpööratud. Näilisus tulenes tollide arvestamisest vastavalt riide raskusele. Pealegi tuleb rõhutada, et mitmete luksuskaupade (veinid, pitsid, siidriie jt.) tegelikud tollimäärad olid märksa madalamad tariifis märgituist, sest kaubanduslepingud kindlustasid nendele umbes 30-protsendilise tollialanduse.

Nii ei pidurdanud uus tariif kodanluse poolt kasutatavate luksuskaupade importi, küll aga tähendas see kaudsete maksude koorma suurendamist töötavale rahvale, kes ei saanud loobuda petrooleumi, margariini, suhkru, lihtsamate importjalatsite ning

³⁶ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1453, l. 160.

³⁷ «Riigi Teataja» 1924, nr. 4/5, lk. 29–98.

-kangaskaupade jms. tarbimisest. Uus tollitariif kindlustas ka kapitalistide kasumite suurenemise nn. kodumaise tööstuse baasil.

Et kehtestatud tollitariif ei täitnud väliskaubanduse bilansi tasakaalustamise ja marga kursi languse pidurdamise ülesannet, hakkasid kaks ministrit (raha- ja kaubandus-tööstusminister) varsti tariifi muutma. Kõigepealt vähendati ja kaotati üksikuid veel esinenud tolle eksporditavatele kaupadele.³⁸ Edasi asuti imporditollide tõstmisele. Nii kõrgendati kahe ministri 3. VI 1924. a. määrusega rea kaupade tolle 30, 50 ja 75%.³⁹ 4. VII 1924. a. määrusega see tollikõrgendus juba tühistati ja kehtestati veelgi tugevamaid tollikõrgendusi,⁴⁰ mis sisuliselt tähendas keelutollide kehtestamist mitmetele importkaupadele.

4. VII 1924. a. tollikõrgenduses kui valitsuse seletusel ajutises abinõus puutuvad silma järgmised iseärasused: a) suhteliselt tugevamini tõsteti imporditolle nendele kaupadele, mille tootmisega tegeles kodumaine tööstus (tekstiil, jalatsid jt.). See tähendas siseturu monopoliseerimist vastavate tööstusharude poolt; b) eriti tugevate tollikõrgenduste osaliseks said mitmed elanikkonna poolt massiliselt tarbitavad kaubad, mis olid juba niigi koormatud tugevate sisseveomaksudega (nisu ja nisust valmistatud tooted, suhkur, petrooleum, margariin jt.); c) jõukama kodanluse poolt tarvitatavad mitmesugused luksuskaubad viidi madalama tollikõrgendusega kategooriasse kui elanikkonna vaesematele hulkadele primaarse tähtsusega tooted (näiteks margariini tolli tõsteti 100%, siidikangaste, pitside jt. oma aga ainult 50%).

Kodanliku valitsuse poliitika luksuskaupade tollidega maksustamises taotles eesmärki — mitte riivata kodanluse kui tarbija huve. Teisest küljest tuli valitsusel arvestada kujunenud väliskaubanduslikke seoseid. Nimelt olid kaubanduslepingud teiste riikidega tavaliselt kujundatud sellisteks, et võimaldada mõnedele tööstusettevõtetele võimalikult soodsamaid välisturge. Näiteks välismaise kapitaliga töötava a/s. «Lutheri» vineerile ja vineerist tootmisega kaubeldi välisturge luksuskaupade soodustatud impordi lubamisega. Järelikult Prantsuse veinidele ja pitsile keelutollide rakendamine oleks viinud Prantsuse turu sulgemiseni nimetatud vabriku tooteile. Niimoodi tuli valitsusel laveerida oma- ja välismaiste kapitalistide huvide labürindis, püüdes neid mitte riivata ja kahjustada. See viis tegelikud tollide ja nende muutmiste määrad vastuollu terve mõtlemise loogikaga.

1924. a. suvel teostatud tollimuutused täitsid nendele pandud lootusi ainult osaliselt. Importi suudeti küll piirata, kuid marga kursi stabiliseerimine esialgu ei õnnestunud. Tollide tõstmise otseseks tagajärjeks oli elukalliduse tõus ja marga kursi jätkuv

³⁸ «Riigi Teataja» 1924, nr. 25/26, lk. 254.

³⁹ Sealsamas, nr. 72/73, lk. 482—483.

⁴⁰ Sealsamas, nr. 90/91, lk. 549—550.

langemine. Kuuldused tollide tõstmise ettevalmistustest ja üksteisele kiiresti järgnenud tollide tõstmised tekitasid ostupalaviku. Elanikkond kartis uusi tollikõrgendusi, mistõttu tarbeaineid osteti tagavaraks nende poolt, kes seda vähegi suutsid. Kujunes üldine hindade tõus, ka nende importkaupade osas, mida tollikõrgendused ei puudutanud.⁴¹

1924. a. suve tollikõrgendused langesid seega täie raskusega tavalise tarbija — töötaja õlgadele. Valitsuse tollipoliitika ja selle teostamise meetodite⁴² tulemusena elanikkonnale langenud kaudsete maksude koorem kujunes tegelikult tunduvalt suuremaks kui tollimäärad seda otseselt põhjustasid. Lisaks sellele, mis riigikassa elanikkonnalt tollimaksudena võttis, tuli juurde hindade tõstmine töösturite ja kaupmeeste poolt. Kui paanika ja ostupalaviku (mis nähtavasti leidis ärimeeste poolt sihilikku õhutamist) vaibudes marga kurss hakkas tõusma, siis lihtsale tarbijale selgus temalt võetud summade suurus veelgi paremini. Nii aitasid 1924. a. suve tollikõrgendused oluliselt kaasa kapitalistide edasisele rikastumisele ja töötajaskonna vaesumisele.

Töölisliikumise hoogne kulgemine, klassivõitluse teravnemine, mille üheks põhjuseks oli töötava rahva vastane väliskaubandus- ning tollipoliitika, sundis valitsust sisseveo tollitariifi revideerimisele võtma. Tollimuutused võeti riigikogu poolt vastu 6. XI 1924. a.⁴³ Enamikul kaupadest kaotati 4. VII 1924. a. tollikõrgendused, millega taastati 25. I 1924. a. tariifimäärad. Terve rida kaupu jäi aga endiselt 30—50%-lise tollikõrgenduse alla.

Kodanliku Eesti 25. I 1924. a. tollitariif ühes hilisemate protsentuaalsete kõrgendustega ja sama aasta novembris tehtud muudatustega jäi põhijoontes püsima mitmeks aastaks, vastates kapitalismi ajutise, ebakindla stabilisatsiooni aastate olemusele. Tollitariifi tähtsamateks iseloomustavateks joonteks olid laiadele rahvahulkadele oluliste kaupade koormamine kõrgete imporditollidega — fiskuse huvides, ja kitsa töösturite rühma huvide eest hoolitsemine kaitsetollidega. Tollibarjäärid valmissaaduste impordis ja mõnede toorainete ekspordis olid kohati nii kõrged, et ulatusid kaugelt üle «vajaliku» tollikaitse. Nii loeti kaitsetolli minimaalseks kõrguseks 20% vastava vabriku saaduse väärtusest,⁴⁴ kuid tollid moodustasid kaupade cif-väärtusest: nahktooteil — 36,7%, paberil ja papil — 20,5% (millele lisandus riigilt saadav kasum välisturu hindadest odavama tooraine näol), puuvill-lõngal ja puuvillasaadustel — 28%, muudel tekstiiltoodetel — 56,4%, riie-tusesemeil — 45% jne.⁴⁵

* * *

⁴¹ II Riigikogu protokollid, 1924, prot. nr. 146, v. 1171, 1150.

⁴² Mitmesuguste võtete abil informeeriti importööre tollide tõstmisest varakult, mis võimaldas tollimuutuste kasutamist spekulatsiooniks.

⁴³ II Riigikogu protokollid, 1924, prot. nr. 153, v. 1448—1476.

⁴⁴ ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1594, l. 705.

⁴⁵ III Riigikogu protokollid, 1928, prot. nr. 121, v. 141.

Kahekümnendate aastate majanduskriisi survele ümbritsesid riigid endid tollimüüridega, mis pidid omamaistele saadustele kindlustama siseturu. Teiste eeskujule järgnes ka kodanlik Eesti.

Enamik maid võttis varakult kasutusele imporditollide kaksik-tariifid, s. o. kehtiv tollitariif imporditavate kaupade kohta jagunes kaheks osaks — minimaal- ja maksimaaltariifiks. Minimaaltariifi oldi valmis kasutama nende maade suhtes, kus oli analoogiline diferentsiaaltariif ja kuhu sooviti oma tooteid eksportida. Minimaaltariif teenindas seega ekspordiprobleemide kergendamise ja lahendamise ülesandeid. Teiselt soodustusi soovides tuli neid ka vastu anda. Maksimaaltariifi rakendati nende maade toodete tollimisel, kellel selline kaksiktariif puudus või kellel see oli küll olemas, kuid puudus kaubandusleping antud maaga. Maksimaaltariif oli relvaks, millega piirati importi, vastati diskrimineerimisele samaga, võideldi välisurgude laiendamise või säilitamise eest.

Kodanlikul Eestil selline kaksiktariif kaua aega puudus.⁴⁶

Riigikogu poolt 7. III 1923. a. vastuvõetud tolliseadustiku § 229 rääkis põhi- ja kõrgendatud tariifidest.⁴⁷ Põhitariifi pidi kasutama kõikide kaupade juures, mis kuuluvad riikidele, kes Eestile annavad erilisi tariifilisi soodustusi või kes ei rakenda Eesti suhtes kõrgendatud tariifimäärasid. Kõrgendatud tariifi rakendamist nähti ette nende riikide suhtes, kes teevad sama Eesti kaupade importimisel.

Järelikult oli kodanliku Eesti valitsusringkondadel juba 1922.—1923. aastal selge kahe tariifi vajalikkus, kuid tegelikult püsis aastaid üksnes põhitariif. See põhjustas ekspordi ja üldse väliskaubanduslike seoste organiseerimisel tõsiseid raskusi. Nendest tähtsamad olid järgmised:⁴⁸ 1) oli riike, kes Eestiga kaubanduslepingute sõlmimisel olid järeleandmatud soodustuste andmisel Eestile; 2) oli neidki, kes üldse ei soovinud Eestiga kaubanduslepingut sõlmida. Sellistest riikidest imporditavate kaupade maksumine kõrgemalt ei olnud aga võimalik; 3) oli rida riike, kes oma tooteid saatsid Eestisse suurel hulgal, kuid Eesti oma kaupu sinna ei saanud saata sealsete maksimaaltariifide tõttu. Sellised riigid polnud kaubanduslepingute sõlmimisest Eestiga huvitatud,

⁴⁶ Alles 1928. a. märtsis esitati valitsuse poolt riigikogule läbivaatamiseks minimaal- ja maksimaaltariifi seaduseelnõu (III Riigikogu protokollide lisad. Lisa nr. 8, v. 6). Tundes riigikogu tööstiili, eeldas valitsus, et tariifi läbivaatamine selle poolt võtab palju aega. Seepärast tegi valitsus ettepaneku ajutiseks kinnitada kehtiv, elule juba jalgu jäänud tariif minimaaltariifiks, maksimaaltariif aga tuletada nimetatust 50%-lise kõrgendusega. Nii tehtigi. Uus, diferentseeritud sisseveo-tollitariif kehtestati alles 1931. aastal ja sedagi valitsuse esialgse määrusena!

⁴⁷ «Riigi Teataja» 1923, nr. 45/46, lk. 364—365.

⁴⁸ Kaubandus-tööstusministeeriumi tööstusosakonna juhataja märgukiri ministrile 1926. a. mais (ORKA, f. 73, nim. 1, s.-ü. 1557, l. 510), millele muide oli ministri poolt kirjutatud resolutsioon: «Tariifimäärade väljatöötamisele peaks kohe asuma.» (!)

sest lepinguta nad said ühepoolsetelt soodustusi ilma vajaduseta neid vastu anda.

Mida kodanliku Eesti ekspordile kaksiktariifi puudumine tähendas, selle kohta üks näide. Kuni 1928. aastani (s. o. ajutise kaksiktariifi kehtestamiseni) ei olnud Eestil Poolaga kaubanduslepingut. Kaubakäive nimetatud maaga oli aga järgmine (milj. mk.)⁴⁹:

	Poolasse	Poolast
1924. a.	0,5	79,8
1925. a.	5,8	158,6
1926. a.	16,2	992,5

Bilanss oli Eestile väga tugevasti passiivne. Poola osatähtsus Eesti ekspordis oli 1926. aastal 1,5%, impordis aga 10,4%. Poola piiras importi rangete määrustega ja võimaldas seda eeskätt riikidele, kellega olid sõlmitud kaubalepingud. Eestiga kaubalepingu sõlmimisest ta polnud huvitatud, sest Poola kaubad pääsesid Eestisse kas tollivabalt või diferentseerimata üldtariifiga, mis oli kõigile ühine.

Järelikult — kodanliku Eesti valitsused, kõneldes korduvalt tööstuse ja ekspordi arendamise ja impordi piiramise vajadusest, tegelikult ei kasutanud neid võimalusi, mida pakkus kaksiktariifi kehtestamine. Iga valitsus ühes oma ministritega teadis juba oma kohustuste täitmisele asudes, et võimu ei jätku kuigi kauaks. Seetõttu suuremad ja tähtsamad tööd kas tehti pealiskaudselt ja kiirustades või lükati edasi — lahendamiseks järgmisele valitsusele. Taoline saatus tabas ka tollitariife.

Kapitalistliku maailma kahekümnendate aastate väliskaubanduse praktika näitas, et turgude probleemi lahendamine tõusvate tollibarjääride ning siseturu monopoliseerimise tingimustes ei olnud kuigi edukas isegi kaksiktariifi abil. Kui I maailmasõja järgseil aastail kaubanduslepingute sõlmimisel tollialastele küsimustele pöörati esialgu veel vähe tähelepanu ja vastavad sätted lülitusid lihtsa enamsoodustuse fikseerimisega lepingu kaubanduslikku ossa, siis varsti, kriisi surve, olukord muutus. Lepinguis hakkas eralduma ja muutuma põhjalikumaks tollitariifiline osa. Selles omakorda hakkas ikka rohkem esinema lepingutariifi mõiste. See tähendab, et peale põhitariifi või peale minimaal- ja maksimaaltariifi võeti kasutusele veel kolmas tariif, mis kujundati kaubanduslepingu sõlmimise käigus. See võis hõlmata üksikuid või paljusid kaupu. Samuti võis see osalt ühtida minimaaltariifi näitajatega, kuid tavaliselt olid lepingutariifi määrad eriliste soodustustena madalamad minimaaltariifi omadest. Lepingutariifi näitajaid väljendati kas protsendina kehtivaist tariifimääradest või fikseeriti iseseisvate absoluutnäitajadena.

⁴⁹ III Riigikogu protokollid, 1927, prot. nr. 102, v. 483.

Nimetatud ja teiste lepingutariifi variantide põhieesmärgiks oli võimalikult paremini siluda teed oma toodete ekspordiks, mis oli kujunemas nagu elu küsimuseks. Iga maa püüdis oma toodete ekspordiks hankida võimalikult soodsamaid tollitingimusi, sest lõppeks suurel määral nendest olenes toodete pääs ühele või teisele turule. Taotledes endale soodustusi tuli omalt poolt välja arendada vastusoodustuste süsteem.

Vaatleme, kuidas mõjutas kodanliku Eesti tollipoliitika kaubanduslepingutes tema ekspordi ja importi.

Aastail 1920—1924 sõlmis kodanlik Eesti seitse kaubanduslepingut. Nendest esimene, 1920. a. sõlmitud Eesti-Inglise kaubandusleping⁵⁰ ei sisaldanud erilist tollitariifilist osa. Analoogiline oli ka kaubandusleping Rootsiiga,⁵¹ Taaniga, Islandiga⁵² ja esialgne majanduskokkulepe Saksamaaga.⁵³ Kõik need rakendasid tollide alal lihtsat enamsoodustuse põhimõtet.

Eesti-Soome 1922. a. kaubandusleping oli suhteliselt detailse tollitariifilise osaga,⁵⁴ mis oli Eestile võrdlemisi soodus, eriti põllumajandussaaduste eksportimisel Soome. Et Soome oli Eesti kaubanduslepingutes enamsoodustuse andmisel reserveeritud, siis Eesti poolt Soomele antud tollisoodustused ei laienunud automaatselt kolmandatele riikidele.

Eesti-Prantsuse 1922. a. kaubandusleping pööras eelmise eeskujul samuti suurt tähelepanu tollimääradele.⁵⁵ Lepingu 1. artikliga kindlustas Prantsusmaa endale enamsoodustuse tollides ja muudes sisseveomaksudes. Selle soodustuse sai ta isegi reale kaupadele, mis tegelikult ei olnud Prantsusmaa või selle asumaade päritoluga, vaid kuulusid Prantsusmaa eksportööride ekspordiartiklite nomenklatuuri (näit. kohvi, tee, tubakas, puuvill jt.). Peale selle sai Prantsusmaa eri nimekirja järgi (lisa A) tervele reale kaupadele 20—75%-lise tollialanduse nende sisseveol Eestisse. Näiteks said 50%-lise tollialanduse kondiitritooteist puuviljad likööri, sardiinid õlis, parfümeeria- ja kosmeetika-kaubad, siidist pitsid jt. Viinamarjaveinid said 25—35%-lise tollialanduse, siidikangad — 30%, lihtsam ihupesu — 10%, kuid siidist ihupesu — 30% jne. Seega võisid mitmesugused prantsuse päritoluga luksuskaubad valguda Eesti turule ka kõrgete põhitariifi tollimäärade kehtimisel.

Vastusoodustustena sai Eesti õiguse eksportida Prantsusmaale või tema asumaadesse mõningaid artikleid minimaaltariifiga (näit. liha, munad, paber jt.). Mõnedele kaupadele sai Eesti kindlaprotsendilise tollialanduse maksimaal- ja minimaaltariifi tollimäärade vahest. Siia kuulusid mõningad mööbliese-

⁵⁰ «Riigi Teataja» 1920, nr. 153/154.

⁵¹ Sealsamas, 1923, nr. 132/133.

⁵² Sealsamas, 1924, nr. 18/19.

⁵³ Sealsamas, nr. 16/17.

⁵⁴ Sealsamas, 1922, nr. 91/92, lepingu lisad lk. 393—404.

⁵⁵ Sealsamas, nr. 99/100, lk. 477—497.

med (50—60%), toolipõhjad (80%), kangad (20—30%), tsement (25%) jt.

Arvestades seda, et kodanliku Eesti 1924. a. tollitariif muudeti 1928. aastal minimaaltariifiks, siis kuni selle ajani said Prantsuse luksuskaubad sisuliselt keskmiselt 50%-lise alanduse Eesti tinglikust minimaaltariifist. Samal ajal Eesti eksportkaupadest ainult mõningad said Prantsuse minimaaltariifi käsitluse. Needki olid enamasti põllumajandussaadused, mille suhtes Prantsuse turg oli kõrvalise tähtsusega. Veidi olulisemaid soodustusi said a/s. «Lutheri» tooted, osalt ka tsemendi- ja tekstiilitööstus. Üksikute tööstusettevõtete ekspordi huvides pidi Eesti võimaldama ulatuslikke soodustusi jõukama kodanluse poolt kasutatavatele, kuid rahvamajanduslikult ebaolulistele ja isegi kahjulikele Prantsuse luksuskaupadele.

See lepingutariifide osas Eestile täiesti ebaõnnestunud Eesti-Prantsuse kaubandusleping oli negatiivne eriti seetõttu, et Prantsusmaale antud soodustused laienesid hiljem (uute kaubanduslepingute sõlmimisel) ka teistele maadele — lihtsa enamsoodustuse alusel. Üks esimesi taolisi oli 1923. a. kaubandusleping Ungariga,⁵⁶ mis andis viimasele õiguse eksportida Eestisse veine (millele Prantsusmaal ei olnud Eesti suhtes monopoli), tubakat, mineraalvett, paprikat jt. 20—75%-lise tollialandusega. Vastutasuks võis Eesti eksportida Ungarisse kindlais aastakontingentides paberit, vineeri, vineerist toolipõhju, puuvill-lõnga ja mõningaid kangaliike.

Nii rajas kodanlik Eesti ka lepingutariifilistele tollidele halvad alused.

* *

Kodanliku Eesti 1919.—1924. a. tollipoliitika analüüsist nähtub, et kuni lubadesüsteemi kaotamiseni tollid väliskaubanduses olulist osa ei etendanud. Teistsuguseks kujunes olukord siis, kui tollid pidid otseselt hakkama reguleerima importi ja eksporti.

Kodanlik Eesti, olles poliitiliselt ja majanduslikult sõltuv imperialistlikest suurriikidest, kujundas oma tollipoliitika välia vastavalt lääne monopolide diktaadile ja Eestis tegutsenud välismaise kapitali tahtele. Kodanliku Eesti tollipoliitika oli tegelikult imperialismi tollipoliitika ühe tema agraarse ripatsi — Eesti — territooriumil. Eesti kodanlik valitsus oli selle teostamise tööriistaks.

Teenindades välismaiste monopolide ja väliskapitali maksimaalsete kasumite saamise eesmäärke, hoolitses Eestit valitsev kodanlus võimalust mööda ka omaenda majanduslike ja klassihuvide eest.

Rakendatud tollipoliitika, reguleerides importi ja eksporti, monopoliseerides siseturgu ja kasutades meetodeid, mis võimaldasid laialdast tollialast spekulatsiooni, oli kapitalistide käes eesti töötava rahva täiendava ekspluateerimise abinõuks.

⁵⁶ «Riigi Teataja» 1923, nr. 48/49.

ОСНОВНЫЕ ЧЕРТЫ ТАМОЖЕННОЙ ПОЛИТИКИ БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ В ГОДЫ 1919—1924

Х. Паутс

Резюме

Таможенные пошлины и таможенная политика являются важными средствами в руках капиталистических монополий в их борьбе за рынки и в обеспечении максимальных прибылей посредством повышения степени эксплуатации трудящихся.

При изучении таможенной политики буржуазной Эстонии за годы 1919—1924 выясняется, что до ликвидации системы лицензии (т. е. до 1920/21) таможенные пошлины не имели особенного значения. Положение изменилось после того, как буржуазное правительство стало регулировать объем и структуру импорта и экспорта посредством пошлин.

Буржуазная Эстония, которая находилась в зависимости от великих империалистических государств, вела свою таможенную политику по диктату западно-европейских государств и в интересах иностранных монополистических объединений, орудовавших в Эстонии. Таможенная политика буржуазной Эстонии была таможенной политикой империализма на территории одного из его аграрно-сырьевых придатков — Эстонии. Буржуазное правительство Эстонии выступало при этом в качестве орудия проведения империалистической политики. Но выполняя приказания западных империалистов, эстонская буржуазия в то же время заботилась по возможности и о своих классовых и экономических интересах.

Таможенная политика, проводимая буржуазным правительством, дала возможность монополизировать внутренний рынок и получать громадные спекулятивные прибыли в связи с изменениями таможенных тарифов. Таким образом таможенная политика служила средством дополнительной эксплуатации народных масс.

SISUKORD — ОГЛАВЛЕНИЕ

H. Määr. Rahvamajanduslikud proportsioonid kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodil	3
X. М ю ю р. Народнохозяйственные пропорции в период развернутого строительства коммунизма. <i>Резюме</i>	19
R. Hagelberg. Rahanduse osast NSV Liidu rahvatulu jaotamisel	21
P. Хагельберг. О роли финансов в распределении народного дохода. <i>Резюме</i>	31
V. Valk. Materjaliarvestuse mehhaniseerimisest klaviatuur-arvutusmasinate abil	33
B. В а л к. О механизации учета материалов при применении счетно-клавишных машин. <i>Резюме</i>	44
У. Мересте. Разложение абсолютного прироста по факторам и индексы	45
U. Mereste. Absoluutse juurdekasvu jaotamine ja indeksid. <i>Resümee</i>	53
У. Мересте. К вопросу о методике анализа влияния факторов	55
U. Mereste. Lisandeid tegurite mõjuulatuste analüüsimise meetodikale. <i>Resümee</i>	67
Э. Раннак. О значении факторов питания в сохранении здоровья	69
E. R a n n a k. Toitlustegurite osatähtsusest tervise säilitamisel. <i>Resümee</i>	81
E. R a n n a k. Über die Bedeutung der Nahrungsfaktoren im Gesundheitswesen. <i>Zusammenfassung</i>	82
H. Pauts. Kodanliku Eesti tollipoliitikast aastail 1919—1924	85
X. Паутс. Основные черты таможенной политики буржуазной Эстонии в годы 1919—1924. <i>Резюме</i>	99

38 kop.